

**ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Cevher ÖZDEN

**TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİNDE SÜT HAYVANCILIĞININ MEVCUT
DURUMU İLE AVRUPA BİRLİĞİ ÜYELİK SÜRECİNİN POLONYA
HAYVANCILIĞINA OLAN ETKİLERİNİN İNCELENMESİ**

TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

ADANA–2007

**ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİNDE
SÜT HAYVANCILIĞININ MEVCUT DURUMU İLE AVRUPA
BİRLİĞİ ÜYELİK SÜRECİNİN POLONYA HAYVANCILIĞINA
OLAN ETKİLERİNİN İNCELENMESİ**

Cevher ÖZDEN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

**Bu tez/...../2007 Tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından Oybirliği/
Oyçokluğu ile Kabul Edilmiştir.**

İmza.....
Prof. Dr. Yaşar GÜRGEN
DANIŞMAN

İmza.....
Prof. Dr. Faruk EMEKSİZ
ÜYE

İmza.....
Prof. Dr. Murat GÖRGÜLÜ
ÜYE

**Bu tez Enstitümüz Tarım Ekonomisi Anabilim Dalında hazırlanmıştır.
Kod No:**

Prof. Dr. Aziz ERTUNÇ
Enstitü Müdürü
İmza ve Mühür

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

ÖZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİNDE
SÜT HAYVANCILIĞININ MEVCUT DURUMU İLE AVRUPA
BİRLİĞİ ÜYELİK SÜRECİNİN POLONYA HAYVANCILIĞINA
OLAN ETKİLERİNİN İNCELENMESİ**

Cevher ÖZDEN

**ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI**

Danışman: Prof. Dr. Yaşar GÜRGEN

Yıl : 2007, Sayfa: 93

Jüri : Prof. Dr. Yaşar GÜRGEN

Prof. Dr. Faruk EMEKSİZ

Prof. Dr. Murat GÖRGÜLÜ

Avrupa Birliği ile yürütmekte olduğumuz üyelik müzakerelerinde, ülkemizin en fazla tarım konularında zorlanması beklenmektedir. Tarım başlığının en önemli alt başlığı olarak da karşımıza süt üretim sektörü çıkmaktadır. Bu çalışmada, ülkemizin süt üretim yapısı ile Avrupa Birliği değerlerinin mevcut durumları ve yıllar itibarıyla gösterdikleri değişim incelenmiş, üretim yapıları arasındaki benzer ve farklı yönler değerlendirilerek, mevcut sorunlar saptanmış ve bu sorunlara çözüm önerileri getirilmeye çalışılmıştır.

Tezde ayrıca, gerek büyüklük gerekse üretim yapısı bakımından ülkemize büyük benzerlik gösteren Polonya'nın, AB üyelik müzakereleri boyunca, süt üretim sektöründe gerçekleşen değişimler ve izlenen politikalar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarım müzakereleri, Süt sektörü, Avrupa Birliği, Türkiye, Polonya.

ABSTRACT

MSc THESIS

CURRENT SITUATION OF THE MILK INDUSTRY IN TURKEY AND EUROPEAN UNION AND THE EXAMINATION OF THE IMPACTS OF EU MEMBERSHIP NEGOTIATION ON POLAND'S DAIRY SECTOR

Cevher ÖZDEN

**DEPARTMENT OF AGRICULTURAL ECONOMICS
INSTITUTE OF NATURAL AND APPLIED SCIENCES
UNIVERSITY OF ÇUKUROVA**

Supervisor: Prof. Dr. Yaşar GÜRGEN

Year : 2007, Pages: 93

Jury : Prof. Dr. Yaşar GÜRGEN

Prof. Dr. Faruk EMEKSİZ

Prof. Dr. Murat GÖRGÜLÜ

It has been foreseen that the most troublesome chapter of the negotiation will be on agriculture, and milk production sector will be one of the most important subtitle of the agriculture negotiation. In this study, current and longtime figures of milk production structures in both Turkey and European Union are examined, and after determining current problems by appraising similarities and differences, possible solutions are put forward.

In addition, due to huge resemblance between Poland and Turkey in terms of both magnitude and production structure, policies and changes occurred in Poland's milk sector during pre-accession period are examined.

Key Words: Agriculture Negotiation, Milk Production Sector, European Union, Turkey, Poland

TEŞEKKÜR

Tez konusunun seçiminde ve yürütülmesinde beni yönlendiren ve çalışmanın her aşamasında yakın ilgi ve büyük desteğini gördüğüm danışmanım Prof. Dr. Yaşar GÜRGEN'e en içten dileklerimi ve saygılarımı sunarım.

Tezin yazımı sırasında bana her türlü teknik desteği veren çalışma arkadaşlarım Alpaslan TOLGAY ve Mehmet YÜCEL ile manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen Ansu YETİZ'e teşekkür ederim. Ayrıca yaşamım boyunca yanımda olan aileme saygı ve sevgilerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

SAYFA

ÖZ.....	I
ABSTRACT.....	II
TEŞEKKÜR.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
SİMGELER ve KISALTMALAR.....	VII
ÇİZELGELER DİZİNİ.....	IX
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	XI
1. GİRİŞ.....	1
2. ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR	3
3. MATERYAL ve METOT	5
3.1. Materyal.....	5
3.2. Metot	5
4. ARAŞTIRMA BULGULARI	7
4.1. Türkiye ve AB’de Tarım ve Süt Hayvancılığında Mevcut Durum	7
4.2. Türkiye ve AB İçin İstihdam Rakamları.....	8
4.3. Türkiye ve AB Tarımsal İşletme Yapıları.....	11
4.4. Türkiye ve AB’de Süt Üretim Miktarı	13
4.5. Türkiye ve AB’de Süt İneği Varlığı.....	16
4.6. Türkiye ve AB Sığır Irkı Verimleri	17
4.7. Türkiye ve AB’de Süt İşletmesi Büyüklükleri	20
4.8. Türkiye ve AB’de Sütte Pazarlama.....	23
4.9. Türkiye ve AB’de İşlenmiş Süt Ürünleri	25
4.9.1. Türkiye’de İşlenmiş Süt Ürünleri.....	25
4.9.2. AB’de İşlenmiş Süt Ürünleri.....	26
4.10. Türkiye ve AB’de Sütte Fiyat Oluşumu.....	27
4.10.1. Türkiye’de Sütte Fiyat Oluşumu	27
4.10.2. Avrupa Birliği’nde Sütte Fiyat Oluşumu.....	28
4.11. Türkiye’de Yıllar İtibariyle Süt Ürünlerinde Fiyat Değişimi ve AB Ülkeleriyle Mukayesesi	29

4.12. Türkiye’de Süt ve Yem Fiyatı Göstergeleri ve AB ile Mukayesesi	31
4.13. Türkiye ve AB’de Yem Bitkileri Ekim Alanı.....	32
4.14. Türkiye ve AB’de Çayır ve Mera Alanları.....	34
4.15. Türkiye ve AB’de Süt Ürünlerinde Ticaret	37
4.16. Türkiye’de Hayvancılığa Verilen Destekler	39
4.16.1. 2005/8503 Sayılı Hayvancılığın Desteklenmesi Kararnamesi.....	41
4.16.2. Yem Bitkilerine İlişkin Desteklemeler	43
4.16.3. Doğrudan Gelir Desteği (DGD), Tarımsal Kredi Rakamları.....	45
4.17. Avrupa Birliği’nde Hayvancılığa Verilen Destekler.....	47
4.18. AB, Süt ve Süt Ürünleri Ortak Piyasa Düzeni Tarihi Gelişimi	48
4.19. 2003 OTP Reformu ve Süt Ürünleri Ortak Piyasa Düzenlerine Etkileri	50
4.19.1. İç Pazar Desteği.....	51
4.19.2. Ticaret Araçlarının Kullanımı	54
4.19.3. Çiftçilere Doğrudan Gelir Ödemesi.....	55
4.19.4. Çiftçi Prim sisteminden Tek Ödeme Planına Geçiş	55
4.20. Polonya Tarımının Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası’na Uyumuna	56
4.20.1. Polonya’nın AB Üyelik Süreci.....	57
4.20.2. Polonya Ekonomisinin Tarihi Gelişimi ve Güncel Durumu	52
4.20.3. Polonya Tarımının AB Ortak Tarım Politikasına Uyumuna	62
4.20.4. Polonya Süt Sektörü	66
4.20.5. Polonya Süt Sektöründe Dış Ticaret.....	68
4.21. Polonya Örneğinden Çıkarılacak Dersler	70
4.22. Türkiye Süt Sektörü SWOT Analizi	73
4.22.1. Güçlü Yönler	73
4.22.2. Zayıf Yönler	74
4.22.3. Fırsatlar	79
4.22.4. Tehditler	80
5. SONUÇ ve ÖNERİLER.....	83
KAYNAKLAR.....	87
ÖZGEÇMİŞ.....	93

SİMGELER ve KISALTMALAR

GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
TKB	: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
EUROSTAT	: Avrupa Komisyonu İstatistik Kurumu (Statistical Office of the European Commission)
AB	: Avrupa Birliği
EC	: Avrupa komisyonu (European Commision)
FAO	: Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Organizasyonu (Food and Agriculture Organization of the United Nations)
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organization for Economic Co-operation and Development)
TZMO	: Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası
KKGM	: Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğü
BBHB	: Büyük Baş Hayvan Birimi
TEMA	: Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğa Varlıkları Koruma Vakfı.
DGD	: Doğrudan Gelir Desteği ödemleri
ÇATAK	: Çevre Amaçlı Tarımsal Alanların Korunması (ÇATAK) Programı Destekleri
ÇKS	: Çiftçi Kayıt Sisteminde
FEOGA	: Avrupa Tarımsal Yönverme ve Garanti Fonu (Fonds Europeen d'Oriantation et de Garantie Agricole)
OTP	: Ortak Tarım Politikası
YST	: Yağsız Süt Tozu
EAGGF	: Avrupa Tarımsal Yönverme ve Garanti Fonu (European Agricultural Guidance and Guarantee Fund)
SAPARD	: Tarım ve Kırsal Kalkınma Alanında Özel Katılım Programı (Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development)

PHARE	: Ekonomilerini Yeniden Yapılandırmak İçin Polonya ve Macaristan'a Sağlanan Destek Programı (Poland Hungary Aid for the Reconstruction of the Economy)
ISPA	: Katılım Öncesi Yapısal (Instrument for Structural Policies for Pre-accession)
TOK	: Tarife Oranı Kotaları
GUS	: Polonya Devlet İstatistik Kurumu (Główny Urząd Statystyczny)
AEK	: Avrupa Ekonomik Topluluğu

ÇİZELGELER DİZİNİ

SAYFA

Çizelge 4.1. Türkiye ve AB’de faaliyet kollarına göre GSYH rakamları	7
Çizelge 4.2. Türkiye’de faaliyet kollarına göre istihdam rakamları.....	9
Çizelge 4.3. AB’de Faaliyet kollarına göre istihdam rakamları.....	9
Çizelge 4.4. Türkiye’de tarım işletmesi sayısı ve üretim yapısına göre oransal dağılımı.	11
Çizelge 4.5. AB’de tarım işletmesi sayısı ve üretim yapısına göre dağılımı	12
Çizelge 4.6. Türkiye’de toplam süt üretim miktarı, hayvan türlerinin süt üretim miktar ve toplam üretim içindeki oranları	14
Çizelge 4.7. AB’de toplam süt üretim miktarı, hayvan türlerinin süt üretim miktarı ve toplam üretim içindeki oranları.....	15
Çizelge 4.8. Türkiye’de tür ve ırklarına göre sağılan inek sayısı ve toplam süt ineği varlığı içindeki oranları	16
Çizelge 4.9. AB’de toplam süt sığırları sayısı.....	17
Çizelge 4.10. Türkiye ve AB’de hayvan başına düşen ortalama süt verimi	18
Çizelge 4.11. Toplam süt sığırları sayısı ve süt sığırları sayısının işletme ölçeklerine göre dağılımı.....	21
Çizelge 4.12. Türkiye işlenmiş süt ürünleri miktarı.	26
Çizelge 4.13. Türkiye’de yıllar itibariyle süt fiyatları ve çeşitli pariteler.....	29
Çizelge 4.14. Türkiye’de yıllar itibariyle süt ve yem fiyatları ve artış oranları.....	31
Çizelge 4.15. İthalat-İhracat rakamları	38
Çizelge 4.16. 2006 yılı tarımsal destekleme araçları.....	40
Çizelge 4.17. Tahsis edilen hayvancılık destekleri miktarı	40
Çizelge 4.18. 2005 yılı hayvancılık destekleri ve destek kalemlerinin payı.....	42
Çizelge 4.19. 2006 yılı yem desteklemeleri.....	44
Çizelge 4.20. 2006 yılı FEOGA kırsal kalkınma fonu miktarı ve dağılımı	48
Çizelge 4.21. 2007 yılı için AB’de izin verilen maksimum sübvansiyon miktar ve değerleri.....	54
Çizelge 4.22. Türkiye, Polonya, AB (15) ve AB (25) ülkelerine ait bazı parametreler	56

Çizelge 4.23. Polonya'nın AB üyelik sürecine ait bazı önemli olaylar	58
Çizelge 4.24. Sektörler itibariyle GSYH değeri ve oransal dağılımı	59
Çizelge 4.25. Yıllar itibariyle sektörlerin GSYH ve istihdam içindeki oranları	60
Çizelge 4.26. Toplam istihdam miktarı ve işsizlik oranları	61
Çizelge 4.27. Polonya süt sığırları varlığı, toplam süt üretim miktarı ve ortalama verim	67
Çizelge 4.28. İthalat ve İhracatı yapılan süt miktarı.....	68

ŞEKİLLER DİZİNİ

SAYFA

Şekil 4.1. AB üye ülkeler ve Türkiye için tarımsal istihdam ve GSYH oranları	10
Şekil 4.2. AB ve Türkiye 2005 yılı ortalama süt verimi miktarı.....	19
Şekil 4.3. Türkiye’de süt ve süt mamulleri pazarlama kanalları	23
Şekil 4.4. AB’de süt ve süt mamulleri pazarlama kanalları.....	24
Şekil 4.5. AB süt ürün deseni.....	27
Şekil 4.6. 2005 yılı yem bitkileri ekili alanların toplam ekilebilir tarım arazisine oranı.....	33
Şekil 4.7.Mera ıslah çalışmaları yapılan alan.....	37
Şekil 4.8. Yıllar itibariyle yem bitkileri destek miktarı	44
Şekil 4.9. Yıllar itibariye yapılan DGD ödemeleri.....	46
Şekil 4.10. Tarımsal kredi faiz oranları değişimi	46
Şekil 4.11. Kredi kullanım miktarı	47
Şekil 4.12. AB 2006-2007 üretim yılı süt kota miktarları	53

1. GİRİŞ

Tarım sektörü, ülkelerin gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun halen vazgeçilmez önemini korumaktadır. Tarım insan hayatı için gerekli olan besin maddelerini temin etmenin yanı sıra, tarıma dayalı et, süt, yem, yünlü ve pamuklu tekstil, ayakkabı, deri ve hazır giyim gibi pek çok sanayi dalına hammadde sağlaması bakımından da ekonomik yaşantıda önemli bir yer işgal etmektedir. AB ile müzakereler ve devam etmekte olan DTÖ tarım müzakereleri tarımın günümüzdeki önemini daha da arttırmaktadır.

Türkiye tarımının mevcut altyapı sorunları ve sektörün yetersiz politikalar nedeniyle sağlıklı şekillenmiş olması, AB ile yürütülen müzakerelerde tarımı, müzakere edilecek en zor başlık olarak karşımıza çıkarmaktadır. Türkiye ve AB tarım sektörleri arasında kırsal kesimde yaşayan nüfus, tarımsal istihdamın toplam istihdam içindeki yüksek payı, işletme büyüklükleri, teknoloji kullanımı, üretici örgütlenmeleri, verimlilik, bitki, hayvan sağlığı koşulları, çiftçi, arazi, hayvan kayıt sistemleri ve idari yapılanmalar bakımından farklılıklar bulunmaktadır.

AB ülkelerinde kişi başına günlük protein tüketimi 102 gram olup, bunun 70 gramı hayvansal kaynaklı proteinlerden oluşmaktadır. Ülkemizde yaklaşık 84 gram olan kişi başına protein tüketiminin ise ancak 17 gramı hayvansal kaynaklı proteinlerden karşılanmaktadır, yani gelişmiş ülkelerde tüketilen günlük protein miktarının yaklaşık %70'i hayvansal gıdalardan sağlanırken ülkemizde, tüketilen günlük protein miktarının %73'ü bitkisel gıdalardan sağlanmaktadır (TAGEM, 2005).

Tüm bu verilerin ışığı altında, ülkemizde insanlar yetersiz ve dengesiz beslenmekte olduğu söylenebilir. Hayvansal protein açığını kapayacak kaynaklardan belki de en önemlisi süttür. Zira süt yeni doğmuş olan bütün memelilerin tek gıdasıdır. Bir çocuğun beyin hücreleri ilk 5,5–7,0 yılda en hızlı gelişimini göstererek, çocuğun beyin potansiyelini oluşturur (Özkütük ve Göncü, 2005). Yeterli hayvansal gıda almayan ve bu arada yeterli süt içmeyen çocukların beyin kapasiteleri yeterince gelişmeyebilir. İleri yaşlarda bu açığı kapatmaları ve süt içen çocukların beyin kapasitelerine erişmeleri pek mümkün olamamaktadır. Bu potansiyeli harekete

geçirebilecek en uygun besin maddesi ise süttür. Yeni doğan bir bebeğin, en az 3 ay süreyle, bütün besin madde gereksinmesini, karşılayabilecek yegâne gıda ise sadece anne sütüdür. Anne sütü yerine dünya çapında geniş kabul görmüş bir diğer süt ise inek sütüdür. İnek sütü çok değerli bir besin maddesi olmakla beraber tüketicinin karşısına çıkmadan önce, sağlıklı koşullarda üretilmiş ve yine uygun koşullarda, tüketime sunulmuş olmalıdır. Sütün oluştuğu meme sağlığı, sütün sağım şekli, kullanılan ekipmanın durumu, sağım sonrasında sütün muhafazası ve değerlendirilmesi, sütün sağlıklı olması ve kalitesi açısından çok önemli işlemlerdir. Bugün Avrupa ülkelerinin hemen hepsi gerek tüketicinin kullanımına sunulan süt olsun gerekse süt işleme endüstrisinde işlenmek üzere gelen sütler için standartları oluşturmuş durumdadır (Özkütük ve Göncü, 2005). Ülkemizde ise AB ile kıyaslanabilecek standartların geliştirilemediği sıkça gündeme getirilmektedir.

Bu çalışmada ülkemiz ve AB süt üretim yapılarının incelemesi yapılarak benzer ve farklı yönler saptanmıştır. Böylelikle AB tarım müzakereleri öncesinde süt sektöründeki mevcut sorunlar ve aksayan yönler belirlenmiş ve çözüm önerileri getirilmeye çalışılmıştır. Özellikle ikinci dünya savaşından sonra günümüze kadar geçen süreçte AB ülkelerinde görülen tarımsal gelişme deneyiminden istifade etmek amacıyla uygulanabilecek yaklaşımlar ve bu konuda özendirici tedbirlerin neler olabileceği belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızda ayrıca, üyelik öncesi üretim yapısı bakımından ülkemize benzerlik gösteren ve müzakere sürecinde tarım sektöründe zorlu tartışma ve pazarlıkları başarıyla gerçekleştirdiği kabul edilen Polonya örneği incelenmiştir. Polonya için AB üyeliği öncesinde süt sektörünün durumu ve müzakereler boyunca bu sektörün karşılaştığı sıkıntılar ile bu sıkıntıların üstesinden gelmek için uygulanan politikalar ve sektörün gelişim seyri incelenmiştir. Bu suretle ülkemizin tarım müzakereleri sırasında süt sektöründe karşılaşabileceği zorluklar ve bu zorluklar karşısında uygulanabilecek yaklaşımların belirlenmesi amaç edilmiştir.

2. ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Swisher (1998) hazırladığı çalışmada, Polonya'nın üyelik müzakereleri döneminde hazırlamış ve iş gücünün dörtte birine istihdam sağlayan ve tarımsal işletmelerin çoğunun geçimlik ve yarı geçimlik aile işletmelerinin oluşturduğu tarım sektörünün geçirdiği modernizasyon süreci ve OTP'ye uyumda yumuşak bir geçiş sağlamak için Polonya'nın özellikle bazı ürünlerde geçiş periyodu alması gerektiği belirtilmiştir.

Şayan ve Polat (2003) hazırladıkları araştırma raporlarında Türkiye Tarım ve Köyişleri Bakanlığı ile Avrupa Birliği yönetmeliklerini incelemişlerdir. Ekolojik hayvancılıkta, ürün miktarından ziyade ürün kalitesinde sağlık kriterlerinin ve hayvan refahının öncelik kazandığı belirtilmiş, ekolojik üretim ile AB pazarında rekabet gücünün artacağına dikkat çekilmiştir.

Baş (2005) Gündem 2000 reformları kapsamında hedeflenen destekleme sisteminde ki dönüşümü incelemiştir. Çalışmanın sonunda, OTP'de ki destekleme eğiliminin, üretim ile ilişkisi en aza inmiş, piyasa odaklı bir anlayışa doğru yol almasının hedeflendiği belirtilmiştir. Türkiye'de verilen DGD (Doğrudan Gelir Desteği) sisteminin de ürün kalitesini teşvik edecek şekilde verilmesinin OTP uyum sürecine olumlu katkı yapacağı sonucuna varılmıştır.

TZOB (2005) tarafından hazırlanan ürün raporunda, üretim yapısı ve AB ile olan farklılıklar incelenmiştir. Araştırma sonucunda üniversite ve araştırma enstitülerinde elde edilen bilgilerin pratiğe yansıtılamadığı bu nedenle kurumlar ile yetiştiriciler arasında ki koordinasyonun sağlanması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca ülkemiz üretim yapısında ki belirsizliklerden kaynaklanan risklerin üreticileri olumsuz etkilediği belirtilmiş ve destekleme politikamızın değiştirmesi gerekliliği vurgulanmıştır.

Topçu (2005) araştırmasında Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası'nın oluşumu ve işleyişi ile Türkiye'nin uyum için yaptığı çalışmaları incelemiştir. Araştırma sonucunda AB ile ilişkilerimizin başladığı andan itibaren yeterli bir gelişme kaydedilememiş olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca Polonya'nın müzakere sürecinde uyum için yaptığı düzenlemeler ve uygulamaları da ele alınmıştır.

Albayrak (2005) yüksek lisans tezinde, temel odak noktası olarak AB ve Polonya arasındaki tarım müzakereleri konusunu incelemiştir.

Şen (2005) hazırladığı yüksek lisans tezinde, Avrupa Birliğine tam üyelik yolunda Polonya ekonomisini yaşadığı değişimlerin incelenmesini gerçekleştirmiştir. Araştırma sonucunda demokratikleşme ve Pazar ekonomisine geçiş hedefini gerçekleştirmede Polonya'nın büyük bir performans sergilediği belirtilmiştir.

3. MATERYAL ve METOT

3.1. Materyal

Araştırmanın temel materyalini; AB, Polonya ve Türkiye'ye ait resmi belge, rapor ve araştırmaları; Avrupa istatistik kurumu (EUROSTAT), Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Polonya Devlet İstatistik Kurumu (GUS) ve Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Organizasyonu İstatistik Şubesi (FAOSTAT) kayıtları; internet kaynak taraması sonucu elde edilen çalışma verileri; çeşitli resmi ve özel kuruluşlar ile üniversitelerin yaptığı veya yaptırdığı araştırma çalışmaları oluşturmaktadır.

3.2. Metot

Bu araştırmada öncelikle Türkiye ve AB'ye ait süt sektörü ile ilgili yayınlar taranmış, konu ile ilgili istatistikî veriler elde edilerek çizelgelere ve şekillere dökülmüştür. Çalışma temel olarak iki bölüm üzerinde yürütülmüştür. Birinci bölümde Türkiye ve AB arasındaki farklılık ve benzerlikler irdelenmiştir. Araştırmanın ikinci bölümünde ise Polonya ile Türkiye arasındaki yapısal benzerlik ve farklılıklar ile Polonya'nın üyelik öncesi ve üyelik sonrası süt üretim yapısı ve müzakere boyunca gösterdiği değişim ve izlediği politikalar incelenmiştir. Araştırma da Türkiye ve AB için ele alınan ana başlıklar şu şekildedir;

- Ø Süt hayvancılığının sosyo-ekonomik önemi, GSYİH ve toplam istihdam rakam ve oranları
- Ø Süt üretim sektörünün yapısı
- Ø Hayvan varlıkları, toplam süt üretimi ve verim miktarı
- Ø İşletme büyüklükleri
- Ø Sütte pazarlama yapısı
- Ø Fiyat oluşumu
- Ø Destekleme yapısı

Bu amaçla yukarıdaki başlıklarda elde edilen temel veriler SWOT analizi kullanılarak değerlendirilmiştir. Bu analiz yöntemi, incelenen sektörün güçlü (Strenghts) ve zayıf (Weaknesses) yönlerini belirlemekte ve dış çevreden kaynaklanan fırsat (Opportunities) ve tehditleri (Threats) saptamakta kullanılan bir tekniktir (SWOT analizi, <http://ww.mpm.org.tr>). SWOT Analizinde amacımız; iç ve dış etkenleri dikkate alarak, varolan güçlü yönlerimizden ve fırsatlardan en üst düzeyde yararlanacak, tehditlerin ve zayıf yanlarımızın etkisini en aza indirecek plan ve stratejiler geliştirmektir. SWOT analizi, sadece güçlü olduğumuz ve büyük fırsatların yattığı alanlara odaklanmamızı sağlamakla kalmayıp zayıf olduğumuz ve gelecekte bizi bekleyen tehditleri de görmemize yardımcı olur. Güçlü veya zayıf olunan alanlar içsel faktörler iken, fırsat ve tehditler ise dışsal faktörlerdir (SWOT analysis, <http://www.marketingteacher.com>). SWOT analizinde önce incelenen sektörün güçlü ve zayıf yönleri tablolar veya listeler halinde saptanır, bu işlemin akabinde elde edilen verilerin ışığı altında tehdit ve fırsatlar yine tablo veya listeler halinde belirlenir.

Bu çalışmada da süt sektöründe ki temel konular incelenmiş ve geleceğe yönelik beklentilerde dikkate alınarak güçlü yönler, zayıf yönler, tehditler ve fırsatlar başlıklar altında toplanmıştır.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

4.1. Türkiye ve AB’de Tarım ve Süt Hayvancılığında Mevcut Durum

Bir ülkenin gelişmişlik düzeyini belirlerken kullanılan önemli faktörlerden bir tanesi, GSYH’yı oluşturan sektörlerin, bu değerden aldıkları paylardır. Milli ekonomiler güçlendikçe büyüyen GSYH içerisinde tarımın payı azalır. Bu durum, tarımda yaratılan katma değer, diğer sektörlerle oranla daha düşük olması ve gelir artıktıkça tüketim harcamalarının sanayi mallarına ve hizmetler sektörüne kayması ile açıklanabilir. Takip eden Çizelge 4.1.’de faaliyet kollarına göre GSYH değerleri verilmiştir.

Çizelge 4.1. Türkiye ve AB’de faaliyet kollarına göre GSYH rakamları (milyar €)

Yıllar	Türkiye			AB(25)		
	Toplam GSYH	Tarımın GSYH'ya katkısı	Tarımın sektör payı (%)	Toplam GSYH	Tarımın GSYH'ya katkısı	Tarımın sektör payı (%)
1997	168	24	14,2	7.713	216	2,8
1998	178	30	17,0	8.075	226	2,8
1999	173	26	15,1	8.490	229	2,7
2000	217	30	14,0	9.096	237	2,6
2001	162	20	12,2	9.465	227	2,4
2002	193	23	11,7	9.816	226	2,3
2003	212	25	11,8	9.971	229	2,3
2004	242	27	11,3	10.452	230	2,2
2005	291	30	10,3	10.857	228	2,1
2006	319	29	9,2	11.406	240	2,1

Kaynak: TÜİK, 2007a; EUROSTAT, 2007a

Son on yıllık değişimi gösteren Çizelge 4.1.’de verilen, GSYH ve tarım sektörünün GSYH’ya katkısı incelendiğinde, 1997 yılında 168 milyar Euro olan GSYH değerinin %52,6’lık büyüme göstererek 2006 yılında 319 milyar Euro değerine ulaştığı görülmektedir. Aynı yıllara ait tarım sektörünün payı

incelendiğinde, 1997 yılında GSYH'nın %14,2'sini oluşturduğu, 2006 yılında ise bu oranın %9,2 oranına gerilediği görülmektedir. Ülkemizde görülen bu oransal azalmanın en belirgin nedeni, diğer sektörlerdeki değer artışlarının tarım sektöründeki değer artışından daha yüksek düzeyde gerçekleşmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Sanayi ve hizmetler sektörü temelinde izlenen kalkınma programları tarımdaki gelişmeyi sınırlandırırken, diğer sektörlerde daha büyük büyüme rakamları elde edilmiştir. Öte yandan ülkelerde gelişmişlik düzeyi ve üretim değerleri artıkça tarımın GSYH içerisindeki payının azaldığı bilinen bir gerçektir. Ülkemiz GSYH değeri artıkça tarımın sektör payının daha da azalması beklenmektedir.

AB ülkelerinin toplam Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla değerleri incelendiğinde, ülkemize göre daha istikrarlı bir büyümenin gerçekleştiği görülmektedir. Tarımın zaten düşük olan sektör payı, zamanla daha da azalarak, 1997 yılındaki %2,7 oranından 2006 yılında %2,1 oranına gerilemiştir (Çizelge 4.1.). Bu gerilemede topluluğa üye olan ülkelerin tarım sektöründe görülen değişimlerin de etkili olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

4.2. Türkiye ve AB İçin İstihdam Rakamları

Mevcut durumu anlamak için sadece tarım sektörünün GSYH'ya olan katkısına bakmak yeterli olmamaktadır, bunun yanında istihdam edilen nüfusun sektörlere dağılımının incelenmesi de önem taşımaktadır. Bu amaçla, 1995 ve 2006 yıllarına ait toplam istihdam rakamları ve sektörlere dağılımı Çizelge 4.2.'de incelenmiş ve Çizelge 4.3.'de yer alan AB istihdam rakamlarının dağılımı ile mukayesesi yapılmıştır.

Çizelge 4.2. Türkiye’de faaliyet kollarına göre istihdam rakamları (bin kişi)

	1995 Ekim	Pay (%)	2006 Ekim	Pay (%)
Toplam	20.912	100	22.805	100
Tarım	9.205	44,0	6.109	26,8
Sanayi	3.309	15,8	4.586	20,1
İnşaat	1.291	6,2	1.420	6,2
Hizmetler	7.106	34,0	10.689	46,9

Kaynak: TÜİK, 2007b

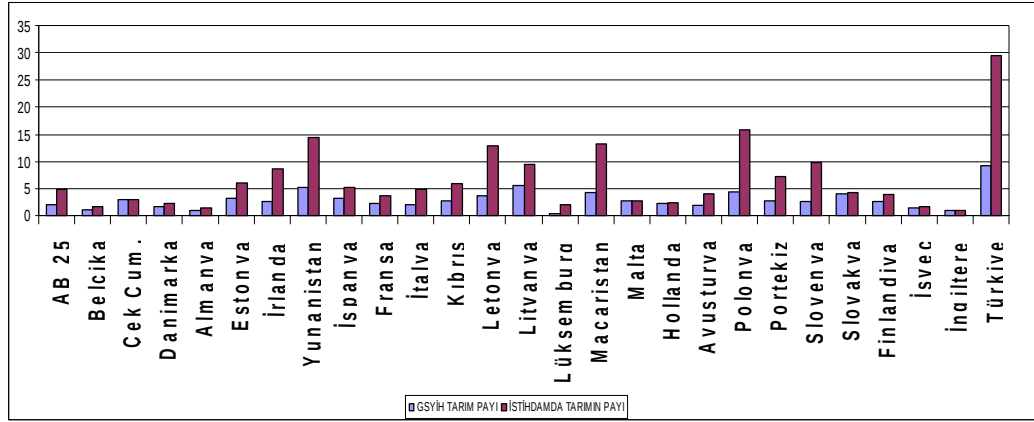
Çizelge 4.2. incelendiğinde, 1995 yılında 20,9 milyon çalışan nüfusun %44’lük oranına istihdam sağlayan tarım sektörünün, 2006 yılı Ekim ayında 22,8 milyon sayısına ulaşan toplam istihdamın %26,8’lik bir bölümüne istihdam sağladığı görülmektedir. Meydana gelen azalmanın en önemli sebeplerinden biri, 1990’lı yıllar boyunca hız kazanan, kırsal kesimden kente doğru olan göçtür. Gerçekleşen göç sonucunda ortaya çıkan, atıl iş gücünü emmede diğer sektörlerin yetersiz kaldığı ise günümüzün bir gerçeğidir. Plansız gerçekleşen göçler, çarpık kentleşmeyi ve pek çok sosyal sorunu da beraberinde getirmiştir.

Çizelge 4.3. AB’de Faaliyet kollarına göre istihdam rakamları (bin kişi)

	1995	Pay (%)	2006	Pay (%)
Toplam	183.100	100	201.900	100
Hizmetler	119.200	65,1	142.400	70,5
Sanayi	52.400	28,5	49.900	24,7
Tarım	11.700	6,4	9.700	4,8

Kaynak: EUROSTAT, 2007b

AB’ne ait değerler incelendiğinde, 1995 yılında toplam çalışanların %6,4’ü tarım sektöründe istihdam edildiği, 2005 yılında ise bu oranın %4,8 olarak gerçekleştiği görülmektedir (Çizelge 4.3.). Diğer bir ifadeyle, AB’de tarım sektöründe çalışan 9,5 milyon kişi 206 milyar Euro’luk bir üretim değerini paylaşıırken, Türkiye’de 6,8 milyon tarım çalışanı 27,2 milyar Euro’luk bir üretim değerini paylaşmaktadır. Şekil 4.1.’de AB üye ülkeleri ile Türkiye tarımsal istihdam değerleri ve GSYH tarım payı mukayeseleri verilmektedir.

Şekil 4.1. AB üye ülkeler ve Türkiye için tarımsal istihdam ve GSYH oranları (TÜİK, 2007b; EUROSTAT, 2007b)

Ülkeler bazında AB değerleri incelendiğinde, hem tarımsal istihdam bakımından, hem de GSYH oranları bakımından ülkemiz değerleri ile AB arasındaki fark açıkça görülmektedir. Kentsel alanda yaşayan nüfusun fazla olması, ülkemizde yerleşik bir tarım ve hayvancılık kültürünün var olduğunu göstermektedir. Özellikle organik tarım gibi geleneksel tarım yöntemlerinin önem kazandığı günümüzde, bu artı bir değer olarak görülebilir. Ancak diğer taraftan, kırsal nüfusun fazla olması, tarımda toplam gelirin daha fazla kişi arasında paylaşılmasına ve gelir azalmasına da sebebiyet vermektedir.

AB tarım müzakerelerinde tarımsal istihdamın ülkemiz için büyük bir problem teşkil edeceği öngörülmektedir. Bu alanda bir diğer önemli konu ise, tarım sektöründe çalışan nüfusun düşük eğitim düzeyine sahip olmasıdır. Bu durum tarım sektöründen kopan nüfus için, diğer sektörlerde iş bulma imkânını sınırlandırmaktadır. Bir de ülkemizdeki sanayi ve hizmetler sektörünün istihdam emmedeki yetersizliği ile hâlihazırda %12 dolayında olan işsizlik oranını dikkate alırsak, önümüzde bizi bekleyen sorun daha net anlaşılacaktır (TÜİK, 2007b). Büyük şehirlerde zaten var olan gettoların daha da büyümesi ve bunlara yenilerin eklenmesi ise pek çok sosyal tehdidi beraberinde getirecektir.

4.3. Türkiye ve AB Tarımsal İşletme Yapıları

Tarımsal üretim yapısının mukayesesinde, işletmelerin üretim yapısı önemli bir kriterdir. Süt üreten işletmelerin süt ineği varlığı, süt üretim miktarı, verimlilik seviyesi, bilgi yayılımı, örgütlenme, ekipman kullanımı gibi pek çok etken üretimde uzmanlaşmaya bağlıdır. Uzmanlaşmanın tahsisi için, öncelikle, bitkisel ve hayvansal üretim alanlarında ayrışma gereklidir. Ülkemizde 1991 ve 2001 yıllarında yapılan tarım sayımı sonuçlarına göre hazırlanmış işletme sayısı ve üretim yapısına göre işletmelerin dağılımı takip eden Çizelge 4.4.'de verilmiştir.

Çizelge 4.4. Türkiye’de tarım işletmesi sayısı (bin adet) ve üretim yapısına göre oransal dağılımı

	Toplam işletme sayısı	Bitkisel ve hayvansal üretim yapan işletme sayısı	Top. aldığı pay (%)	Yalnız bitkisel üretim yapan işletme sayısı	Top. pay (%)	Yalnız hayvansal üretim yapan işletme sayısı	Top. pay (%)
1991	4.068	2.935	72,1	994	24,4	140	3,5
2001	3.076	2.074	67,4	930	30,2	73	2,4

Kaynak: TÜİK, 2007c

1991 yılından 2001 yılına kadar geçen on yıllık zaman dilimi içerisinde, ülkemizde toplam işletme sayısı 4 milyon rakamından, %25’lik bir azalma ile, 3 milyon rakamına gerilemiştir (Çizelge 4.4.). Toplam işletme sayısında görülen bu azalmanın sebebi olarak, ekonomik olma özelliğini kaybeden işletmelerin kapanması gösterilebilir (Akman ve ark., 2000). Diğer önemli bir etken de, hiç şüphesiz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yıllar boyunca devam eden terör olayları ve buna bağlı olarak meydana gelen üretimden kopmalar olmuştur.

Çizelge 4.4. incelendiğinde ülkemiz tarım sektörüne, hem bitkisel hem de hayvansal üretimin bir arada yapıldığı işletmeciliğin hakim olduğu görülmektedir. Yalnız hayvancılık yapan işletme sayısının azlığı ve 1991-2001 arasında meydana gelen azalmanın büyüklüğü (%52,0) dikkat çekmektedir. Sadece hayvansal üretim yapan işletmelerin az olması, hayvancılığın ticari olmaktan çok, hane içi tüketim amacıyla yapıldığını göstermektedir. Hane ihtiyacından fazla olan sütün satım şekli

ise sokak sütçülüğünü doğuran en büyük etkidir. Bunun yanında, ekipman kullanımı, hayvanların bakım ve besleme koşulları gibi pek çok sorunun temelinde de ülkemiz hayvansal üretiminde yeterli uzmanlaşma seviyesinin yakalanamamış olması yatmaktadır. AB ile mukayese yapılması amacıyla, birliğe ait işletme sayısı ve üretim şekli itibarıyla işletmelerin dağılımı takip eden Çizelge 4.5.'de verilmiştir.

Çizelge 4.5. AB'de tarım işletmesi sayısı (bin adet) ve üretim yapısına göre dağılımı

Ülkeler	Toplam işletme sayısı	Bitkisel üretim yapan işletmeler	(%)	Hayvansal üretim yapan	(%)	Bitkisel ve hayvansal üretim yapan	(%)
Belçika	51	15	29,0	30	58,4	6	12,6
Çek Cum.	42	17	41,1	18	43,5	6	15,4
Danimarka	48	29	59,9	11	24,8	7	15,3
Almanya	389	133	34,1	200	51,5	55	14,4
Estonya	27	5	19,5	17	62,0	5	18,6
İrlanda	132	5	4,2	123	93,1	3	2,7
Yunanistan	833	614	73,7	172	20,6	47	5,7
İspanya	1.079	752	69,7	283	26,2	44	4,1
Fransa	567	244	43,2	263	46,5	58	10,3
İtalya	1.728	1.300	75,3	343	19,9	83	4,9
Kıbrıs	45	37	82,8	6	13,8	1	3,4
Letonya	128	46	36,2	56	43,6	25	20,2
Litvanya	252	39	15,8	161	63,9	51	20,2
Lüksemburg	2	640	26,1	1	66,1	0,2	8,6
Macaristan	714	223	31,2	359	50,3	132	18,5
Malta	11	3	30,1	3	29,4	4	40,4
Hollanda	81	27	33,1	50	62,0	4	4,9
Avusturya	170	45	26,9	112	66,1	12	7,0
Polonya	2.476	885	35,8	962	38,9	628	25,4
Portekiz	324	161	49,9	126	39,0	35	11,0
Slovenya	77	12	16,4	53	69,7	10	13,8
Slovakya	68	19	27,9	35	50,9	14	21,2
Finlandiya	70	43	61,3	21	30,2	6	8,5
İsveç	75	43	57,5	22	29,4	9	13,1
İngiltere	286	36	12,6	190	66,5	46	16,3
AB 25	9.687	4.743	49,0	3.638	37,6	1.302	13,4

Kaynak: EUROSTAT, 2007c

Çizelge 4.5. incelendiğinde, AB tarımsal işletme rakamları ile ülkemiz rakamları arasındaki en önemli fark, hem bitkisel hem hayvansal üretimi beraber yapan işletmelerin oranının düşük olması olarak görülmektedir. Ülkeler bazında bitkisel üretimde güney Avrupa ülkeleri ağırlık kazanırken, hayvansal üretimde kuzey Avrupa ülkelerinin ağırlık kazanmaktadır. Sonuç olarak üretimde uzmanlaşma

ve sektörel ayrım olgularının Avrupa ülkelerinde yerleşmiş bir unsur olduğu açıktır. Ülkemizin ise halen bu alanda kat edecek yolu olduğu görülmektedir (Çizelge 4.4.).

Ülkemizde görülen işletme sayısındaki azalmanın artarak devam etmesi ve bununla birlikte üretimde ayrışmanın ve uzmanlaşmanın artması beklenmektedir. Ancak meydana gelecek azalış süreci boyunca üretimde kalacak işletmelerde hayvan sayılarının arttırılması için gerekli önlemlerin alınması büyük önem taşımaktadır. Aksi takdirde hayvan sayısında meydana gelecek azalma pek çok olumsuzluğu da beraberinde getirecektir. Hayvan varlığının arttırılması için mevcut işletmelerin pek çoğunda alt yapı yeterli değildir. Özellikle yem üretimi ve pazarlama da üstünlüğe sahip işletmelerin büyümesi mümkün olacaktır. Mevcut işletmelerin dışında sektöre yeni girecek işletmelerde orta veya büyük ölçekte kurulacaktır. Akman ve ark. (2005) tarafından da benzer bulgular aktarılmakta ve süt sanayisinde yer alan işletmelerin büyümesi ve sayıların azalması beklenmektedir. Ayrıca büyüyen işletmelerin yem bitkileri ve hayvan temininde karşılaşılabilecekleri sorunları aşmalarına katkı sağlayacak düzenlemelerin yapılması tavsiye olarak ifade edilmektedir. Bütün bunlara ek olarak kamu kurumlarının işletmelere bu süreçte her türlü proje ve teknik bilgiyi sağlayacak donanıma sahip duruma getirilmesi kolaylaştırıcı bir destek sağlayacaktır.

4.4. Türkiye ve AB’de Süt Üretimi Miktarı

Ülkemizde süt üretim şeklinin anlaşılması, sektörün geliştirilmesi amacıyla yapılacak çalışmaların belirlenmesi için öncelikle toplam üretimi oluşturan hayvan türleri saptanmalıdır. Bu sebeple takip eden Çizelge 4.6.’da yıllar itibariyle ülkemize ait toplam süt üretimi ve süt hayvanlarının toplam üretime olan katkısı incelenmiştir.

Çizelge 4.6. Türkiye’de toplam süt üretim miktarı (bin ton), hayvan türlerinin süt üretim miktarı (bin ton) ve toplam üretim içindeki oranları

	Genel Toplam	Sığır	Pay (%)	Manda	Pay (%)	Koyun	Pay (%)	Keçi	Pay (%)
1991	10.239	8.616	84,1	161	1,6	1 127	11,0	334	3,3
1992	10.279	8.714	84,8	155	1,5	1 089	10,6	319	3,1
1993	10.406	8.904	85,6	140	1,4	1 047	10,1	314	3,0
1994	10.561	9.128	86,4	143	1,4	991	9,4	296	2,8
1995	10.601	9.275	87,5	114	1,1	934	8,8	277	2,6
1996	10.760	9.465	88,0	108	1,0	921	8,6	265	2,5
1997	10.076	8.914	88,5	86	0,9	826	8,2	249	2,5
1998	9.970	8.832	88,6	79	0,8	813	8,2	245	2,4
1999	10.082	8.965	88,9	75	0,8	804	8,0	236	2,3
2000	9.793	8.732	89,2	67	0,7	774	7,9	220	2,2
2001	9.495	8.489	89,4	63	0,7	723	7,6	219	2,3
2002	8.408	7.490	89,1	50	0,6	657	7,8	209	2,5
2003	10.611	9.514	90,0	48	0,5	769	7,3	278	2,6
2004	10.679	9.609	90,0	39	0,4	771	7,2	259	2,4
2005	11.107	10.026	90,3	38	0,3	789	7,1	253	2,3

Kaynak: TÜİK, çeşitli yıllar

Diğer tüm sektörler gibi süt üretim sektörü de 2001 krizinden etkilenmiş ve 2001 yılında 9,5 milyon ton olan toplam süt üretimimiz, 2002 yılında 8,5 milyon ton seviyesine kadar gerilemiştir. Ancak toplam süt üretimi miktarı, gösterdiği iniş ve çıkışlara rağmen son 15 yıllık dönem içerisinde 10–11 milyon ton civarında seyretmiştir. Yıllara göre hayvan türlerinin payları incelendiğinde; manda, keçi ve koyun sütü miktarında azalışların meydana geldiği ve toplam üretimden aldıkları payın azaldığı görülmektedir. 1991 yılında %84,1 olan sığır sütü oranı ise 2005 yılında %90,3 seviyesine yükselmiştir. Bu artış trendinin devam ederek %95’ler seviyesine kadar yükselmesi beklenmektedir. Bu değerlerden, ülkemizde süt üretiminin büyükbaş hayvanlar ile yapıldığını ve süt sektörü için yapılacak ıslah, bilgi yayımı gibi çalışmaların büyükbaş hayvan ekseninde yapılması gerektiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Süt üretim sektörü istisnasız her Avrupa ülkesinde büyük öneme sahiptir. Avrupa Birliğinde yıllık 146 milyon ton çiğ süt üretilmektedir. Üretilen süt direk tüketimde kullanıldığı gibi, çoğu gıda maddesinin üretiminde, hayvan beslemede ve ilaç sektöründe de kullanılmaktadır. 2005 yılında 1,8 milyon ton süt, işlenmeden direk olarak çiftliklerden satılmıştır. 1,6 milyon Avrupa (25) çiftçisi tarafından

üretilen süt, kırsal alanda önemli bir endüstridir. Toplam gıda ve içecek sanayisinin %15'ini oluşturan süt üretim sektörü, yine bu sanayisinde istihdam edilen toplam iş gücünün %13'ünü barındırması bakımından da oldukça büyük öneme sahiptir (EC, 2006a).

Özellikle 10 yeni ülkenin üye olmasının ardından, birlik üyeleri arasında süt üretiminde bazı farklılıklar görülebilmektedir. Ancak AB süt sektörü gelişimine devam ettikçe, verim ve diğer teknik faktörler arasındaki değişkenlik azalmaktadır. Sektörde nispeten daha az gelişmiş olan ülkelerin hızla aradaki farkı kapattıkları görülmektedir (EC, 2006a).

Çizelge 4.7. AB (25)'de toplam süt üretim miktarı (bin ton), hayvan türlerinin süt üretim miktarı (bin ton) ve toplam üretim içindeki oranları

	Toplam süt üretimi	İnek sütü üretimi	Pay (%)	Koyun sütü üretimi	Pay (%)	Keçi sütü üretimi	Pay (%)
1991	140.965	137.374	97,5	2.059	1,5	1.486	1,1
1992	143.074	139.299	97,4	2.165	1,5	1.557	1,1
1993	145.058	141.164	97,3	2.205	1,5	1.617	1,1
1994	143.707	139.853	97,3	2.182	1,5	1.592	1,1
1995	144.952	141.198	97,4	2.125	1,5	1.547	1,1
1996	144.744	140.733	97,2	2.219	1,5	1.665	1,2
1997	144.675	140.620	97,2	2.206	1,5	1.700	1,2
1998	145.204	141.021	97,1	2.341	1,6	1.685	1,2
1999	145.617	141.464	97,1	2.342	1,6	1.676	1,2
2000	149.079	144.933	97,2	2.309	1,5	1.701	1,1
2001	148.412	144.101	97,1	2.378	1,6	1.779	1,2
2002	148.727	144.319	97,0	2.421	1,6	1.838	1,2
2003	148.964	144.563	97,1	2.365	1,6	1.863	1,3
2004	145.447	141.145	97,0	2.372	1,6	1.762	1,2
2005	146.437	142.102	97,0	2.362	1,6	1.805	1,2

Kaynak: EUROSTAT, 2007d

Avrupa Birliği süt üretim değerleri incelendiğinde, manda sütü miktarının toplam üretime önemli bir katkı yapmadığı, keçi ve koyun sütü miktarlarının ise önemsenmeyecek kadar az olduğu görülmektedir. İnek sütü miktarının ise toplam

üretimin %97'si gibi oldukça yüksek bir kısmını oluşturduğu görülmektedir. Gerek AB için, gerekse Türkiye için sığır sütü miktarının oluşturduğu yüksek oran nedeniyle çalışmamızın bundan sonraki kısımlarında inek sütü üretimi dikkate alınacaktır.

Toplam üretilen süt miktarları ile nüfus kıyaslaması yaptığımızda 72 milyon nüfusa sahip ülkemizde fert başına yıllık 144 kilogram süt üretildiği, toplam nüfusu 461 milyon olan AB'de fert başına 317 kg süt üretildiği görülmektedir (Çizelge 4.7.).

4.5. Türkiye ve AB'de Süt İneği Varlığı

FAO, OECD gibi kuruluşların verileri incelendiğinde, sadece ülkemizde değil, dünya genelinde de hayvan sayısının azaldığı ve bu azalmaya karşın özellikle birim hayvan başına düşen verimliliğin arttığı görülmektedir. Takip eden Çizelge 4.8.'de yıllar itibarıyla ülkemizde süt üretimine katılan inek türleri ve sayıları yer almaktadır.

Çizelge 4.8. Türkiye'de ırklarına göre sağılan inek sayısı (bin adet) ve toplam süt ineği varlığı içindeki oranları

Yıllar	Kültür	Pay %	Kültür Melezi	Pay %	Yerli	Pay %	Toplam	Yıllara Göre Değişim %
1991	650	11	2.087	34	3.381	55	6.118	100
1992	698	11	2.124	36	3.247	53	6.070	99
1993	750	12	2.214	37	3.066	51	6.031	98
1994	779	13	2.308	38	2.994	49	6.082	99
1995	870	14	2.392	41	2.622	45	5.885	96
1996	920	15	2.457	41	2.590	44	5.968	97
1997	879	16	2.355	42	2.358	42	5.594	91
1998	879	16	2.346	43	2.263	41	5.489	89
1999	903	16	2.424	44	2.209	40	5.537	90
2000	904	17	2.335	44	2.039	39	5.279	86
2001	912	18	2.248	44	1.924	38	5.085	83
2002	850	19	1.971	45	1.570	36	4.392	72
2003	1.034	21	2.236	44	1.768	35	5.040	82
2004	832	21	1.699	44	1.343	35	3.875	63
2005	925	23	1.717	43	1.355	34	3.998	65

Kaynak: TÜİK, çeşitli yıllar

Toplam üretim rakamlarının oluşmasında üretimi meydana getiren sığır varlığı ve ırkların verimi direk olarak ilişkilidir. Ülkemizde 1991 yılında 6,1 milyon dolayında olan sağmal inek sayısı, 2005 yılına gelindiğinde 3,9 milyon rakamına gerilemiştir. 1991 yılında %10,6'lık bir oranı teşkil eden kültür ırkı hayvanların miktarı, 2005 yılında %23,2 oranına erişmiştir. Kültür ırkında görülen bu artışın yanında kültür melezi hayvan ırkı da artış göstermiş ve 1991 yılındaki %34,4 oranından, 2005 yılında %42,9 oranına yükselmiştir (Çizelge 4.8.). Bu artışlarda, ithal edilen sperm ve damızlık hayvan ithali ile gerçekleştirilen ıslah çalışmaları etkili olmuştur. AB'de inek türleri arasında Türkiye'deki yapıya benzer ırksal bir ayırım mevcut değildir. Bu sebeple AB için sadece sağılan toplam inek sayısı ele alınmıştır.

Çizelge 4.9. AB'de toplam süt sığırları sayısı (bin adet)

Yıllar	Süt sığırları sayısı
2001	24.951
2002	24.455
2003	23.963
2004	23.400
2005	22.981

Kaynak: EUROSTAT, 2007d

Ülkemizde toplam süt sığırları miktarında görülen azalma, AB'de de görülmüş ve 2001 yılında 25 milyon olan toplam süt sığırları varlığı 23 milyon rakamına gerilemiştir (Çizelge 4.9.). Toplam süt üretim miktarı, hayvan sayısının azalmasından etkilenmemiş ve hem AB hem de Türkiye'de küçük artışlar göstermiştir. (Çizelge 4.6. ve 4.7.)

4.6. Türkiye ve AB Sığır Irkı Verimleri

Hiç şüphesiz verimlilik, bütün üretim alanlarında kazancın seviyesini belirleyen en önemli unsurdur ve her üretici düşük girdi ile maksimum üretimi yakalamak ister. Süt ineğinde verim, bir laktasyon döneminde elde edilen toplam süt

üretimi miktarının tespiti ile bulunmaktadır ve ineğin cinsi, mevsim, bakım ve besleme koşulları gibi değişik faktörlerden etkilenmektedir. Ülkemizde süt sektöründe büyük baş hayvanlar, gen kaynaklarına göre, yerli, kültür ve kültür melezi olmak üzere üç alt başlıkta değerlendirilmektedir. Ülkemiz ortalama süt veriminin tespitinde, her gruba ait hayvanların verimlilik seviyesinin tespiti ve yıllara göre değişimi ile AB ortalama verim seviyesi ile mukayesesi sektörün mevcut konumunun tespitinde önem taşımaktadır. Bu amaçla hazırlanmış Çizelge 4.10. aşağıdadır.

Çizelge 4.10. Türkiye ve AB’de hayvan başına düşen ortalama süt verimi (kg)

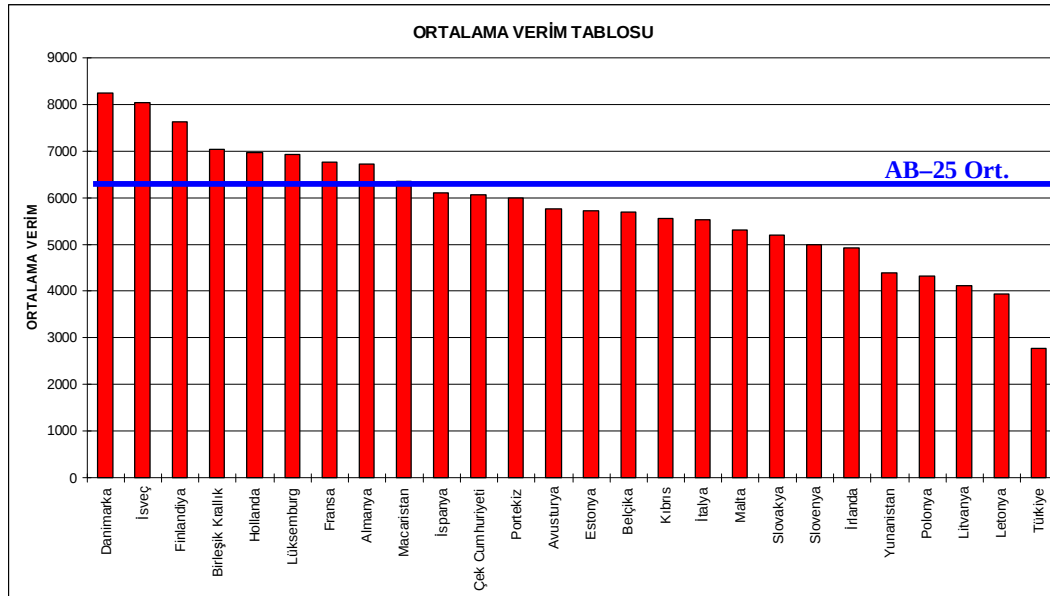
Yıllar	Kültür	Kültür melezi	Yerli	Ortalama	AB’de ortalama verim
2001	2.916	1.961	737	1.867	5.775
2002	2.901	1.962	736	1.914	5.901
2003	3.107	2.042	978	2.105	6.032
2004	3.880	2.711	1.317	2.755	6.031
2005	3.885	2.706	1.316	2.778	6.289

Kaynak: TÜİK, çeşitli yıllar; EUROSTAT, 2007d

Çizelge 4.10.’da ülkemize ait ortalama süt verimi miktarının yıllar itibariyle artış göstererek, 2001 yılındaki 1,867 kg değerinden 2005 yılında 2,778 kg değerine ulaştığı görülmektedir. Tüm ırklarda görülen verimlilik artışı da göze çarpan bir diğer özelliktir. 2001 yılında kültür ırkı sığırların verimi 2.916 kg, kültür melezi ırkların verimi 1.961 kg ve yerli ırkların verimi 737 kg olarak bulunmuştur (Çizelge 4.10.). 2005 yılına gelindiğinde, kültür ırkı sığırların ortalama verimi 2001 yılına oranla artış göstererek 3.885 kg değerine, kültür melezi ırkların ortalaması artış göstererek 2.706 kg değerine, yerli ırkların ortalama verimi ise 1.316 kg değerine ulaşmıştır. Ülkemizde düşük verim seviyesine sahip yerli ırk ineklerin toplam içerisindeki varlığı azalıyor olmasına rağmen (Çizelge 4.8.), bu ırk grubunda da verim seviyesinin artması, düşük ölçekli aile işletmeleri açısından önemlidir.

Ülkemiz ortalama verim seviyesinde görülen bu artışlara rağmen, AB’ne ait 2005 yılı ortalama süt verim miktarının 6.289 kg olduğu dikkate alınacak olursa

(Çizelge 4.10.), kapatmamız gereken mesafenin halen fazla olduğu görülecektir. Süt hayvancılığında verim düzeyinin artırılması için kapsamlı, iyi planlanmış, uzun yıllara yayılan ve sıkı takip politikaları ile kontrol edilen ıslah programlarına ihtiyaç vardır. Orta ve uzun vadeli hedef olarak genotip iyileştirmesi ve ıslah faaliyetleri çözüm iken, kısa vadede süt üretim miktarını, sağmal inek sayısını arttırmak suretiyle de yükseltebiliriz. Tabi üretim artışını değerlendirecek sanayinin kurulması, tüketimin teşvik edilmesi ve hatta ihracatın önünün açılması sektöre ivme getirebilecek diğer alternatiflerdir. Akman ve ark. (2000) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada da benzer öneriler dile getirilmiş ve genotip ıslahına ek olarak çevre, bakım ve besleme koşullarının geliştirilmesinin önemine de vurgu yapılmıştır. Bakım ve besleme koşulları hayvanların gerçek verim düzeyine erişmelerini temin için önemlidir, nitekim gerekli koşullarda barındırılmayan ve bakılmayan kültür ırkı hayvanlar ülkemizde gerçek verim miktarlarının altında performans göstermektedir (Çizelge 4.10.).

Şekil 4.2. AB (25) ve Türkiye 2005 yılı ortalama süt verimi miktarı (kg) (TÜİK, çeşitli yıllar; EUROSTAT, 2007d)

Ortalama verim miktarını gösteren Şekil 4.2. incelendiğinde, ülkemize ait değerlerin son yıllarda göstermiş olduğu sürekli artış trendine rağmen, ülkeler bazında

da AB'nin en gerisinde kaldığı görülmektedir. Ancak ülkemiz ortalama verim düzeyimizdeki artışın, AB artış trendinden daha yüksek olması (Çizelge 4.10.), hayvancılığa özel sektör ilgisinin son yıllarda artıyor olması ve sağılan hayvan ırklarında, kültür melezi ırkların sayısının artış göstermesi olumlu gelişmelerdir.

4.7. Türkiye ve AB'de Süt İşletmesi Büyüklükleri

Teknoloji kullanımı, üretimde uzmanlaşma, örgütlenme, alet ekipman kullanımı, tarımda bilgi yayımı gibi pek çok alanda, üretimin gerçekleştirildiği işletmelerin büyüklüğü önemli rol oynamaktadır. İşletme başına düşen hayvan sayısı arttıkça, modern üretim araçlarının kullanım miktarı da paralel bir artış göstermekte ve bu durum verimlilik üzerinde direk bir etki göstermektedir. Takip eden sayfada yer alan Çizelge 4.11.'de ülke bazında AB ile Türkiye işletme ölçeklerine göre süt sığırlarının dağılımı incelenmiştir.

Çizelge 4.11. Toplam süt sığırı sayısı (bin adet) ve süt sığırı sayısının işletme ölçeklerine göre dağılımı

	Toplam süt sığırı sayısı	1-9	10-19	20-29	30-49	50-99	100-<
Belçika	585	1,3	6,5	13,6	33,5	39,0	6,1
Çek Cum.	467	2,5	2,0	1,2	2,0	5,4	87,0
Danimarka	596	0,4	0,9	1,9	9,4	36,0	51,4
Almanya	4.380	2,6	8,9	13,2	22,5	28,8	24,0
Estonya	120	17,2	5,7	3,6	4,4	5,7	63,5
İrlanda	1.156	0,8	3,9	8,3	30,0	42,1	14,8
Yunanistan	170	14,9	15,0	10,5	17,7	27,5	14,5
İspanya	1.096	6,6	12,9	15,9	22,7	22,7	19,3
Fransa	4.051	0,9	4,9	14,0	41,5	34,7	4,0
İtalya	1.857	6,9	8,7	8,0	15,2	25,1	36,2
Kıbrıs	26	0,1	0	0,6	2,2	30,7	66,1
Letonya	182	64,2	9,8	4,3	3,4	4,5	13,8
Litvanya	451	80,5	6,2	1,7	1,6	1,6	8,3
Lüksemburg	40	0,2	2,2	13,3	49,0	31,5	3,9
Macaristan	294	16,5	4,3	2,2	2,4	4,0	70,7
Malta	7	1,7	1,6	7,2	21,9	44,9	22,8
Hollanda	1.477	0,9	0,01	3,4	15,9	56,9	22,4
Avusturya	580	29,9	42,5	17,0	8,2	2,3	0,2
Polonya	2.851	64,2	20,0	0,6	2,8	1,5	5,4
Portekiz	335	14,4	14,2	14,9	20,8	22,0	13,7
Slovenya	131	38,2	32,6	14,0	8,1	3,8	3,3
Slovakya	208	7,7	0,4	0,2	0,7	4,6	86,2
Finlandiya	334	1,0	37,2	29,7	18,9	5,7	0,8
İsveç	403	0,9	6,2	12,7	29,0	32,1	19,2
İngiltere	2.192	0,4	0,9	2,0	8,7	30,1	58,0
AB (25)	22.981	13,0	9,0	9,6	19,6	26,0	22,8
Türkiye	Toplam süt sığırı sayısı	1-9	10-29	20-49	50-149	150 Baş ve üzeri	
	3.998	56,6	25,2	14,7	3,2	0,3	

Kaynak: EUROSTAT,2007c; TÜİK, çeşitli yıllar

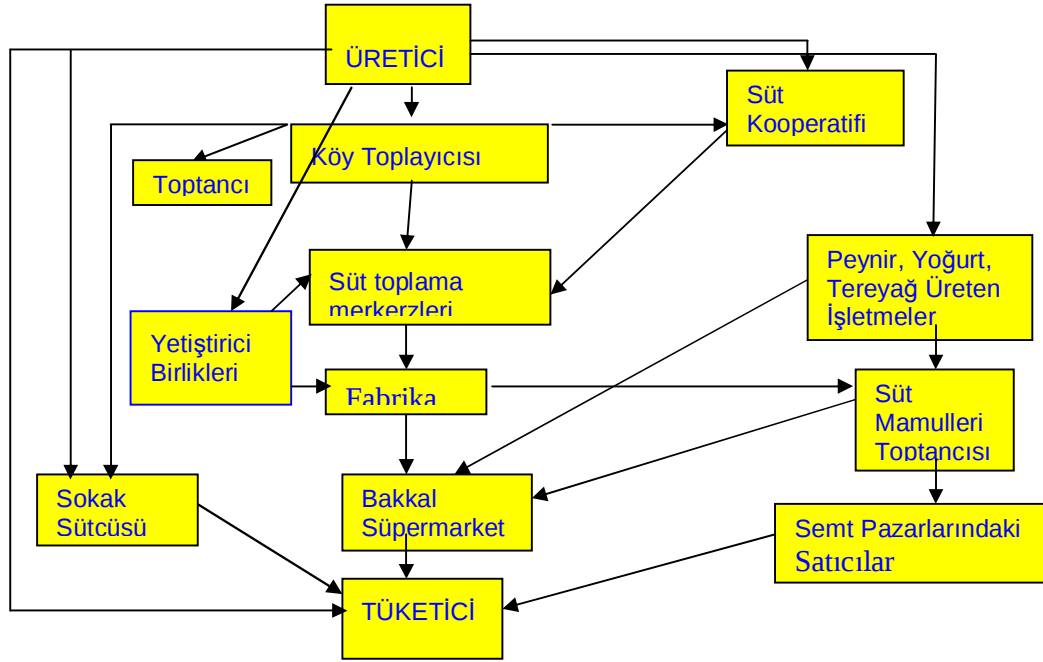
Süt hayvancılığında işletme başına düşen hayvan sayısı incelendiğinde, ülkemiz değerleri ile AB ortalama değerleri arasındaki fark açıkça görülmektedir (Çizelge 4.11.). AB’de 1-30 baş arasında süt sığırı ile üretim yapan işletme oranı toplamın %31,6’sını oluştururken, ülkemizde bu oran %81,8 olarak bulunmuştur. AB’de süt sığırı miktarı bakımından, 50 baş ve üzeri hayvana sahip işletme sayısı toplam işletme sayısının %48,8’i iken, Türkiye’de bu oran %3,5 gibi oldukça düşük bir seviyede bulunmaktadır. Diğer taraftan, ülkemizde işletmelerin sayısı gittikçe azalmakta ve üretimde kalan veya yeni açılan işletmelerde ölçek yükselmektedir, ancak bu durum yeterli düzelme sağlanmaktan uzaktır. Üretimin küçük işletmelerde gerçekleştiriliyor olması, süt üretiminin ülkemizde halen pazar odaklı olarak, ticari

amaçla yapılmadığını, daha çok hane içi tüketim amacıyla yapıldığını göstermektedir. Düşük ölçekli işletmelerin yüksek oranda olması, sektörde yapılacak yayım, eğitim, istatistik gibi pek çok çalışmayı güçleştirmektedir. Ayrıca bu tarz işletmelerden hane ihtiyacını aşan sütün satışı kayıt dışı üretime ve sokak sütçülüğüne neden olmaktadır. Ülkemizde toplam süt üretiminin sadece %30'u kayıt altında bulunmaktadır ve geriye kalan %70'lik kısım kayıt dışı olarak üretilmektedir (Anonim, 2005). Kayıt dışı ürünlerin hijyen açısından takibi güçleşmekte ve insan sağlığı için pek çok risk içermektedir. Diğer taraftan devlet gelir kaybına uğramakta, kayıt altında üretim yapan sanayi işletmeleri için de haksız bir rekabet ortamı doğurmaktadır. Kayıt dışı üretimle ilgili olarak ülkemizi bekleyen bir diğer önemli sorun ise AB üyelik müzakerelerinde, ülkemize tanınacak süt kota miktarının saptanmasında yaşanacaktır. Kota miktarı belenirken, kayıt dışı üretim dikkate alınmayacaktır. Bu sebeple süt üretiminin tamamının kayıt altına alınması acil bir önceliktir.

İşletmelerin küçük ölçekli olması sebebiyle, AB üyeliği öncesinde pazarda tutunamayan ve gerekli koşulları (çevre, hayvan bakımı, hijyen vs.) sağlayamayan işletmeler kapanacaktır. Üretimden kopmaları en aza indirmek amacıyla, mevcut işletmeler arasında işleyen bir organizasyonun tesis edilmesi ve pazarlamanın kooperatifler aracılığıyla yapılması suretiyle, mevcut araçların elimine edilmesi gerekmektedir. Böylece üretici gelirleri ve rekabet güçleri arttırılabilir. Gerekli üretim şartlarını gerçekleştiremeyen işletmelerin ürün çeşidi değiştirilerek, uygun başka bir alanda üretim yapmaları temin edilebilir. Bu önlemlerin ardından, üretimden kopacak nüfusun nasıl ve nerede istihdam edileceğine dair çalışmaların da, kopuş sürecinden önce yapılması önem taşımaktadır. Özellikle kente göçü hafifletmek ve düşük seviyede tutmak için kırsal alanda farklı istihdam olanakları yaratılmalıdır. Bu amaçla, Köy turizmi geliştirilebilir, meslek edindirme kursları açılabilir. Tarıma dayalı sanayinin kırsal alanda kurulumunun özendirilmesi de, istihdam yaratılmasında çözüm sağlayacaktır.

4.8. Türkiye ve AB’de Sütte Pazarlama

Yerleşim yerlerine göre değişmekle birlikte, ülkemiz süt sektörünün genelinde çok karmaşık bir pazarlama ağı mevcuttur. Üreticiler bu karmaşık yapı içerisinde ürünlerini düşük fiyattan satmakta, tüketici ise sütü pahalıya tüketmek zorunda kalmaktadır. Gelişmiş ülkelerde sütün büyük bir kısmı kooperatifler kanalıyla pazarlanmaktadır. Ülkemizde ise kooperatiflerin pazarlamadaki etkinliği çok düşük düzeydedir. Takip eden Şekil 4.3.’de ülkemiz için pazarlama kanalları gösterilmektedir.

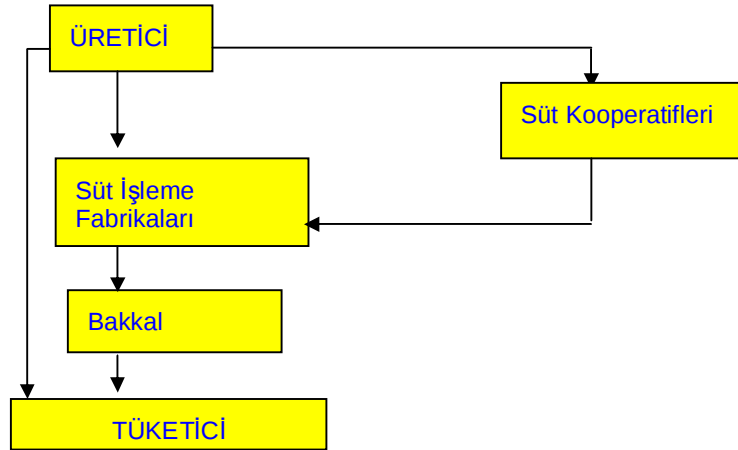
Şekil 4.3. Türkiye’de süt ve süt mamulleri pazarlama kanalları (TZOB, 2005)

Görüldüğü gibi, süt üreticiden tüketiciye ulaşmaya kadar birçok aşamadan geçmektedir. Farklı pazarlama kanallarına bağlı olarak, aracı sayısı değişmektedir, ancak her koşulda aracılardan sayısı ve buna bağlı olarak süt satışından aldıkları paylar yüksek düzeydedir. Bunun sonucunda, üretici ürününü gerçek değerinde satamamakta, aracılar nedeniyle sütteki fiyat artışı tüketiciye yansımaktadır. Hayvansal üretimde istikrarlı bir gelişme için, pazarlama kanallarının etkin bir şekilde işlemesi gereklidir. Pazarlamada etkinliğin sağlanabilmesi de büyük ölçüde

üreticinin güçlü bir şekilde örgütlenmesine bağlıdır. Bu alanda sağlanacak başarı, mevcut yapıdaki aracı sayısını azaltacağı gibi, üretimde ve piyasada istikrarın sağlanmasına neden olacaktır. Böylece tüketici sütü daha ucuza tüketebilirken, üretici gelirinde artış sağlanabilecektir.

Konunun bir diğer önemli tarafı ise tüketiciye çeşitli kanallardan ulaşan sütün hijyenik olup olmamasıdır. Süt, çok değerli bir besin maddesi olmakla beraber, tüketicinin karşısına çıkmadan önce, sağlıklı koşullarda üretilmiş ve yine uygun koşullarda, tüketime sunulmuş olmalıdır. Sütün oluştuğu meme sağlığı, sütün sağım şekli kullanılan ekipmanın durumu, sağım sonrasında sütün muhafazası ve değerlendirilmesi, sütün sağlıklı olması ve kalitesi açısından çok önemli işlemlerdir.

AB ülkelerinde sütteki pazarlama kanalları, takip eden Şekil 4.4.'de özetlenmiştir. Ülkemizde ki yapının aksine, AB'de sektörde aracı sayısı oldukça azdır. Üretici kendisine kontrat ile belirtilen ürün miktarını, kooperatifler aracılığıyla satabildiği gibi, direk olarak süt işleme tesislerine veya çiftlikte direk tüketiciye de pazarlayabilmektedir (EC, 2007a).

Şekil 4.4. AB'de süt ve süt mamulleri pazarlama kanalları (EC, 2007a)

Gelişmiş ülkelerde örgütlenme modeli olarak seçilen kooperatifler, istenilen üretim artışlarının sağlanması, hayvancılığa dayalı sanayinin gelişmesi ve kırsal kalkınmanın hızlandırılması gibi konularda önemli bir araçtır. Örneğin, süt ve mamulleri sanayisinde, kooperatiflerin payı Almanya'da %98,5, Yunanistan'da %60, İtalya'da %65, Fransa'da %62, İrlanda'da %100 ve Hollanda'da %100'dür,

Türkiye’de ise kooperatifler, yaklaşık %3’lük bir paya sahiptir (TZOB, 2005). AB ülkeleri ile ülkemiz arasındaki fark, sütte mevcut fiyat ve gelir çarpıklığının nedenini açıkça göstermektedir.

Ülkemizde üreticilerin örgütlenmesi şimdiki haliyle, kooperatifler ve yetiştirici birlikleri şeklindedir. Bunların dışında, illerde valilerin, ilçelerde kaymakamların başkanı oldukları Süt Birlikleri, Köye Hizmet Götürme Birlikleri oluşturulmuştur. Örgütler arası koordinasyon eksikliği, çoğunun güçlü sermaye yapısına sahip olmaması, bazılarının demokratik yapıdan uzak olması gibi nedenlerle bu örgütlerin, hayvancılık alanındaki örgütlenme eksikliğini gideremediği görülmektedir (TZOB, 2005). Bu sebeple mevcut kooperatiflerin daha demokratik bir hale getirilmesi ve işlerliklerinin artırılması gereklidir.

Diğer taraftan ülkemiz ve AB ülkelerine ait süt pazarlama oranları incelendiğinde, aradaki fark daha net ortaya çıkmaktadır. AB’nin 15 eski üyesinde, sanayide işlenen süt oranı 2005 rakamlarında %94,6, yeni üye olan 10 ülkenin oranı ise %70,3’tür (TZOB, 2005). Ülkemizde ise 2002 rakamlarına göre mevcut üretimin ancak %30’u işlenebilmektedir. Sektör temsilcilerinin ortaklaşa hazırladıkları bir raporda süt sanayisinin kapasite kullanım oranı da %29 olarak saptanmıştır (KKGM, 2006a). Aradaki bu fark, ülkemizde süt hayvancılığının büyük kısmının pazar odaklı yapılmadığını, ek gelir veya hane içi tüketim amaçlı yapıldığını göstermektedir. Son yıllarda işletme sayısının azalıp, ölçeklerinin büyümesi ile ticari üretime doğru gitme eğilimi görülmektedir. Ancak gelişme kaydedilmesine rağmen, tam bir iyileşmenin kısa vadede değil orta ve uzun vadede gerçekleşmesi öngörülmektedir.

4.9. Türkiye ve AB’de İşlenmiş Süt Ürünleri

4.9.1. Türkiye’de İşlenmiş Süt Ürünleri

Süt ortalama olarak %4 oranında yağ, %3 oranında protein, %5 oranında diğer katı maddelerden ve %88 oranında sudan oluşmakta ve farklı işlemlerden geçirilerek pek çok farklı besine dönüştürülebilmektedir (EC, 2007a). Ülkemizde sanayiye girerek işleme tabii tutulan sütün yaklaşık % 20’si içme sütüne, geri kalan

% 80’lik bölümü ise yoğurt, peynir vb ürünlere işlenmektedir (Ertürk ve Tan, 2000). Takip eden Çizelge 4.12..’de işlenmiş süt ürünlerinin yıllara göre miktarsal değişimleri incelenmiştir.

Çizelge 4.12. Türkiye işlenmiş süt ürünleri miktarı (bin ton)

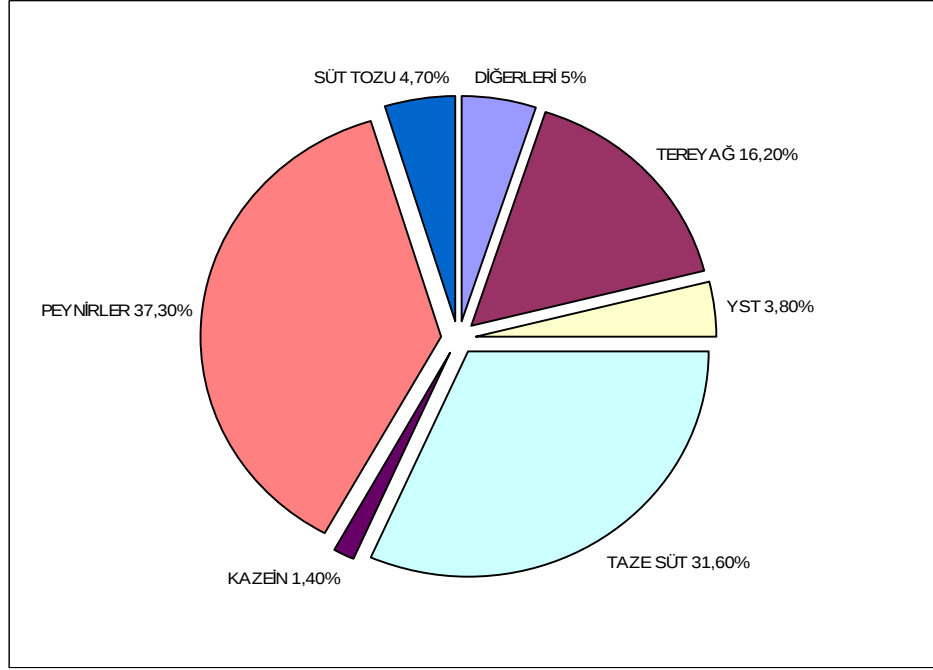
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
İşlenmiş içme sütü	278	320	350	340	370	365	415	457	485	510
Yoğurt	680	735	772	800	870	890	910	940	975	1.010
Beyaz peynir	179	190	200	200	220	224	230	240	250	265
Kaşar peyniri	44	47	50	52	55	53	55	65	72	80
Tereyağı	122	122	124	124	133	132	134	143	150	158

Kaynak: İGEME, 2006

Daha önce de belirtildiği gibi AB’de günlük kişi başına düşen protein miktarı 102 gram olup ve bu miktarın 70 gramı hayvansal kaynaklıdır. Ülkemizde ise kişi başına düşen günlük protein tüketimi 84 gramdır ve bunun sadece 14 gramı hayvansal kaynaklıdır (TAGEM, 2005). Ülkemizde gelir seviyesi arttıkça, beslenme tercihleri de değişmekte ve hayvansal ürünlerin tüketimine olan talep artmaktadır. Nitekim Çizelge 4.12..’de yer alan ürünlerin tamamında artış trendi görülmektedir. En büyük artışlar, işlenmiş içme sütü, kaşar ve yoğurt üretiminde gerçekleşirken, tereyağı ve beyaz peynirdeki artış trendi daha yavaş bir seyirde gerçekleşmiştir.

4.9.2. AB’de İşlenmiş Süt Ürünleri

AB’de süt üretiminin büyük kısmı ticari amaçlı olarak üretilmekte ve sanayide işlenmektedir. Kolay bozulabilir bir gıda maddesi olması sebebiyle, sütün dayanıklılığını arttırmak ve pazarlama imkanını geliştirmek için AB’de de süt değişik ürünlere dönüştürülmektedir. AB’ne ait işlenmiş süt ürünlerini gösteren Şekil 4.5. aşağıda yer almaktadır.

Şekil 4.5. AB süt ürünleri (EC, 2007a)

Şekil 4.5. incelendiğinde AB’de işlenen sütün %31,6’lık kısmının içme sütü olarak, %37,3’lük kısmının ise peynir olarak değerlendirildiği görülmektedir. %16,2’lik paya sahip tereyağı da bir diğer önemli ürün grubunu oluşturmaktadır. Ülkemizden farklı olarak AB’de süt tozu, yağsız süt tozu ve kazein ürünleri de önemli pay sahibidir.

4.10. Türkiye ve AB’de Sütte Fiyat Oluşumu

4.10.1. Türkiye’de Sütte Fiyat Oluşumu

Ülkemizde süt fiyatları serbest piyasada arz ve talebe göre oluşmaktadır. Sütün kolay bozulabilir olması ve depolanma kabiliyetinin sınırlı olması nedeniyle üretimden sonra hemen arz edilmesi gereklidir. Bu nedenle, süt fiyatları düşse bile üretici sütünü, gerileyen fiyattan satmak zorunda kalmaktadır. Sütün bu yapısal durumundan meydana gelebilecek olumsuzluklardan, üreticiyi korumak amacıyla AB ülkeleri çeşitli uygulamalar (hedef fiyat, eşik fiyatı, müdahale fiyatları, ihracatı

teşvik, ithalatı kısıtlama vb.) geliştirmişlerdir. Ancak ülkemizde bu tarz uygulamaların yaygınlaşmaması nedeniyle sektör hem üretici hem de sanayici açısından belirsizliklerle doludur (TZOB, 2005).

4.10.2. Avrupa Birliği'nde Sütte Fiyat Oluşumu

1984 yılında yürürlüğe konulan kota sistemi ile AB süt üretim miktarı üzerinde etkin bir sınırlama getirilmiştir. Üretici kararları, iklim ve diğer faktörlerinde, nihai üretim miktarı üzerinde etkisi olmasına rağmen, toplam üretim verilen kota miktarını geçmemelidir. Kota sistemi altında, eğer üretici tahsis edilen miktardan daha fazla ürün getirecek olursa, mali olarak cezaya tabi tutulmaktadır (EC, 2007a).

Sütün pazarlanmasında pek çok farklı sistem yürütülmektedir. Çoğu üretici sütünü, süt işleme tesislerine direk olarak satmakta ve ürün gıda zincirine buradan girmektedir. Bazı üreticiler, tüketicilere direk satış yapmakta iken, sütün küçük bir kısmı çiftliklerde de tüketilmektedir. Avrupa Komisyonu Tarım ve Kırsal Kalkınma Genel Müdürlüğü tarafından, Avrupa Birliğinde süt fiyatları oluşumu aşağıdaki faktörlerle ilişkilendirilmiştir. (EC, 2007a);

- AB iç pazarında oluşan arz-talep dengesi
- Dünya süt ürünleri fiyatı
- Para birimi değişim dalgalanmaları
- Kalite gereksinimleri ve spesifik ürünler için olan talep
- Gıda zincirinde ki rekabet durumu
- Çiftçilere OTP kapsamında yapılan desteklemeler

Süt ve süt ürünlerini desteklemek için, 1960'lı yıllarda kurulmasından günümüze kadar, Ortak Tarım Politikası (OTP) fiyatın saptanmasında temel belirleyici olmuştur. OTP zamanla değişen ihtiyaçların karşılanabilmesi için, çeşitli reformlara tabi tutulmuştur. 2003 yılında yapılan reformlar ile fiyatların daha fazla oranda piyasada belirlenmesi hedeflenmiştir. Bunun sonucunda beklenildiği gibi, süt

fiyatları ve destekleme giderleri azalarak dünya fiyatları seviyesine biraz daha yaklaşmıştır (EC, 2007a).

4.11. Türkiye’de Yıllar İtibariyle Süt Ürünlerinde Fiyat Değişimi ve AB Ülkeleriyle Mukayesesi

Ülkemiz süt piyasasında, AB’de yer alan koruma mekanizmaları mevcut değildir. Çabuk bozulabilir bir gıda maddesi olması sebebiyle, depolama imkanı sınırlı olan sütün fiyatları, hem üretici bazında hem de tüketici bazında incelenmelidir. Bu suretle tüketicinin ödediği fiyat ile üretici geliri arasında daha net bir ilişki kurulabilecektir.

Çizelge 4.13. Türkiye’de yıllar itibariyle süt fiyatları (TL/Kg) ve çeşitli pariteler

Yıllar	Çiğ Süt	Yıllık değiş. (%)	Pastörize süt	Yıllık değişim (%)	Sterilize süt	Yıllık değişim (%)	Sterilize süt/çiğ süt	Pastörize süt/çiğ süt
1996	16.111	-	48.388	-	68.064	-	4,2	3,0
1997	27.901	73,2	93.804	93,9	134.718	98,0	4,8	3,4
1998	63.949	129,2	166.218	77,2	242.429	80,0	3,8	2,6
1999	104.949	64,1	241.039	45,0	361.016	49,0	3,4	2,3
2000	151.179	44,0	348.110	44,4	537.742	49,0	3,6	2,3
2001	184.483	22,0	471.109	35,3	678.894	26,2	3,7	2,6
2002	312.544	69,4	795.986	69,0	1.105.318	62,8	3,5	2,6
2003	405.481	29,7	962.702	20,9	1.251.969	13,3	3,1	2,4
2004	462.336	14,0	1.115.606	15,9	1.411.064	12,7	3,1	2,4
2005	389.000	-15,9	1.210.000	8,4	1.550.000	9,8	4,1	3,1

Kaynak: TZOB, 2005

Çiğ süt, sterilize ve pastörize süt fiyatları ve oranlarının incelendiği Çizelge 4.13.’e baktığımızda, fiyat artışlarının 2004 yılına kadar yakın bir düzeyde gerçekleştiği, 2005 yılında çiğ süt fiyatında şiddetli bir düşüş olduğu görülmektedir. Süt fiyatlarında görülen bu hızlı düşüş üreticiyi zor durumda bırakmıştır. Alacak süt bulamadığını belirten ve ithalatın açılmasını isteyen sanayi temsilcileri, 2005 yılında ürün fazlası bulunduğunu ve market taleplerini sebep göstererek, alım fiyatlarını düşürmüştür. Süt fiyatlarında görülen değişimler, aynı zamanda mevsimsel

faktörlerden de etkilenmektedir. Sütün bol olduğu ilkbahar aylarında tüketici talebi düşük seviyede kalmaktadır ve bu durum süt fiyatlarının düşmesine yol açmaktadır. Tüketici talebinin arttığı yaz aylarında ise, sıcaklık gibi faktörler nedeniyle süt üretimi daha düşük seviyede bulunmakta ve bu durum süt fiyatlarına artış olarak yansımaktadır (Ertürk ve Tan, 2000).

Çizelge 4.13.'de yer alan pariteler incelendiğinde, 1997 yılında, pastörize süt/çiğ süt fiyatı (3,4) ve sterilize süt/çiğ süt fiyatı (4,8) oranlarının en yüksek değere ulaştığı, 1995 yılında ise en düşük değeri (2,0 ve 2,2) aldığı görülmektedir. Yıllar itibarıyla bu değer incelendiğinde sterilize süt fiyatının, çiğ fiyatlarının ortalama 3,5 katı, pastörize sütün ise 3 katı olduğu görülmektedir (Güngör, 2006. Süt Sektörüne Bakış). Türkiye'de 2005 yılı Nisan ayı çiğ süt fiyatları 0,35–0,48 YTL arasında değişirken, dayanıklı süt fiyatları 1,45 –1,65 YTL arasında değişmektedir. Bu rakamlara bakıldığında Türkiye'de 1'e alınan çiğ sütün, dayanıklı süte dönüştürüldüğünde 4–4,5'e satıldığı anlaşılmaktadır. Bu değerler diğer ülkelerde aynı ölçüde yüksek değildir. Örneğin AB'nin önemli süt üreticilerinden olan Almanya'da Ocak 2005'de çiğ süt fiyatı yaklaşık 0,28 € ve dayanıklı sütün market fiyatı ise 0,50 € ortalama sahiptir. Rakamlardan da anlaşıldığı üzere 1'e alınan çiğ sütün pastörize süt olarak satıldığında market fiyatı 1,8'dir. Yine aynı hesaplama ile İngiltere'de bu rakamın 2.55 olduğu görülmektedir (TZOB, 2005). Rakamlarında gösterdiği gibi, Türkiye'de tüketiciler alım gücü yüksek bu iki ülkeden daha pahalıya süt tüketmektedir. Bu durum, Türkiye'deki fiyat çarpıklıklarını, örgütlenememe sorunlarını, iyi işlemeyen piyasa düzenini yansıtmaktadır.

Piyasada kalite ve hijyenik değere uygun fiyatlandırma ile süt niteliğini iyileştirici çabaların desteklenmesi ve soğuk zincirin genişletilmesi fiyatlandırma sorununa çözüm olabilir. Süt hayvancılığında işletme büyüklüğündeki artışlar, bakım ve besleme şartlarının iyileşmesi, hayvan barınaklarının modernizasyonu sonucu sağım sistemlerinin kurulması, süt üreticilerinde çiğ sütün fiyatlandırılmasında kalite kriterleri olarak yağ oranı, protein oranı ve mikrobiyolojik yük (bakteri sayısı, somatik hücre sayısı) miktarının esas alınması, birim hayvan başına verimliliği artıracak; süt kalitesini ve hijyenini gelişmiş ülkeler düzeyine çıkartacaktır. Benzer sonuçlara pek çok farklı çalışmada da rastlamak mümkündür. TZOB (2005)

tarafından yayınlanan sütçülük raporunda da bu sorunlara değinilmiş ve benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Güngör (2005) tarafından da süt sektöründeki değişen fiyatlara değinilmiş ve artan ithalat söylentilerinin üretici üzerinde baskı unsuru olarak kullanıldığına dikkat çekilmiştir.

4.12. Türkiye’de Süt ve Yem Fiyatı Göstergeleri ve AB ile Mukayesesi

Süt fiyatları ve üreticinin mevcut durumunun tespitinde, fiyat ve masrafların bir arada ele alınması gerekmektedir. Süt hayvancılığında toplam masrafın %60-70 gibi büyük kısmını yem giderleri oluşturmaktadır (Akman ve ark., 2000; Kılıç, 2005). Olaya bu şekilde yaklaşıldığında süt üreticisi için, kritik olan husus, yem fiyatının süt fiyatına olan oranıdır. Üretici açısından dünyada bu değerin 1,5’un altına düşmemesi ve 2 civarında olması istenmektedir (Güngör, 2005).

Çizelge 4.14. Türkiye’de yıllar itibariyle süt ve yem fiyatları ve artış oranları

Yıllar	Süt Fiyatları (TL/Kg)	Değişim Oranı (%)	Süt Yemi Fiyatı (TL/Kg)	Değişim Oranı (%)	Süt/Yem Paritesi
1996	16.111	---	19.777	---	0,8
1997	27.901	42,3	36.400	45,7	0,8
1998	63.949	56,4	46.645	22,0	1,4
1999	104.949	39,1	74.906	27,7	1,4
2000	151.179	30,6	93.322	19,8	1,6
2001	192.605	21,5	130.742	29,6	1,5
2002	312.544	38,8	193.870	32,6	1,6
2003	405.480	33,0	242.310	25,0	1,7
2004	462.336	22,3	334.483	20,0	1,4
2005	389.000	-18,9	314.000	-6,5	1,2

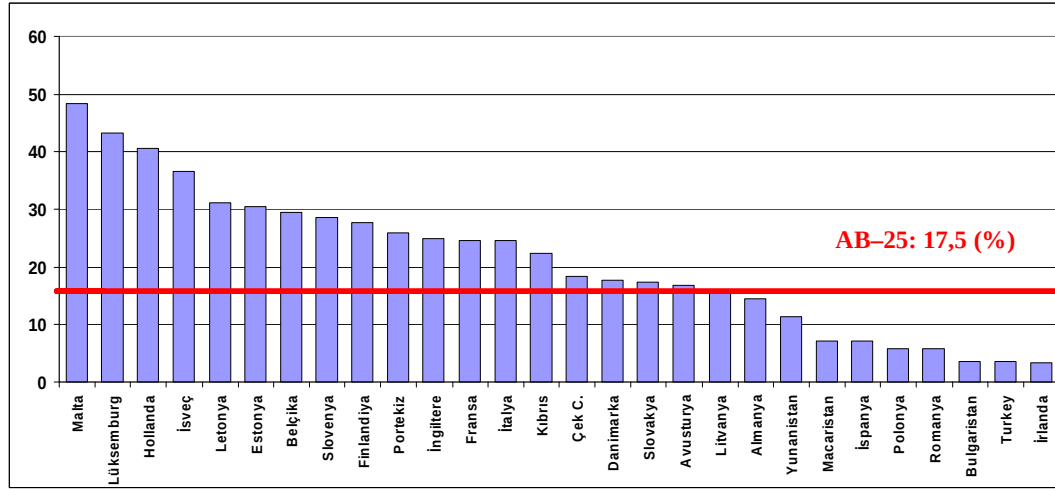
Kaynak: Türkiye Yem Sanayicileri Birliği, 2007; TZOB, 2005

Süt fiyatı/süt yemi paritesi incelendiğinde, 2005 yılında Türkiye’de bu değerin 1,2; Avusturya’da 1,3; Belçika’da 1,2; İspanya ve İrlanda da ise 1,4 olduğu görülmektedir (Çizelge 4.14; EUROSTAT, 2007a). Ancak burada artık bu tip değerlendirmelerin, gelişmiş ülkelerde ürün bazında ödenen yüksek doğrudan

ödemeler nedeniyle gerçekleri yansıtmadığı belirtilmelidir. AB’de ülkemize oranla ürün bazında yüksek miktarda doğrudan ödeme verilmesi ve fiyatların dünya fiyatlarına bu suretle yaklaştırılması sebebiyle, süt-yem paritesi oranı düşük çıkmaktadır. Gelişmiş ülkeler yüksek finans güçlerini tarımda da kullanarak üreticisini çeşitli yollarla sübvansede etmektedir. Bunun sonucunda desteklenmiş fiyatlarla üretilen ürünlerin dünya pazarına çıkması, dünya fiyatlarını aşağı çekmektedir. Bu fiyatlarla az gelişmiş veya gelişmekte olan ülke üreticilerin rekabet şansı bulunmamaktadır. Ülkemizin AB üyelik sürecini tamamladıktan sonra iç piyasaya girecek olan, AB menşeli süt ürünleri ile rekabette zorlanacağı öngörülmektedir (Güngör, 2005). Bu sebeple üreticilerimizin bilinçlendirilmesi ve örgütlenmelerinin temini, desteklemelerin optimum işletme büyüklüğünü sağlayacak şekilde düzenlenmesi, hijyen koşullarının temini ile üretimin kayıt altına alınması ve nihai olarak süt hayvancılığının pazar odaklı üretim yapmasının temini büyük önem taşımaktadır.

4.13. Türkiye ve AB’de Yem Bitkileri Ekim Alanı

Yem bitkileri, hayvansal üretimin en önemli girdilerden birini oluşturan kaba yemi sağlamanın yanı sıra, toprakların fiziksel ve kimyasal özelliklerine, kendisini takip eden kültür bitkilerinin verim ve kalitesine olumlu etkilerde bulundukları bilinmektedir. Çok değişik iklim ve toprak özelliklerine sahip olan ülkemizde, yem bitkileri, ana ürün ve ikinci ürün olarak üretimde yer almaktadır. Baklagil yem bitkileri, organik tarım sisteminde yeşil gübreleme yolu ile ana bitkinin ihtiyacı olan azot gereksiniminin hemen tamamını veya önemli bir bölümünü karşılayabilmektedir (Açıkgöz ve ark., 2003).

Şekil 4.6. 2005 Yılı yem bitkileri ekili alanların toplam ekilebilir tarım arazisine oranı (EUROSTAT, 2007d; TÜİK, çeşitli yıllar)

2005 yılı değerlerinin incelemesi sonucunda oluşturulan yukarıdaki grafikte, ülkeler bazında yem bitkileri ekim alanının, toplam ekilebilir alandan aldığı paylar verilmiştir. 25 üyeli Avrupa Biriliğinin ortalama değeri % 17,5 olarak, Türkiye'ye ait değer ise %3,5 olarak bulunmuştur (Şekil 4.6.). Ülkemiz için 2004 yılına kadar %1,5 düzeyinde seyreden bu değer, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından, detaylarına desteklemeler bölümünde değinilecek olan Hayvancılığın Desteklenmesi Hakkında Karar'ın yürürlüğe konulmasıyla 2005 yılında %3,5 oranına yükselmiştir (TÜİK, Çeşitli Yıllar). Meydana gelen oransal artışa rağmen halen ülkemiz AB ortalama değerinden oldukça geride yer almaktadır. Kaliteli kaba yeme talebin düşük düzeyde olması, yem bitkileri üretiminin gelişmesini engelleyen önemli bir olgudur. Ülkemizde kültür ve kültür melezi ırkların sayısının artmasına rağmen, kaba yeme talebin artmıyor olması, süt üretiminin ticari amaçlı olarak gerçekleştirilmemesinden kaynaklanmaktadır. Aile ihtiyacına yönelik olarak süt üretimi yapan küçük ölçekli işletmeler, ürettikleri ana bitkisel ürünün artıklarını kaba yem olarak değerlendirerek ihtiyaçlarını gidermeye çalışmaktadır. Benzer bulgulara, Açıkgöz ve ark. (2003) tarafından hazırlanan bir çalışmada da yer verilmekte ve ek olarak, hayvanların ihtiyaç duydukları kaba yemin büyük bölümünün, kalite içeriği düşük olan çayır-meraların otlatılmasından veya besleme değeri düşük tahıl sap ve

samanından karşılandığı, bu sebeple de hayvanların gerçek verim potansiyellerine ulaşamadığı belirtilmektedir.

4.14. Türkiye ve AB’de Çayır ve Mera Alanları

Ülkemiz, hayvan varlığı bakımından dünyada üst sıralarda yer almaktadır ve geniş arazi varlığı ile doğal şartlar itibarıyla hayvancılığa oldukça müsait bir coğrafyaya sahiptir. Ancak bütün bu olumlu özelliklere rağmen, hayvansal ürünlerin üretiminde ve verimliliğinde istenilen seviyeye gelinebilmiş değildir. Ayrıca, hayvansal ürünlerin tüketiminde de ileri ülkeler düzeyine gelinebilmiştir. Bunun nedenlerinden bir tanesi, hayvancılık işletmelerinin giderlerinin % 60-70’ini oluşturan yem giderlerinin, ucuz ve kolay temin edilememesidir. Bunun sonucunda üretimi pahalıya yapılmakta, karlılık düşmekte ve tüketiciye de bu durum yüksek fiyat olarak yansımaktadır (Kılıç, 2005).

İnsan beslenmesinin yanında, ülkemizin en önemli sorunu gün geçtikçe artan ve boyutları her geçen gün büyüyen, rüzgâr ve su erozyonudur. Tarım toprakları su erozyonu ile taşınmakta, baraj ve göllere dolmaktadır. Bunun sonucunda baraj ve göllerin ekonomik ömürleri de olumsuz etkilenmektedir (TEMA, 2006). Gerek hayvancılığın geliştirilmesi, gerek hayvancılık işletmelerin de karlılığın sağlanması, gerek erozyonu önlemenin tek yolu mera, yaylak ve kışlaklar ile umuma ait çayır ve otlakların geliştirilmesi ve korunmasından geçmektedir.

1940 yılında 44 milyon hektar olan mera alanı, sürekli işgale uğrayarak ve amacı dışında kullanılarak maalesef 2005 yılında 10.4 milyon hektara kadar düşmüştür (FAOSTAT,2007). Bunun sonucu hayvancılık geriye gitmiş, erozyonun boyutları artmıştır. AB’ne üye 25 ülkenin toprak kullanımı oranları incelendiğinde İngiltere 11.2 milyon/ha, İspanya 10.4 milyon ha ve Fransa’nın 9.9 milyon ha, ülkemizin ise 10,4 milyon ha daimi çayır mera alanına sahip oldukları görülmektedir (FAOSTAT, 2007). Tabi sadece çayır mera alanlarının büyüklüğüne bakmak fikir edinmek için yeterli olmayacaktır. Büyük baş hayvan birimi başına düşen çayır-mera alanının incelenmesi de mukayese için önemlidir. 25 üyeli AB toplam 62.2 milyon

hektar çayır-mera alanına, 87.3 milyon büyük baş hayvana sahiptir ve BBHB'na 0.7 ha çayır mera alanı düşmektedir. Bu değer İngiltere için 1.1, İspanya için 1.6, Fransa için 0.5 ha ve en yüksek değere ise Yunanistan'ın 7.7 ha sahip olduğu bulunmuştur (EUROSTAT, 2007d). Ülkemiz için bu değer 1.5 ha olarak saptanmıştır (FAOSTAT, 2007). Tabii ki çayır ve meraların verim seviyesi ve taşıdıkları özellikler göz ardı edilmemesi gereken bir diğer konudur. Ülkemizde çayır-mera alanı görünmesine rağmen, pek çok alan, uzun yıllar boyunca devam etmiş olan yanlış ve aşırı otlatma sonucu, özelliğini ve verimliliğini kaybetmiştir. Bu nedenle 25 Şubat 1998 Yılında çıkartılan Mera Kanunu'nun ülke hayvancılığı, çevrenin korunması ve erozyonun önlenmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Mera Kanunu ile getirilen imkânlarla bu alanların ıslah edilmesi ve ot üretiminin artırılarak, hayvancılığın daha karlı hale getirilmesi imkanı bulunmaktadır (TEMA, 2006).

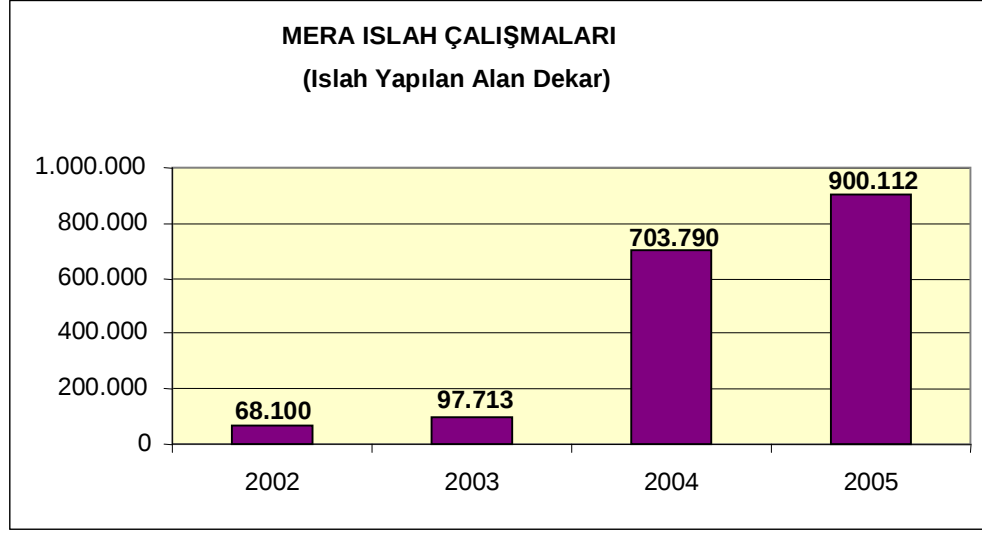
Kanunun amacı, meraların, yaylak, kışlak ve kamuya ait otlak ve çayırların tespiti, tahdidi ile köy veya belediye tüzel kişileri adına tahsislerinin yapılmasını, belirlenecek kurallara uygun bir şekilde kullandırılmasını, bakım ve ıslahının yapılarak verimliliklerinin artırılmasını ve sürdürülmesini, kullanımlarının sürekli olarak denetlenmesini ve korunmasını sağlamaktır. Mera alanlarını azaltan etkiler (TEMA, 2006);

- 1950'lerde 44 milyon hektar olan ve bugünlerde 10,4 milyon hektara düşmüş olan mera alanlarının azalmasına paralel olarak, erozyon da hızlanmıştır.
- Azalmanın yanında, yanlış ve ağır otlatma yüzünden bitki örtüsü zayıflayan, çıplaklaşan, kırılaştıran mera alanlarında, bitkisizlikten ötürü yüzey erozyonu yaygınlaşmıştır.
- Meralar, işlemeli tarıma açılarak verimsiz bir şekilde kullanılmış ve yeni bir erozyon ortamı yaratılmıştır.
- Daralan alanlara yönelik otlatma baskısı hızlanınca, birçok mera alanı çölleşmeye başlamıştır.

Mera kanununun getirdikleri (TEMA, 2006);

- Öncelikle, ülkemizin büyük bölümünde erozyon engellenmiş olacaktır.
- Meraların geliştirilmesi ve verimli bir şekilde kullanılması sağlanacaktır.
- Bir fon oluşturmak suretiyle meraların ıslahı ve geliştirilmesi imkan dahilinde olacaktır.
- Meraların kullanımında, meralardaki ot kapasitesi üzerinde hayvan otlatılması önlenecektir. Meralarda düzenli ve münavebeli otlatma temin edilmek suretiyle meraların sürdürülebilirliği sağlanacaktır. Kanun ile, bu maddeye uymayıp, merayı tahrip edenlere ise tazminat getirilmiştir.
- Meralardaki ot çeşitliliğinin artması ile çok sağlıklı et ve süt üretimi sağlanacaktır.
- Kırsal kesimde, sosyo-ekonomik gelişme ve buna bağlı olarak kırsaldan kente göçün yavaşlaması, hatta geri dönüş sağlanmış olacaktır.
- Kırsal kesimde, sosyo-ekonomik gelişimin sağlanması, doğal varlıkların aşırı derecede kullanılmasını yavaşlatacaktır.
- Meralarda ot veriminin artması su rejimini düzenleyecek, bu durum da susuz kalmış pınarların akmasını sağlayacaktır.
- Çok fazla üretim artışı iş istihdamını arttıracaktır.
- Meralarda kiralama anlayışı getirilerek, bu konuda uzman olan kişi ve kuruluşlardan yararlanma olanağı elde edilmesi planlanmaktadır.

Ülkemizde yapılan yayın ve bilgilendirme çalışmaları neticesinde, mera ıslah çalışmalarına önem verilmeye başlanmıştır. Yapılan ıslah çalışmalarına ait veriler takip eden Şekil 4.7.'de gösterilmektedir.

Şekil 4.7.Mera ıslah çalışmaları yapılan alan (TKB, 2007)

Şekilden de görüldüğü gibi, 2002 yılında ıslah çalışması yapılan mera alanı 68 bin dekar iken bu alan 2005 yılında 900 bin dekara çıkmıştır. Meraların ıslah edilmesi süt hayvancılığında yem giderlerini azaltacağı için, potansiyel bir fırsat konumundadır.

4.15. Türkiye ve AB’de Süt Ürünlerinde Ticaret

AB dünya süt ürünleri ticaretinde önemli aktörlerden birisidir. 2005 yılında AB 5,4 milyar dolar değerinde, 2,5 milyon ton ürün ihracatı gerçekleştirmiştir. 2005 yılı boyunca AB içerisinde gerçekleşen ticaret 14,6 milyon ton ve 18,6 milyar dolar değerine ulaşmıştır (EC, 2006a). Diğer taraftan AB’ne ithal yolu ile giren ürünlerin tamamı tüketim amacıyla girmemektedir. Özellikle peynir gibi bazı ürün grupları birlik içerisine girdikten sonra işlenerek tekrar ihraç edilmektedir. 2005 yılında bu sistem altında ihraç edilen peynir miktarı, toplam peynir ihracatı miktarının %6’sını oluşturmaktadır (EC, 2006a). AB’de durum böyleyken, ülkemiz için hayvansal ürünlerde ve özellikle de süt ürünlerinde dış ticaret oldukça düşüktür (Çizelge 4.15.).

Çizelge 4.15. İthalat-İhracat rakamları (milyon \$)

	Toplam ihracat	Tarım ürünlerinin ihracat payı (%)	Süt ve süt ürünlerinin tarım ürünleri ihracatındaki payı (%)	Toplam ithalat	Tarım ürünlerinin ithalat payı (%)	Süt ve süt ürünlerinin tarım ürünleri ithalatındaki payı (%)
1996	23.224	9,2	2,1	43.626	4,6	2,0
1997	26.261	8,9	2,7	48.558	4,7	1,3
1998	26.973	8,7	2,5	45.921	4,3	1,8
1999	26.587	7,7	2,0	40.671	3,7	2,4
2000	27.774	6,0	1,5	54.502	3,6	1,8
2001	31.334	6,3	2,1	41.399	3,2	1,6
2002	36.059	4,8	3,5	51.553	3,1	2,3
2003	47.252	4,5	3,7	69.339	3,4	2,2
2004	63.167	4,0	2,6	97.539	2,6	2,7
2005	73.476	4,5	2,4	116.774	2,2	3,0
2006	85.478	4,0	2,9	138.290	1,9	3,0

Kaynak: TÜİK, 2007d

Ülkemiz açısından süt ürünlerinde dış ticaret yok denecek kadar az bir seviyede bulunmaktadır (Çizelge 4.15.). Bu durumun en temel sebebi, ülkemizde süt üretiminin büyük ölçüde ticari amaçla yapılmıyor olmasından ve daha çok işletme ihtiyacını gidermek için yapılıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun neticesinde kayıt dışı üretim %70'ler gibi yüksek bir düzeyde bulunmakta (Anonim, 2005) ve dış ticaret yapılmamaktadır. Ülkemizde süt işleme tesisleri, büyüklükleri, kapasiteleri, teknolojik yapıları ve diğer özellikleri bakımından farklılıklar göstermektedir. Sanayide en modern tarzda ve ürün çeşitliliği oldukça farklılık gösteren işletmelerden, en ilkel faaliyette bulunan işletmelere kadar geniş bir yelpaze bulunmaktadır. Küçük ölçekli işletme sayısı fazla olmasına rağmen, günümüzde süt üretimi ve sanayisinde büyük sermayenin payı gün geçtikçe artmaktadır. Günümüzde ihracat kanallarının açılması sektöre ivme kazandırabileceği gibi, ithalat yolunun açılması süt üreticisini zor durumda bırakacaktır. Bu sebeple ortalama işletme büyüklüğünün optimum seviyeye çıkarılması için teşviklerin özendirici bir şekilde oluşturulması, pazarlama kanallarında ki aracılardan elimine edilmesi ve kooperatiflerin pazarlamada ki payının artırılması gerekmektedir. İhracatın

özendirilmesi faydalı olacağı gibi, ithalat kanallarının açılması üretici açısından sektörü sıkıntıya sokacaktır (Bahçıvan, 2007).

4.16. Türkiye’de Hayvancılığa Verilen Destekler

Diğer tarımsal üretim dallarında olduğu gibi hayvancılık sektöründe de risk ve belirsizlik fazladır. Ürünlerin depolanma kabiliyeti düşük, arz esnekliği sınırlıdır. Bu sebeplerden, üretici her zaman fiyat oluşumunda etkili olamamaktadır. Hayvansal üretimde devamlılığın sağlanması, üreticinin ve dolayısıyla tüketicinin korunması için sektör desteklenmeye ihtiyaç duymaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan her ülke çeşitli araçlar vasıtasıyla üreticisini desteklemektedir. Ekonomik gücü ve teknoloji kullanımı yüksek olan gelişmiş ülkelerde tarım sektörüne aktarılan destekleme miktarları, gelişmekte olan ülkelere göre oldukça yüksek düzeydedir. Bu durum az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere ki tarımsal üretimi de olumsuz etkilemektedir. Bu olumsuz durumu gidermek için başlatılan Dünya Ticaret Örgütü İleri Tarım Müzakereleri; pazara giriş, iç desteklemeler ve ihracat rekabeti olmak üzere üç ana sütunda devam etmektedir.

Ülkemizde tarım yıllar itibariyle çeşitli şekillerde desteklenmiştir. Girdi fiyatlarına müdahale ile ucuz girdi temini, fiyat yolu ile müdahale alımları, düşük faizli kredi sağlanması, dış ticaretteki korumacılık, teşvik ve prim uygulamaları ile üretim desteklenmiştir (Yeni ve Dölekoğlu, 2004). Günümüzde tarımda kullanılan destekleme araçları ve tarımın desteklenmesine ayrılan bütçeden aldıkları paylar takip eden Çizelge 4.16.’de verilmiştir.

Çizelge 4.16. 2006 yılı tarımsal destekleme araçları

Tarımsal destekleme araçları	Destekleme bütçesindeki payı (%)
DGD* ödemeleri	45
Fark ödeme uygulamaları	13
Hayvancılık destekleri	12
Kırsal kalkınma destekleri	10
Telafi edici ödemeler	5
Ürün sigortası ödemeleri	5
ÇATAK** programı destekleri	5
Diğer destekler	5
Toplam	100

Kaynak: TKB, 2007

* Doğrudan gelir desteği ödemeleri

** Çevre amaçlı tarımsal alanların korunması (ÇATAK) programı destekleri

Tarımsal destekleme araçlarının tarımsal destekleme bütçesi içindeki payları, gerektiğinde Bakanlar Kurulu'nca, cari bütçe yılında $\pm$ % 25 oranında değiştirilebilecektir. Tarım sektöründeki altyapı yatırımları ve cari tarımsal harcamalar tarımsal destekleme bütçesi kapsamı dışındadır (TKB, 2007).

Hayvancılık destekleri 2000 yılından 2005 yılına kadar 2000/467 sayılı Hayvancılığın Desteklenmesi Hakkında Karar çerçevesinde yürütülmüş, 2005 yılından itibaren ise 2005/8503 sayılı Hayvancılığın Desteklenmesi Hakkında Karar çerçevesinde yürütülmeye başlanmıştır. 2000/467 sayılı karar uyarınca 2004 yılına kadar ve 2005/8503 sayılı karar çerçevesinde 2007 yılına kadar hayvancılığa aktarılan destek miktarları takip eden Çizelge 4.17.'da verilmektedir.

Çizelge 4.17. Tahsis edilen hayvancılık destekleri miktarı (bin YTL)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Tahsis edilen	33.000	48.000	75.000	126.000	174.000	622.000	680.000	720.000
Bir önceki yıla göre artış (%)	-	45,4	56,2	68,0	38,1	280,0	9,3	9,4

Kaynak: TKB, 2007

Ülkemiz hayvancılık destekleri miktarında sürekli bir artış trendi görülmekle birlikte bir önceki yıla göre en fazla artışın kararname değişikliğinin ardından 2005 yılında yaklaşık 3 katlık bir oranda (%280) gerçekleştiği görülmektedir (Çizelge 4.17.). Görülen artışlar tarım sektörünün gelişmesi içi olumlu olmakla birlikte yetersizdir. Tarımda dönüşümü sağlamak için gerekli bütçenin bir kısmı, üyelik müzakerelerinde AB'den elde edilmeye çalışılacaktır. Son gelişmeler ışığında AB'nin, İspanya ve Polonya gibi ülkelere yaptığı düzeyde yüksek yardım miktarı tahsis etmeyeceği anlaşılmaktadır. Ancak yerinde ve geçerli istatistiki rakamlarla yapılacak müzakerelerle, ülkemiz tarımında dönüşüm için gerekli destek Birlik'ten elde edilmeye çalışılmalıdır.

4.16.1. 2005/8503 Sayılı Hayvancılığın Desteklenmesi Kararnamesi

2005–2010 yılları arasında uygulanacak olan Hayvancılığın desteklenmesi kararnamesi 21 Şubat 2005 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından onaylanarak Yürürlüğe girmiştir. Kararnameye göre, gebe düve, buzağı ve süt teşviki devam ederken sabit süt sağım ünitesi ve soğutma tankı tesisi inşasına, yatırım maliyetinin % 40'ı oranında destekleme ödemesi yapılacaktır (TKB, 2005). Destekleme miktarları aşağıda liste halinde verilmiştir.

1. Damızlık belgeli hayvanların desteklenmesi pedigri (mavi sertifikalı) 500 YTL/baş saf ırk sertifikalı (beyaz sertifikalı) 250 YTL/baş
2. Suni tohumlama sonucu doğan buzağuların desteklenmesi soy kütüğüne kayıtlı 80 YTL/baş ön soy kütüğüne kayıtlı 40 YTL/baş
3. Süt teşviği hastalıklardan ari DSYB üyesi 7,5 Ykr/litre hastalıklardan ari kooperatif üyesi ve diğer 6 Ykr/litre DSYB üyesi 6 Ykr/litre tarımsal kalkınma kooperatifi üyesi 4 Ykr/litre diğer 3 Ykr/litre küçükbaş hayvan sütü 3 Ykr/litre
4. Suni tohumlama desteklemesi kalkınmada öncelikli iller+soy kütüğüne kayıtlı 35 YTL/baş diğer iller 25 YTL/baş
5. Hastalıklardan ari işletmelerin desteklenmesi hayvan başı prim 50 YTL/baş

6. Hayvan gen kaynaklarının desteklenmesi büyükbaş 250 YTL/baş küçükbaş 30 YTL/baş
7. Hayvan kimlik sistemi desteği hayvan başı prim 2 YTL/baş
8. Süt sağım ünitesi ve soğutma tankı desteği fatura bedelinin 80.000 YTL'ye kadar olan kısmı desteklemeden yararlanır.

Çizelge 4.18. 2005 yılı hayvancılık destekleri (bin YTL) ve destek kalemlerinin payı

Desteğin konusu	Tutarı (YTL)	Payı (%)
Damızlık belgeli hayvan	5.000	0,8
Suni tohumlamadan doğan buzağı	34.000	5,4
Suni tohumlama desteği	36.000	5,7
Süt teşviği	85.000	13,0
Sağım hijyeni ve süt kalitesi	6.000	1,0
Yem bitkileri	145.500	24,0
Hayvan gen kaynakları	255	0,04
Hastalıktan ari işletme	70.800	11,4
Piyasa düzenlemesi	75.000	12,0
Hastalıklarla mücadele	14.700	2,4
Gıda güvenliği resmi veterinerlik	10.800	1,7
Su ürünleri	19.000	3,0
Arıcılık destekleri	12.000	1,9
2004 et teşvik priminden devreden	106.000	17,0
Ziraat bankası payı (%0,5)	3.110	0,5
Toplam	622.245	100

Kaynak: Kayseri Tarım İl Müdürlüğü, 2007

2005–2013 yılları Hayvancılık Ana Planı ve Stratejisi hazırlık çalışmalarında (TKB, 2004) besi sığırcılığında, 170 kg olan büyükbaş karkas ağırlığının 250 kg.a, 800 bin ton dolayında olan toplam kırmızı et üretiminin 1.3 milyon ton, kişi başına kırmızı et tüketiminin 10 kg.dan 16 kg.a çıkarılması hedeflenmiştir. Bunun yanı sıra, yem bitkileri ekim alanının 1.2 milyon hektardan 4 milyon hektara, ot üretiminin 23 milyon ton'dan 70 milyon ton'a çıkarılması hedeflenmektedir. 2005 yılı destekleme

kalemlerinin verildiği yukarıdaki Çizelge 4.18. incelendiğinde, 2004 yılından devreden et teşvik priminin ardından en fazla destek payını %24,0 ile yem bitkilerinin aldığı ve bunu sırasıyla süt teşviki ve piyasa düzenlemesinin izlediği görülmektedir.

4.16.2. Yem Bitkilerine İlişkin Desteklemeler

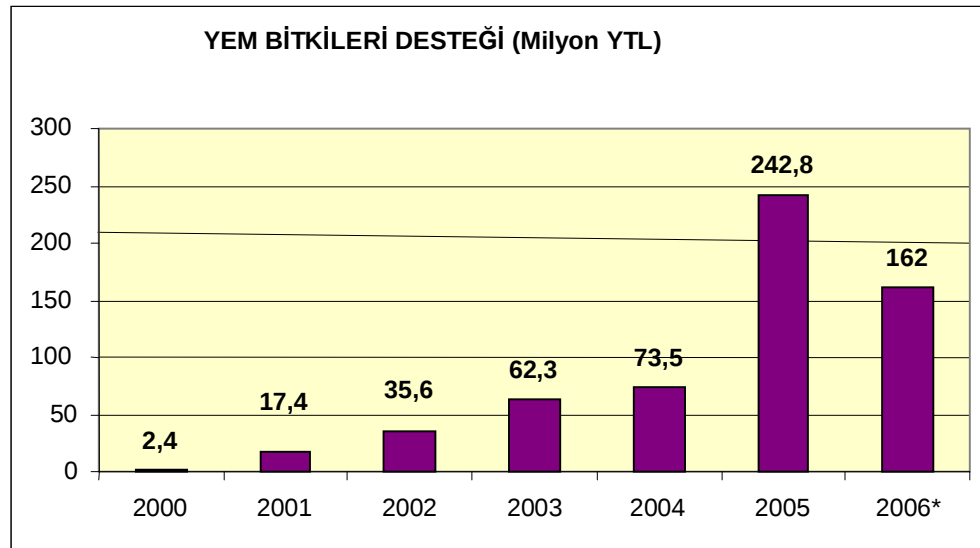
Ülkemizde yem desteğine; 01.01.1985 tarihinde, yoğun yem satın alan hayvan yetiştiricilerine fatura bedelinin %20'si oranında sübvansiyon desteklemesi ile uygulamaya başlanmıştır. 1989 yılında sona erdirilen yem desteği, 2000/467 sayılı ve buna ek karar 2000/1464 ve 2000/467'de değişiklik öngören 2003/5513 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile yem bitkileri üretimi ve sığır besiciliğinde kaba yemin desteklenmesi kararı ile yeniden uygulamaya konmuştur (Oktay ve Tunalioglu, 2005). 24 Şubat 2005 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren, 2005/8503 no'lu Hayvancılığın desteklenmesi hakkındaki karar ile yem bitkileri üretiminin desteklenmesi de belirlenen hedefler arasında yer almıştır. Destekleme yapılacak yem bitkileri: Yonca, korunga, fiğ, Macar fiği, mürdümük, silajlık mısır, İtalyan çimi, sorgum türleri, burçak, hayvan pancarı, yem şalgamı, tritikale, tritikale ile fiğ karışımı, tritikale ile macar fiği karışımı ve yapay meralardır. Tarımsal Amaçlı Kalkınma Kooperatifler ve Birlikler projelerinde gösterilmek kaydıyla Bakanlığın uygun göreceği nitelikte ki teknik personel ve danışman çalıştırmaları halinde bu personele ait giderler desteklenir. Destekleme oranları yem bitkileri üretimi yapmak üzere başvuran üreticilere, nakliye ve ilaç bedeli hariç; a) Çok yıllık yem bitkileri ekilişlerinde proje bedelinin % 40'ı, b) Tek yıllık yem bitkilerinde ise proje bedelinin %30 'u, doğrudan üreticilere ödenmesi şeklinde planlanmıştır. Dane üretimleri destekleme kapsamı dışında bırakmıştır. Kanunun uygulama esasları bölümünde desteklenecek yem bitkileri ekiliş alanı en az 5 dekar en çok 20.000 dekar olarak sınırlandırılmıştır. Sertifikalı Yem Bitkileri Tohumluk Üretimine İlişkin Desteklemeler ise 2006 yılından itibaren yürürlüğe sokulmuştur (TKB, 2007).

Çizelge 4.19. 2006 yılı yem desteklemeleri (YTL/da)

Yem bitkileri üretimine ilişkin desteklemeler	Yonca	130
	Korunga	80
	Tek yıllıklar	50
	Silajlık tek yıllıklar	55
	Silajlık mısır	60
	Yapay çayır-mera	100
Sertifikalı yem bitkileri tohumluğu üretimine ilişkin desteklemeler	Yonca	1,50
	Korunga, fiğ-macar fiği, hayvan pancarı, yem şalgamı	0,50
	Diğerleri	0,25

Kaynak: Kayseri Tarım İl Müdürlüğü, 2007

Yem Bitkileri Üretimine ilişkin Destekleme kapsamında, sertifikalı tohum kullanan üreticilere %5, kalkınmada öncelikli illerde Yem Bitkileri Üretimine İlişkin Desteklemeler için %10, ilave ödeme yapılacaktır (TKB, 2005).

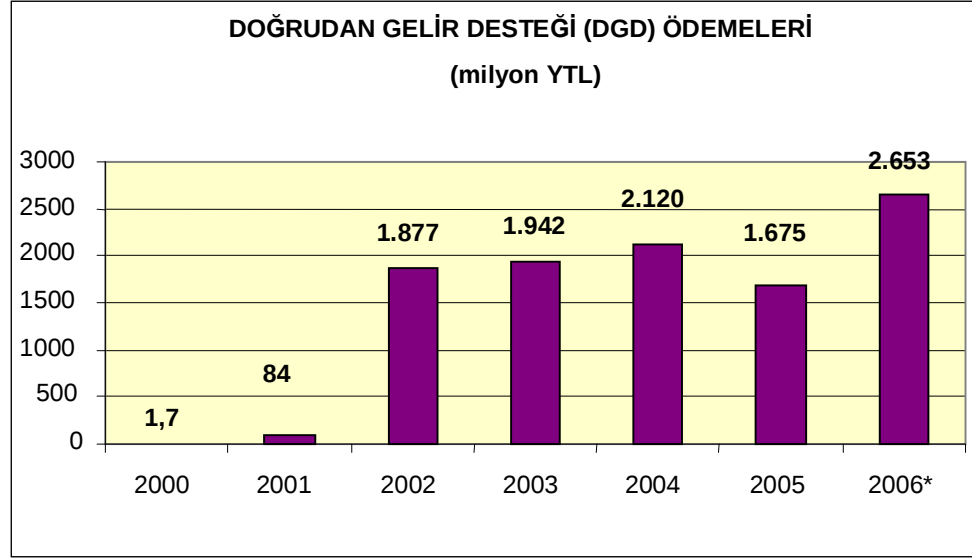
Şekil 4.8. Yıllar itibariyle yem bitkileri destek miktarı (TKB, 2007)

*2006 yılı ilk 6 ay itibariyle.

Yem Bitkileri ekiliş alanları, 2002 yılında 216.000 hektar iken 2004 yılında 362.000 hektar, 2005 yılında 400.000 hektar, 2006 yılında ise 430.000 hektar olarak gerçekleşmiştir (Şekil 4.8.). Yem bitkileri ekim alanlarının toplam ekilebilir tarım arazisinden aldığı pay 1993 yılından 2003 yılına kadar % 1,3 ila 1,7 arasında değişirken, getirilen desteklemelerin ardından bu değer 2004 yılında % 3,5 oranına ulaşmıştır (Şekil 4.6.) ve önümüzde ki yıllarda artış trendine devam ederek % 8 oranına ulaşması beklenmektedir (Açıkgöz ve ark., 2003) . 2000 yılında 2,4 milyon YTL olan yem bitkileri desteği ise 2006 yılının sadece ilk 6 ayında 162 milyon YTL değerine ulaşmıştır (Şekil 4.8.). Yapılan desteklemeler neticesinde gerçekleşen değişimler oldukça ümit vericidir, ancak AB ortalama değerlerinde yem bitkileri ekim alanının toplam ekilebilir alan içinde %17'lik bir paya sahip olduğu hatırlanacak olursa (Şekil 4.6.), halen gidilecek çok yolumuzun olduğu unutulmamalıdır.

4.16.3. Doğrudan Gelir Desteği (DGD), Tarımsal Kredi Rakamları

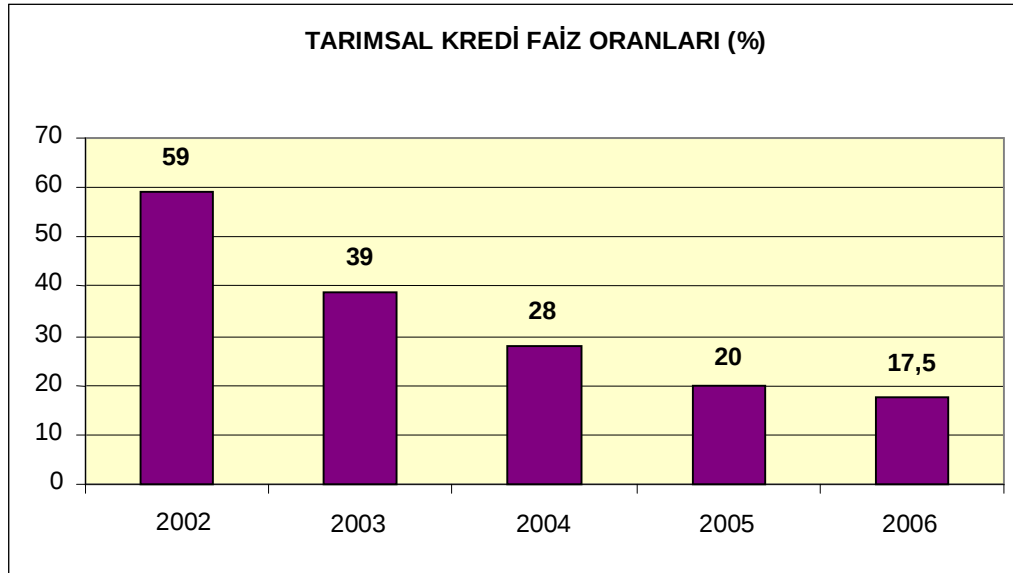
Doğrudan gelir desteği, üretim miktarı ile destekleme miktarı arasında doğrudan bir ilişki kurmaksızın, hedef üretici kitlesine yapılan gelir ödemesi sistemidir. Bu sistemde tarımsal faaliyette bulunan çiftçilere, ürün ve girdi fiyatlarını doğrudan etkilemeden ödeme yapılması hedeflenir. Çiftçilere, yıl içerisinde işledikleri Çiftçi Kayıt Sisteminde (ÇKS)'de kayıtlı tarım arazisi büyüklüğü dikkate alınarak, en fazla 500 dekar için DGD ödemesi yapılır. Müracaat ettikleri toplam arazi miktarı 1 dekarın altında olan çiftçilere DGD ödemesi yapılmaz. Bu ödemelerle birlikte organik tarım yapan ve toprak analizi yaptıran çiftçilere, tavsiye edilen üretim tekniklerini kullandıkları araziler dikkate alınarak ilave DGD ödemesi de yapılmaktadır (TKB,2005).

Şekil 4.9. Yıllar itibariye yapılan DGD ödemeleri (TKB, 2007)

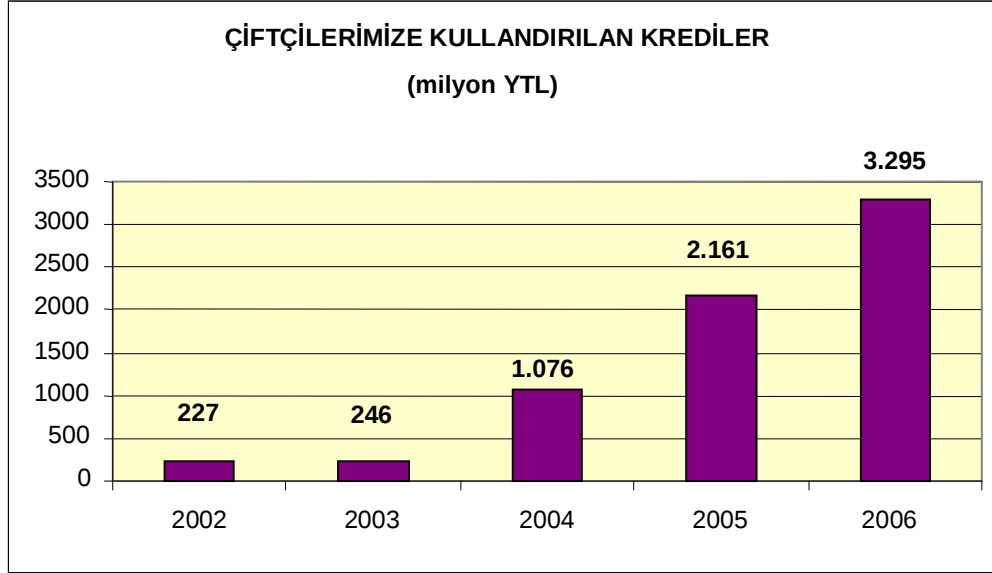
*2006 yapılan ödemenin 1 milyar YTL'si 2004 yılına aittir.

Doğrudan Gelir Desteği (DGD) kapsamında; 2000 yılında 1,7 milyon YTL, 2006 yılında 2 milyar 653 milyon YTL ödeme yapılmıştır (Şekil 4.9). DGD yardımlarının yanında tarımsal kredi kullanımında faiz oranlarının düşürülmesi suretiyle de destek sağlanmıştır (Şekil 4.10.).

Şekil 4.10. Tarımsal kredi faiz oranları değişimi (TKB, 2007)

Tarımsal kredi faizleri % 59'dan % 17,5'e indirilmiştir. Ayrıca, bazı tarımsal yatırım ve işletme kredilerinde faiz oranları % 25–60 arasında sübvansile edilerek kullandırılan kredilerin faiz oranları % 7–13 aralığına çekilmiştir. Tarımsal faiz oranlarındaki düşüğe bağlı olarak kredi kullanım miktarları Şekil 4.11.'de verilmiştir.

Şekil 4.11. Kredi kullanım miktarı (TKB, 2007)

2002 yılında 77 bin çiftçiye 227 milyon YTL kredi kullandırılmış iken, 2006 yılında (ilk 11 ay itibariyle) toplam 268 bin çiftçiye 3 milyar 295 milyon YTL kredi kullandırılmıştır (Şekil 4.11.). Bu miktarın %92'si sübvansiyonlu kredi olarak kullandırılmış ve 120 milyon YTL kredi sübvansiyonu sağlanmıştır. Bu dönemde, kullandırılan krediler, 2002 yılına göre 14 kattan fazla artmıştır (TKB, 2007).

4.17. Avrupa Birliği'nde Hayvancılığa Verilen Destekler

Finansman gücü yüksek, gelişmiş ülkelerden oluşan AB, bu gücünü tarım alanında da kullanmakta ve üreticilerini çeşitli yollarla desteklemektedir. AB FEOGA Garanti Fonu harcamaları kapsamında, yıllar itibariyle bütçeden hayvansal

ve bitkisel üretim ile süt üretimine ayrılan miktar ve paylar Çizelge 4.20.'de görülmektedir.

Çizelge 4.20. 2006 yılı FEOGA kırsal kalkınma fonu miktarı (milyon €) ve dağılımı

	Toplam	Kırsal kalkınma payı (%)	Bitkisel üretim payı (%)	Hayvansal üretim Payı (%)	Süt ve süt ürünlerinin hayvansal üretim fonundan aldığı pay (%)
1995	34.661	2,4	67,6	30,0	40,8
1996	39.236	4,7	64,6	30,7	31,4
1997	41.142	5,0	65,8	29,2	27,9
1998	39.347	4,7	69,9	25,4	29,6
1999	39.883	6,5	69,0	24,5	29,2
2000	41.309	10,1	66,5	23,4	30,3
2001	42.000	10,4	66,2	23,4	22,2
2002	43.200	10,2	65,8	23,9	25,2
2003	44.455	10,6	59,1	30,3	23,1
2004	52.493	9,1	68,7	23,2	19,4

Kaynak: EUROSTAT, 2007d

AB'de, FEOGA Garanti harcamalarında Hayvancılık destek kaleminin giderek azalan bir paya sahip olduğu görülmektedir (Çizelge 4.20.). Bitkisel üretime ayrılan payın, genel itibarıyla hayvansal üretime ayrılan destek miktarının iki katı olduğu dikkat çekici bir unsurdur. Toplamda görülen azalmanın yanı sıra, süt destek miktarının toplam hayvancılık destekleme değerinden aldığı oranda giderek azalarak 1995'deki % 40,8 oranından 2004 yılında %19,4 oranına gerilemiştir. Bu azalışın nedeni olarak, devam eden Dünya Ticaret Örgütü Tarım Müzakereleri ekseninde OTP'de gerçekleştirilen tarım reformları görülmektedir (EC, 2006c).

4.18. AB Süt ve Süt Ürünleri Ortak Piyasa Düzeni ve Tarihi Gelişimi

Ortak tarım politikası temelleri 1950'li yıllara kadar uzanmaktadır. İkinci dünya savaşından çıkmış ve kıtlık görmüş bir Avrupa toplumunda, gıda güvenliğini ve devamlılığını sağlamak için oluşturulmuş olan Ortak Piyasa Düzenleri, zaman

içerisinde o kadar başarılı olmuştur ki birlik içerisinde ürün fazlalıkları oluşmaya başlamıştır.

Kurulduğu ilk yıllarda, süt ürünleri ortak pazar rejimi, günün ihtiyaçlarını karşılamak üzere ağırlıklı olarak fazla ürünlerin piyasadan çekilmesi ve depolanması gibi kamu müdahalelerine dayanıyordu. Üreticiler yüksek destekleme fiyatlarıyla sübvans ediliyordu ve müdahale alımlarıyla pazardan çekilen ürünler dünya pazarlarına sürülerek elden çıkarılıyordu. Ağır sübvansiyonlarla desteklenmiş olan ürünlerin ihracatı, bu ürünlerin dünya fiyatlarının oldukça altında bir fiyata sahip olması nedeniyle, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin tarım sektörlerini tehdit eder bir hal almıştı.

OTP'de gerçekleştirilen reformlar sadece ekonomik ve çiftçilik sektöründe görülen ihtiyaçlardan ötürü doğmamıştır, aynı zamanda gıda güvenliği, çevre ve doğanın korunması ile hayvan bakım koşullarının iyileştirilmesi üzerine olan tüketici kaynaklı taleplerden de etkilenmiştir. Yapılan desteklemelerin bütçe üzerine baskısı, Dünya Ticaret Örgütü'nde devam eden müzakereler ve toplumdan ürün kalitesi yönünde gelen talepler doğrultusunda piyasa düzenleri süreç içinde pek çok kez reforma tabi olmuştur, Aşağıda tarihleri ve belli özellikleri itibariyle bu reformlara kısaca değinilmiştir (Oktay ve Tunalıoğlu, 2005);

- 1- 1968 yılında süt piyasalarını düzenlemeye yönelik politikaların başlaması. Süt ürünleri piyasası için getirilen ilk düzenlemelerin taşıdığı en temel özellikler; yüksek hedef ve müdahale fiyatları, hızlı verim ve üretim artışı, büyüyen stoklar, artan harcamalar ve ortak sorumluluk vergisidir,
- 2- 1984 yılında süt üretimine getirilen kota uygulaması. Getirilen kota miktarlarının zaman içerisinde azaltılması planlanmış ve bunun neticesinde süt veriminde yüksek artışın devamına karşın, sürü büyüklüklerinde küçük çaplı gerilemeler ve süt üretiminde ülkeler bazında azalma meydana gelmiştir,
- 3- 1988, 1992 ve 2000 yılları yeni reformların yapıldığı yıllardır. Bu gelişmelere göre politikalar; süt fiyatlarının düşürülmesi, fiyatlardaki düşme ve sürü

varlığındaki azalmanın üretici gelirini azaltması ve yardımlar yoluyla gelir kayıplarının giderilmesi şeklinde belirlenmiştir,

- 4- 2000 yılında hazırlanan Gündem 2000 belgesinde belirtilen reformlar 2003 yılında gözden geçirilmiş ve hedeflerde birkaç değişiklik yapılarak Haziran ayında onaylanmıştır. 2003 yılında gerçekleştirilen reform ile OTP köklü değişimler geçirmiştir.

4.19. 2003 OTP Reformu ve Süt Ürünleri Ortak Piyasa Düzenlerine Etkileri

Art arda gerçekleştirilen OTP reformları sonucunda, süt ürünlerini destek için ayrılan pay önemli ölçüde azalmıştır. İhracat sübvansiyonları, süt tozunun elden çıkarılması için yapılan yardımlar, kamu müdahalelerine yapılan masraflar sürekli olarak azaltılmış ve sınırlandırılmıştır. Diğer taraftan, OTP reformunu takiben doğrudan ödeme yardımı artırılmıştır, fakat tek ödeme planının bu ödeme biçimi artık direk olarak süt üretimi ile ilgili olmadığından süt bütçesine dâhil edilmemiştir. Süt sektörüne ayrılan bütçenin önümüzdeki yıllarda azalmaya devam edeceği beklenmektedir.

Tüketiciler ve gıda sanayisi artan bir oranda ürünün coğrafik orijini ve diğer özellikleriyle daha fazla ilgilenmeye başlamıştır. Bu talebe karşılık olarak, AB kalite logoları geliştirmiştir ve bu logolar vasıtasıyla üreticilerin, ürünleri hakkında tüketicileri daha iyi bilgilendirerek, kaliteleri hakkında güvence verebilmesi amaçlanmıştır. Bu uygulama ile tüketiciler daha net bilgi sahibi olmakta ve tüketim tercihlerini buna göre şekillendirebilmektedirler. Üreticilere ise katma değer kazandırmak suretiyle kazançlarını arttırmaları hedeflenmiştir (EC, 2006c). Gerçekleştirilen son reformla birlikte Günümüzde AB süt üretim politikası üç temel üzerinde işlemektedir (EC, 2007a). Bunlar;

- A) İç pazar destekleri
- B) Ticaret araçlarının kullanımı
- C) Doğrudan Destek ödemeleridir

4.19.1. İç Pazar Desteği

AB'nin ana hedefi her zaman özellikle talep ile arz arasında denge kurarak istikrarlı bir iç pazar yaratmak olmuştur. Son dönemlerde gerçekleştirilen reformlar da talebi aşan üretimleri engellemek ve böylelikle bütçede önemli bir kalemi oluşturan sübvansiyon rakamlarını aşağı çekmek amaçlıdır. İç Pazar destekleri aşağıda ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

Ø Pazar Desteği: (Safety Net)

Diğer tarım sektörlerinde olduğu gibi süt üretiminde de kamu müdahalesi destek miktarının sınırlandırılması hedeflenmektedir.

Müdahale ajansları tereyağında alımı sadece 1 Mart ile 31 Ağustos tarihleri arasında yapabilmektedir. Tereyağı miktarı belirtilen eşik değerini aştığında, komisyon geleneksel alım yöntemini askıya alıp, ihale usulüyle alım yapmaktadır. Eşik değeri 2006 yılı için 50,000, 2007 için 40,000 ve 2008 yılı için ise 30,000 ton olarak belirlenmiştir. 2003 yılında ayrıca, tereyağı müdahale alım fiyatının 4 yıllık bir dönem boyunca %25 oranında azaltılması üzerinde anlaşmaya varılmıştır, %7 oranında yapılan üç indirim ardından %4'lük son indirim 2007 yılında yapılmıştır. Bu azalışların ardından 30 Haziran 2004'e kadarki 328,20 Euro/100 kg olan müdahale fiyatı 1 Haziran 2007'den itibaren 246,39 Euro/100 kg fiyatına gerilemiştir ki bu rakam 221,75 Euro/100 kg olan gerçek pazar değerinden sadece %10 oranında fazladır (EC, 2007a).

Benzer gelişmeler yağsız süt tozunda da (YST) görülmektedir. 109,000 tonluk maksimum kotanın aşılmasının ardından komisyon müdahale alımını durdurup, ihale usulüyle alıma geçebilmektedir. YST müdahale alım fiyatı 3 yıllık bir periyodun sonunda her yıl %15 oranında azaltılarak 2003 yılındaki 205.52.100 kg olan fiyatından 2006 yılında 174.69.100 kg rakamına gerilemiştir (EC, 2007a).

Ø Süt Ürünlerinin AB İç Pazarında Düzenlenmesi

AB iç pazarında, sağlıklı bir denge ve rekabet ortamını koruyabilmek için, harcamalarını son yıllarda azaltsa bile çeşitli programları halen yürütmektedir. Sübvans edilen temel programlar;

- Kazanç sağlamayan organizasyonlar ve ticari pastaneler için kaymak, tereyağı, konsantre tereyağı ve dondurma üretimi
- Hayvan besin maddesi olarak kullanılan yağsız süt tozu
- Kazein ve kazeinat üretimi için yağsız süt
- Okul sütü
- Yoksullara süt ürünleri yardımı

Ø Hususi Depolama Yardımı

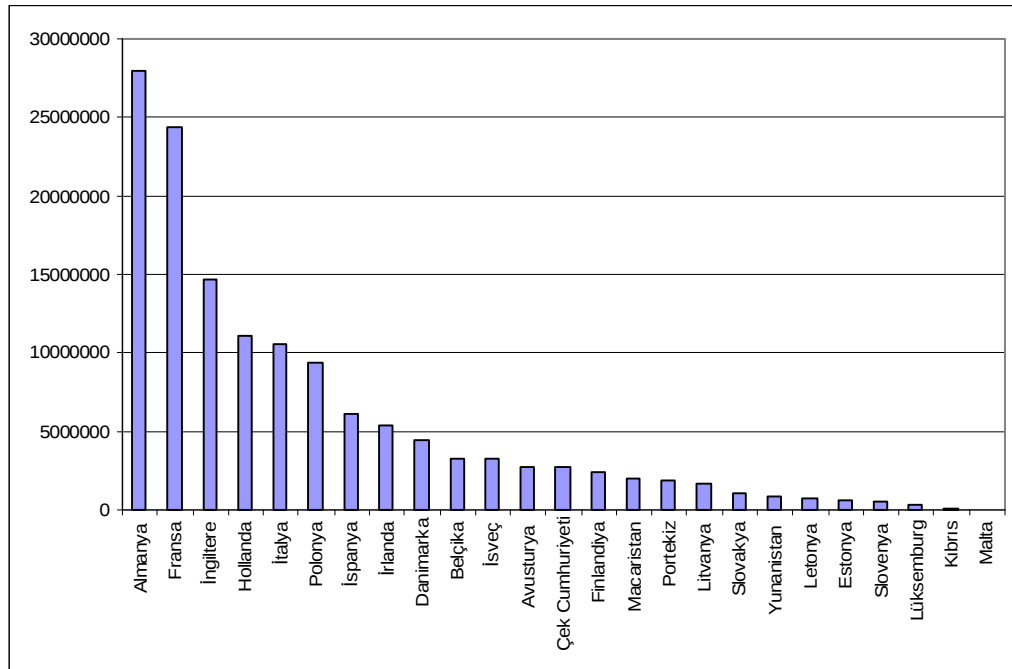
Tereyağı ve bazı peynir türleri (çoğunlukla İtalyan peynirleri) üreticiler depolama maliyetleri için yardım alabilmektedirler. Çiğ sütteki mevsimsel değişimler nedeniyle, bazı ürünlerin üretimi kısa periyotlar için yüksek olabilmekte ve bu durum Pazar dengesini bozabilmektedir. Bu yardım vasıtasıyla üreticiler ürünlerini geçici olarak pazardan uzak tutabilmektedir. Fiyatların dengelenmesine yardım etmek temel amaçtır.

Ø Süt kota sistemi

AB ortak piyasa düzeninde, üretilen süt için hem üretici hem tüketiciyi kapsayan bir dizi müdahale tedbirleri geliştirilmiştir. 1984 yılından bu yana bu tedbirler, üretimi tüketim seviyesinde tutarak pazar ve fiyat istikrarını sağlayan ve "kota" adı verilen arz kontrol tedbirleri ile birlikte uygulanmaktadır. Kotaların amacı, arz ve talep dengesizliğini azaltmak, yapısal karlılığı sağlamak ve pazar dengelerini kurmaktır. Haziran 2003 reformunda, 1 Nisan 2008 tarihinden itibaren 7 sene daha yürürlükte kalmasına karar verilmiştir. Kota miktarlarında artış yapılması tartışmaları olmuşsa da 2007 ve 2008 yılları için herhangi bir artış yapılmaması kararı verilmiştir. Üye ülke kotanın aşımı halinde on iki ay içinde ödemesi gereken verginin % 90'ını Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu'na (EAGGF) öder ve bu meblağı

fazlaya yol açan üreticilere rücu eder. Elde edilen gelir süt sektörünün giderlerinde kullanılır (EC, 2006c).

Her bir ülkeye; direk çiftlikten satışlar ve süt işletmelerine teslim şeklinde iki kota miktarı tahsis edilmektedir. Bu miktarlar her üye ülkede üreticiler arasında paylaştırılmakta ve her bir üretici için bireysel kota miktarı belirlenmektedir. Kota aşımalarında ortaya çıkan cezai vergi ödemeleri fazla üretime katkı yapan üreticiler arasında pay edilmektedir. Diğer taraftan üreticinin tahsis edilen kota miktarını tam kullanmaması durumunda, kullanılmayan miktar aynı ülkenin diğer üreticileri arasında dağıtılabilmektedir. Üye devletler her yıl şubat ayından önce komisyona geçen süt yılıyla ilgili bilgi vermek mecburiyetindedir. Kota aşımında uygulanacak cezai vergi miktarı 0,35627 €/Kg (EC, 2006c). Ülkelere tahsisi edilen kota miktarları takip eden Şekil 4.12.'de verilmiştir.

Şekil 4.12. AB 2006/2007 üretim yılı süt kota miktarları (ton) (EC, 2007b)

Ülkelere bazında incelendiğinde, tahsis edilen kota miktarını dokuz ülke (Çek Cumh., Almanya, İspanya, İtalya, Kıbrıs, Lüksemburg, Avusturya, Polonya ve

Portekiz) kendilerine tanınan kota miktarları aşmıştır. Fazla üretimin %90'lık kısmını Polonya, İtalya ve Almanya oluşturmuştur. (EC, 2007b)

4.19.2. Ticaret Araçlarının Kullanımı

AB'de destekleme amacıyla kullanılan, ihracat ve ithalat olmak üzere başlıca iki temel ticaret aracı mevcuttur. Kullanımları aşağıda iki farklı başlık altında incelenecektir.

Ø İhracat

AB süt ürünleri fiyatları dünya fiyatlarını üstünde olduğu için, ihracat genellikle sübvansiyon yardımıyla yapılabilmektedir. 1994 yılında Uruguay Turu olarak bilinen dünya ticaret örgütü anlaşmasını takiben, ihracat sübvansiyonları hem ihracat miktarı hem de toplam ödenen sübvansiyon miktarında kısıtlamalar oluşmuştur (EC, 2007a).

Çizelge 4.21. 2007 yılı için AB'de izin verilen maksimum sübvansiyon miktar (ton) ve değerleri (bin €)

Ürün	Miktar	Değer
Tereyağı	399.300	947.800
Yağsız Süt Tozu	272.500	275.800
Peynir	321.300	341.700
Diğerleri	958.100	697.700

Kaynak: EC, 2007a

Uygulamada sadece peynir ihracatı için her yıl getirilen limite ulaşılmıştır, diğer ürünler ise bu miktarların altında kalmıştır.

Ø İthalat

AB süt ürünlerinde iç fiyatları koruyabilmek için oldukça yüksek vergi oranları kullanılmaktadır. Bununla birlikte pek çok AB ticaret partneri ülke Tarife Oranı Kotaları (TOK) olarak bilinen özel ithalat düzenlemelerinden

faaydalanabilmekte ve bunlar vasıtasıyla daha düşük tarifelerle ihracat yapabilmektedirler. Bu kotaların bir kısmı bazı ihracatçı ülkeler için geçerli iken, diğer kotalar en çok gözetilen ülke sistemi (most-favoured nation system) ile diğer ülkelere de açıktır. Ancak ayrılan kota miktarları çoğunlukla dolmamaktadır.

4.19.3. Çiftçilere Doğrudan Gelir Ödemesi

Müdahale fiyatlarında ki kesintilerin telafi edilmesi için, süt üreticilerinin 2004 yılından 2007 yılına kadar doğrudan gelir ödemesi alması planlanmıştır. Ödemeler işletme başına yıllık olarak verilmekte ve temel olarak iki kalemden oluşmaktadır. Birincisi, bütün süt üreticilerine eşit olarak verilen prim, ikincisi ise üye ülkeler tarafından üzerinde karara varılan kriterlere göre yapılan ek ödemelerdir.

Bir yılda verilen toplam doğrudan prim miktarı geçen kota yılının bitiminde tutulan kota miktarına dayandırılmıştır ve aşağıdaki şekilde gerçekleşmiştir (EC, 2007a);

- 8,15 Euro/ Ton kota 2004 yılı için
- 16,31 Euro/ Ton kota 2005 yılı için
- 24,49 Euro / Ton kota 2006 yılı için.

4.19.4. Çiftçi Prim sisteminden Tek Ödeme Planına Geçiş

2003 yılı OTP reformunun temel elementlerinden bir tanesi de Tek Ödeme Planının yürürlüğe girmesidir. Süt üreticileri tek gelir ödemesinden faydalanabilecek fakat ödemeler ‘cross compliance’ olarak adlandırılan, çevre, sağlık ve hayvan bakım standartlarına uyma şartına bağlanmıştır.

Her ülkenin tek ödeme için ayıracağı maksimum miktar saptanmıştır ve üye ülkeler bu rakamlara uymak zorundadır. Her bir çiftçi için ayrılacak referans bir rakam, 2000, 2001 ve 2002 yılında almış oldukları ortalama doğrudan ödeme miktarları dikkate alınarak hazırlanmıştır. Çiftçiler için referans miktarları tek ödeme planının yürürlüğe konulduğu takvim yılın 31 Martında tutulan kota miktarlarına

referans teşkil edecektir. Üye devletler ödemelerin nasıl hesaplanacağı ve nasıl yapılacağı hususunda seçenek sahibidirler.

4.20. Polonya Tarımının Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası'na Uyumu

2004 yılında gerçekleşen AB genişlemesinde üye olan on ülke arasında, Polonya gerek tarım sektörü açısından ve gerekse büyüklüğü açısından ülkemize en fazla benzerlik gösteren ülke olmuştur. Tarımın ülke ekonomisindeki önemi ve tarımsal üretim yapısı bakımından ülkemiz ile Polonya arasında benzerlik görülmektedir. OTP'ye uyum sürecinde, Polonya tarımının başlıca sorunları, küçük aile işletmelerinin çok sayıda olması, tarımsal üretimin düşük ve AB standartlarındaki ürünler ile rekabet edemeyecek durumda olması, tarımsal nüfusun fazlalığı ve verimsiz arazi kullanımı gibi ülkemiz sorunlarına benzerlik göstermekteydi. Polonya'nın Türkiye ile ortak olan diğer tarımsal sorunları ise; kırsal alanda işsizlik, yüksek kırsal nüfus, düşük eğitim düzeyi, yüksek derecede kamu transferlerine bağımlılık, ciddi çevresel problemler, temel gıda piyasalarında yetersiz modernizasyon ve uzmanlaşma, kırsal altyapı ve kurumsal desteklemenin yetersizliği idi (Plewa, 2005). Çizelge 4.22. incelendiğinde Polonya ile Türkiye arasındaki benzerlikler biraz daha net görülecektir.

Çizelge 4.22. Türkiye, Polonya, AB (15) ve AB (25) ülkelerine ait bazı parametreler (2005 yılı)

	Türkiye	Polonya	AB-15	AB-25
Nüfus (bin kişi)	72.065	38.157	387.373	461.478
Toplam süt üretimi (ton)	10.026.202	11.955.790	114.509.830	144.519.108
Toplam süt ineği sayısı	3.998.097	2.851.360	18.411.690	22.981.094
Ortalama süt ineği verimi (kg)	2.508	4.200	6.219	6.289
Tarımın istihdamdan payı (%)	26.8	18.8	4.3	5.7
Tarım GSYH payı (%)	9.2	3.3	2.0	2.1

Kaynak: TÜİK, Çeşitli Yıllar; EUROSTAT, 2007d; GUS, 2007

AB (15 ve 25 üyeli) ortalama değerleri ile Polonya ve Türkiye değerleri arasında ki fark dikkat çekicidir. Özellikle Polonya ve Türkiye’de tarımın istihdamdaki ve GSYH’daki ağırlığı ile süt hayvanlarının düşük verimlilik düzeyi Avrupa Birliği ile temel farklılık unsurlarını oluşturmaktadır. Bu farklılıkların halen devam ediyor olmasına rağmen, Polonya, AB müzakerelerini başarıyla yürüterek birliğe ye olmayı başarmıştır. Bu sebeple, Polonya’nın üyelik süresince ve üyelik sonrası dönemde uyguladığı politikalar ile süt üretim yapısında ki değişimler ülkemiz için iyi bir örnek olacaktır.

4.20.1. Polonya’nın AB yelik Süreci

Sovyet bloğunun 1989 yılında yıkılmasının ardından AB, Merkezi Doğu Avrupa lkeleri ile sıcak ilişkiler kurmak suretiyle demokrasinin ve Pazar ekonomisinin yerleşmesini desteklemiştir. Bu ülkelerin tekrar Rus etkisine girmesinin önüne geçmek ve bölge üzerinde söz sahibi olmak amaçlanmıştır. Eski ismi Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) olan Avrupa Birliği ile Polonya arasında ilk ilişkiler 1989 yılında başlamıştır. Polonya, AB’ye tam üyelik başvurusunu ise 1994 yılında yapmıştır. AB yesi ülkeler, özellikle taşıdıkları stratejik önem nedeniyle demir perde ülkelerinin yeliklerine sıcak bakmış ve bu bölge üzerindeki etkilerini arttırmayı istemişlerdir. 1997 yılının Aralık ayında Lüksenburg’da yapılan AB zirvesinde genişleme konusunda ilke kararı alınmıştır. Polonya yeliğe en elverişli altı ülke arasında yer alarak AB yeliği yolunda önemli bir aşamayı geçmiştir. AB’ye katılım müzakerelerinin başlaması ile birlikte, sosyal güvenlik ve ekonomik reformların çoğu yürürlüğe girmiştir. Polonya 2004 yılında 238,1 milyar dolarlık ekonomisi, 17 milyon iş gücü ile AB yesi ülkelerden biri olmayı başarmıştır (Arıçelik, 2005). Bu süreçte gerçekleşen bazı önemli olaylar izelge 4.23.’de verilmiştir.

Çizelge 4.23. Polonya'nın AB üyelik sürecine ait bazı önemli olaylar

1988	Polonya, AET ile diplomatik ilişkilerde bulunmuştur.
1991	16 Aralıkta Polonya AB'ye ilk üyelik başvurusunda bulunmuş ve Birlik ile Polonya arasında anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma ile on yıl içerisinde Polonya ve topluluk arasında serbest ticaret bölgesinin kurulması, politik diyalogun kurulması, kültürel konularda birlikteliğin sağlanması, Polonya'ya finansal ve teknik desteğin sağlanması için çerçeve oluşturulması amaçlanmıştır. Bu anlaşma, Polonya'nın tam üyelik sürecindeki ilk anlaşma sayılmaktadır.
1994	Polonya 5 Nisan'da AB'ye tam üyelik başvurusunda bulundu.
1997	Haziran ayında Lüksemburg'da Avrupa Konseyi görüşmelerinde Polonya ile müzakerelerin başlamasına karar verildi.
1998	Mart ayında AB ile müzakereler başladı.
2000	Aralık ayında yapılan Nice Zirvesinde AB liderleri, AB'ye katılacak aday ülkelerle 2002 yılına kadar müzakerelerin sonuçlanacağını ve 2004 yılında bu ülkelerin birliğe katılabileceğini bildirdi. Birliğe katılan ilk ülkenin Polonya olması beklenmektedir.
2001	Yeni hükümet Eylül ayında Polonya'nın AB'ye üyeliğini kabul etmiştir.
2002	13 Aralık'ta müzakereler sona erdi.
2003	Nisan ayında katılım anlaşması imzalandı ve 13 haziranda Polonya'da referanduma gidildi.
2004	1 Mayıs'ta Polonya AB'ye üye olmuştur.

Kaynak: Topçu, 2005.

4.20.2. Polonya Ekonomisinin Tarihi Gelişimi ve Güncel Durumu

Polonya'nın tarihi 10. yüzyıl Lehistan Krallığı'na dayanmaktadır. 15 ve 16. yüzyıllar, Lehistan Krallığı'nın en güçlü olduğu dönemler olmuş, zaman içerisinde iç ve dış savaşlarla zayıflayarak 18. yüzyılda Avusturya, Prusya ve Rusya arasında bölünmüştür. Birinci Dünya Savaşı sonrasında, 1918'de tekrar bağımsızlığına kavuşan Polonya, ikinci dünya savaşının ardından Sovyetler Birliği'nin etkisi altına girmiştir. İkinci dünya savaşı sonrasında Sovyet ekonomi modeli olan sosyalist

ekonomik sistemi benimseyen Polonya; 1989 yılındaki parlamento seçimlerinin ardından kurulan ilk demokratik hükümetin, ülkeye getirdiği ekonomik düzenlemelere kadar bu sisteme tabi olmuştur. 1989 seçimleri ile gelen hükümet öncelikli hedefini yüksek enflasyonla mücadele olarak belirlemiş ve 1989 yılında %351 ve takip eden yılda %689 olan enflasyonla mücadele için ‘Şok Terapi’ adı verilen bir programı uygulamaya koymuştur. Bu mücadele çerçevesinde bütçeden yapılan sübvansiyonlar büyük oranda kaldırılmıştır. Eylül 1990 yılında kurulan Özelleştirme Bakanlığı ile Polonya hükümeti serbest piyasa ekonomisine geçiş için gerekli temelleri de atmıştır. Ayrıca, mevcut hiperenflasyon olgusunu dizginleyebilmek için birtakım yapısal programlar uygulanmış ve ulusal para birimi Zloti’nin konvertibilitesi sağlanmıştır. Dış borç ödemelerinde alacaklı ülkelerle yapılan ikili anlaşmalarla ödemeler belirli bir düzene oturtulmuştur. Sonuç olarak yukarıda saydığımız tüm düzenlemeler ve yapılan anlaşmalar 1992 yılından itibaren etkisini göstermeye başlamış ve Polonya ekonomisinde belirgin iyileşmeler gerçekleşmiştir (Arıçelik, 2005).

Çizelge 4.24. Sektörler itibarıyla GSYH değeri (milyon €) ve oransal dağılımı

	GSYH	GSYH büyüme oranı	Kişi başına düşen GSYH	Tarım GSYH değeri	Tarım payı (%)	Sanayi payı (%)	İnşaat Payı (%)	Hizmetler payı (%)
1995	106.362	7,0	2800	7.507	7,1	25,1	5,9	61,9
1996	123.435	6,1	3200	8.192	6,6	23,5	6,0	63,9
1997	138.705	6,2	3600	8.105	5,8	23,1	6,4	64,7
1998	153.429	7,1	4000	8.111	5,3	22,1	7,1	65,5
1999	157.616	5,0	4100	7.253	4,6	21,6	7,2	66,6
2000	185.774	4,1	4900	8.191	4,4	21,3	6,9	67,4
2001	212.196	1,1	5500	9.656	4,6	20,1	6,2	69,1
2002	209.431	1,4	5500	8.373	4,0	19,8	5,6	70,6
2003	191.408	3,8	5000	7.432	3,9	21,0	5,2	69,9
2004	203.951	5,4	5300	9.264	4,5	22,5	4,9	68,1
2005	243.764	2,5	6400	9.965	4,1	21,8	5,3	68,8
2006	269.750	3,0	7100	10.773	4,0	21,9	5,8	68,3

Kaynak: GUS, 2007

1989 yılı sonrasında gerçekleştirilen ekonomik reform ve anlaşmalar etkilerini 1992 yılından itibaren göstermeye başlamış ve 1991 yılında %-7,6 olarak gerçekleşen GSYH (Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla) büyüme oranı, 1992 yılında %2,6, 1995'te %7,0 ve 1996'da %6,1 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran 2000 yılında %4,1 ve 2001 yılında üç puanlık bir düşüşle %1,1 olmuştur ve 2002 yılında %1,4'e yükselmiştir. 2003 yılında %3,8 olan büyüme oranı 2004 yılında %5,4'e çıkmış ancak 2005 yılında %2,5 ve 2006 yılında %3,0 rakamına gerilemiştir. Polonya, ekonomisinde görülen bu büyüme oranlarıyla, Orta Avrupa'nın en hızlı büyüyen ekonomilerinden birisi olmuştur (Şen, 2005).

Aynı süre içerisinde, Polonya'nın GSYH'nın kompozisyonunda da önemli değişiklikler olmuş, endüstriyel üretimle ilgili sektörlerin GSYH içindeki oransal payları azalırken, hizmetler sektörünün payı gittikçe artmaya başlamıştır. Bu açıdan Polonya ekonomisinin servis paylarının, GSYH'nın %60-70'i olduğu yerleşik Batı Avrupa piyasa ekonomilerine hızlı bir şekilde uyum sağlamakta olduğu gözlemlenmektedir (Şen, 2005). Sektörlerin GSYH ve istihdamdan aldıkları paylar Çizelge 4.24.'de görülmektedir.

Çizelge 4.25. Yıllar itibariyle sektörlerin GSYH ve istihdam içindeki oranları

	Tarım		Sanayi		Hizmetler	
	GSYH payı	İstihdam payı	GSYH payı	İstihdam payı	GSYH payı	İstihdam payı
2000	5,0	27,9	31,7	25,5	49,6	55,6
2001	5,1	28,7	29,5	24,7	50,6	62,2
2002	4,5	18,9	28,7	27,9	51,4	61,6
2003	4,4	17,0	29,6	27,6	50,4	58,7
2004	5,1	16,9	30,9	27,6	49,1	56,5
2005	4,8	16,6	30,7	27,8	49,3	55,5

Kaynak: GUS, 2007

Tarımdaki istihdam oranı ciddi bir azalma göstermiş olmasına karşın halen AB ortalamasının çok yukarısında seyretmektedir. 2000 yılında GSYH değerinin %5'lik bölümü toplam istihdamın %28'lik bir oranıyla gerçekleştirilmiştir. 2005 yılına gelindiğinde ise yaklaşık aynı orandaki GSYH değerinin %16,6'lık bir

istihdam oranıyla gerçekleştirildiği görülmektedir. Tarımda meydana gelen istihdam kaybının, Polonya'nın işsizlik oranının artmasında önemli bir etken olduğu gözden kaçmamalıdır. 1989 öncesi işsizlik olgusuna yabancı olan Polonya'da özellikle 1990'lı yıllarda ortaya çıkan işsizlik sorunu halen ekonominin temel sorunlarının başında yer almaktadır (Topçu, 2005).

Çizelge 4.26. Toplam istihdam miktarı (bin kişi) ve işsizlik oranları (%)

	Toplam istihdam miktarı	İşsizlik oranları	İşsizlik oranında bir önceki yıla göre değişim
1997	15.177	10,9	-8.8
1998	15.356	10,2	-5.6
1999	14.757	13,4	31.7
2000	14.526	16,1	16.5
2001	14.207	18,2	13.8
2002	13.782	19,9	8.2
2003	13.617	19,6	-3.0
2004	13.795	19,0	-3.0
2005	14.116	18,4	-5.7
2006	14.577	17,6	-23.0

Kaynak: GUS, 2007

Geçiş döneminin başlangıcından itibaren Merkezi Doğu Avrupa Ülkelerinin tamamında görülen istihdam kaybı oldukça belirgin olmuştur. Polonya, istihdam kaybıyla çoğunlukla 1990–1993 yılları arasında karşı karşıya kalmıştır. 1990 yılından önce işsizlik olgusu Polonya'da mevcut değildi. 1990 yılında ortaya çıkan işsizlik 1,2 milyon rakamında ve %6,3 oranında gerçekleşmiştir. 1993 yılında doruk noktasına ulaşmış ve 1994 yılından itibaren düşmeye başlamıştır (Şen, 2005). Fakat 1998 yılı sonrasında sanayi ve şirketlerdeki yapısal değişimler nedeniyle tekrar artışa geçmiştir. Bir başka etkili faktör olarak, 1998 yılında başlayan ekonomideki yavaşlama sayılabilir. 2002 yılının sonunda işsiz sayısı 3,2 milyon insan ve % 20 oranına yükselmiştir. Bu insanların yarısından daha fazlası, bir yıldan uzun süredir işsiz olan kişilerdir. Dahası işsizlerin büyük bir kısmı vasıfsız işçilerden oluşmaktadır. Genel olarak, işsizlik oranı 2003 yılında aynı kalmış 2004 yılından

itibaren azalarak, 2006 yılında %17,6 oranına gerilemiştir. Polonya’da istihdam politikası, 1990 yılından itibaren, işsiz veya işsizlikle karşı karşıya olanları koruma, işsiz insanları, iş aramaya ve hatta yeni iş imkânları yaratmaya teşvik etmek olarak tanımlanmış ve pek çok politik program uygulanmıştır. Ayrıca, işçi ücretlerinin Polonya’da diğer AB üyesi ülkelere göre daha düşük olması, yabancı yatırım çekmede önemli bir avantaj olmuştur. İşsizlik oranlarında son yıllarda görülen azalmaya rağmen, halen ülkedeki yüksek işsizlik oranı ciddi bir problem olma özelliğini korumaktadır. Bunda en önemli etkeni işsizler arasındaki düşük eğitim düzeyi oluşturmaktadır.

Günümüz Polonya ekonomisinin bir diğer önemli sorunu yüksek kamu borçlarıdır. 2001’de ekonomik büyümenin yavaşlaması ve kamu harcamalarının artışı ile kamu borçları çok fazla artmıştır. 2003 yılında kamu borçlarının GSYH’ya oranı %50’ye, 2004’te %55’e yükselmiştir. Acil önlemlerin alınmaması halinde anayasal sınır olan %60 seviyesine yükselmesinden endişe edilmektedir (Şen , 2005). Bu sınırın aşılması durumunda hükümet, daha fazla kredi garantisi veremeyecektir. Kamu borç stokunun azaltılması, AB’nin Maastricht kriterlerine uyum sağlayarak Polonya’nın Avrupa Parasal ve Ekonomik Birliği’ne girmesi için önemlidir. Hükümet hazırlamış olduğu paket ile devletin sosyal ve idari harcamalarında kesinti yaparak, kamu harcamalarını azaltmayı planlamıştır. Ancak yüksek işsizlik oranı kamu harcamalarında kısıtlamaya gidilmesini engellemektedir.

4.20.3. Polonya Tarım Müzakere Süreci

Polonya’nın AB ile tarım müzakereleri 1998–2002 yılları arasında gerçekleşmiştir. Tarım müzakereleri Polonya Cumhuriyeti Bakanlar Konseyi tarafından 9 Aralık 1999 yılında kabul edilmiş ve 16 Aralık 1999 yılında AB’ye sunulmuştur. 14 Haziran 2000 tarihi itibarıyla de müzakerelere başlanmıştır.

AB komisyonu Polonya tarımının AB OTP’sine uyumu için kısa ve uzun vadeli amaçlar belirlemiştir. Kısa vadeli amaçlar tutarlı bir kırsal kalkınma politikası oluşturmak, hayvan hastalıkları ve bitki sağlığı ile ilgili mücadele için gerekli tesislerin oluşumunu sağlamak olarak sıralanabilir. Komisyonun Polonya tarımının

OTP'ye uyumu için belirlediği uzun vadeli amaçlar ise Polonya'nın büyüme hızını ve kapasitesini artırarak tarımsal gelirleri yükseltmek ve OTP'ye uyumunu kolaylaştırmaktır. Bu çerçevede, AB Polonya'nın tarımsal sistemini modernize ederek OTP'ye uyumu için bir takım önerilerde bulunmuştur. Polonya öncelikli olarak tarımda çalışan nüfusu, küçük ölçekli ve verimsiz olan tarımsal işletmelerin sayısını azaltması gerekmektedir. (Swisher, 2005; Crescenzi, 2004).

Polonya'nın müzakere sürecinde, AB OTP'sine uyum için, yaptığı düzenlemeler şunlardır (Arıçelik 2005);

- ▼ Polonya'nın AB müzakerelerinde, üstünde en çok durulan konu çiftçi nüfusunun dönüşümü konusu olmuştur. Tarımsal nüfusu azaltmaya yönelik projeler, çiftçilerin erken emekli olmasını sağlayan düzenlemeler ve yerinde uygulanan eğitim programları ile tarımsal nüfus azaltılmıştır. Kır turizmine önem verilerek, tarımdan ayrılan işgücünü istihdam etmeye yönelik projeler geliştirilmiştir.
- ▼ AB'ye uyum aşamasında, tarımda ürüne bağlı destekten, bölge ve çiftlik bazında doğrudan desteğe geçilmiş, bu durum ödemeleri kolaylaştırıp şeffaflaştırmıştır.
- ▼ AB'ye uyum için işletmelerde önemli değişikliklere gidilmiştir. Sıkı denetim ve kontrol mekanizmalarıyla işletmelerin AB standartlarına uyumu hızlandırılmış, AB standartlarına uymayanların üretim profilleri değiştirilmiştir.
- ▼ Müzakere sürecinde, Polonya'nın avantajlarından bir tanesi, tarım sektörünün gerçek durumunu, üretimini, üretiminin kalitesini gösteren istatistiklere sahip olması olmuştur (Plewa, 2005). Göstergelerin sağlamlığı AB'den destek alımını kolaylaştırmıştır. Polonya Pazar yapısı, üretim düzeyi, kırsal alanla ilgili kalkınma verilerini büyük bir titizlikle kayıt altına almıştır. Tarımda amaçlarını, 'rekabet edebilir ve AB standartlarında ürünler üretmek' şeklinde değiştirmiştir.
- ▼ AB'ye entegrasyonun özellikle kotalar ve rekabet konusundaki olumsuz etkilerini minimize etmek için gerekli düzenlemeleri göz ardı etmeyen Polonya, bu alandaki çalışmalarına 1990 yılında başlamıştır. Bu bağlamda çiftçi ve üretici organizasyonlarına uzman desteği sağlanmış, tarım projelerinin iyileştirilmesi,

kalite kontrol kuruluşlarının iyileştirilmesi, tarım kaynaklarının işletilmesi gibi konularda çiftçiye maddi destek sağlanmış ve çiftçiyle işbirliği yoluna gidilmiştir.

- ▼ Polonya kırsal kalkınma programlarına büyük önem vererek projeler ve destek ekipmanları ile tarım sektöründeki sorunların çözümü yoluna gitmiştir. Bu alanda verilen, SAPARD destekleme fonundan en çok desteği alan ülke Polonya olmuştur. Özellikle toprak reformu, veterinerlik ve bitki sağlığı, tarım ürünlerinin satışa hazırlanması projelerinde SAPARD'dan yararlanılmıştır.
- ▼ Polonya, AB'nin yaptırımlarıyla, üyelikten iki yıl önce bazı tarım ürünlerine üretim kotaları uygulamıştır. Özellikle süt ve et sektöründe kendini gösteren bu gelişme üretimde birim başına kaliteyi artırmıştır. Örneğin hayvan sayısı önemli oranda azalırken, hayvan başına verim artmıştır. Süt kotasını yönetmek üzere Tarım Piyasa Ajansı kurulmuştur. Önceden üretilen sütün %20'si AB standartlarına uygunken, bugün bu oran %90'a çıkmıştır (Plewa, 2005) . AB komisyonu ile işbirliği içinde, son değişikliklerden haberdar olarak yenileme süreci geçirmesi, Polonya'nın dinamik bir uyum yaşamasını sağlamıştır.

AB Polonya'nın OTP'ye uyumu çerçevesinde, tarım sektörünü geliştirmek için yaptığı reformları ve yapısal değişiklikleri desteklemek amacıyla bir takım politikalar gerçekleştirmiştir. Bu alanda belirlenen ilk hedef aday ülkeler ve AB arasında serbest dolaşımın aşamalı olarak sağlanması olmuştur. Bu amaca yönelik olarak ilk adım aday ülkelerin ve AB'nin kendi ürünlerindeki ticari engellerin azaltılmasıydı. Aday ülkelerin çoğu, kalite standartları, pazarlama ve bilgi eksikliği gibi farklı nedenlerden ötürü bu imkânı tam olarak kullanamasa dahi, iç piyasayı koruma araçları ve seviyesi ile ürünlerin AB piyasalarına girişi konusunda önemli yapısal değişimler gerçekleşmiştir.

AB Komisyonu, aday ülkelerdeki farklı alanlardaki gelişim için farklı destek araçları geliştirmiştir. PHARE programı Orta Avrupa ülkelerinin, AB'ye katılım hazırlıklarına destek sağlamak için AB tarafından finanse edilen, katılım öncesi üç araçtan birisidir. Bu program, 1989 yılında Polonya ve Macaristan'da ekonomik ve

politik değişiklikleri desteklemek için başlatılmış ve daha sonra diğer merkezi doğu Avrupa ülkelerini kapsamak üzere genişletilmiştir. PHARE programının kapsamı 1993 yılında altyapı yatırımlarına önemli ölçüde destek olacak şekilde genişletilmiştir. ISPA programı AB tarafından finanse edilen ikinci destek programıdır. ISPA fonları çevresel koruma ve ulaşım ile ilgili ana yatırım projelerine kısmi fon sağlamakta kullanılmaktadır. Üçüncü destek programı ise SAPARD olarak adlandırılan ve aday ülkelerin kırsal kalkınma konusunda karşılaştıkları sorunlara çözüm getirmek ve üyelik öncesi OTP'ye uyum çalışmalarına katkıda bulunmak amacıyla oluşturulan tarımsal destek fonudur (Soğuk, 2001).

Polonya'nın PHARE, SAPARD ve ISPA mali yardım araçlarından sağladığı yıllık katkı sırasıyla; 398, 187 ve 385 milyon Euro'ya ulaşmıştır. 2000–2006 yılları arasında Polonya ISPA bütçesinin %30-37'sini (yıllık 350 milyon Euro) elde etmiştir. PHARE programı çerçevesinde Polonya'ya 1990–2000 arasında ki 10 yıllık dönemde yapılan toplam yardım miktarı 2,5 milyar Euro olarak gerçekleşmiştir (Topçu, 2005). Polonya için ayrılan kaynaklar, Avrupa Komisyon'u tarafından hazırlanan özel raporlarda gösterilen öncelikler üzerine yoğunlaşmıştır. Özellikle 2000–2002 arasında ki dönemde kaynaklar; kurumların, idari kapasitenin, iç piyasanın güçlendirilmesi, ortak piyasa düzenlemeleri ve OTP araçlarının kullanımı konusunda eğitim ile balıkçılık ve tarım sektöründe altyapının iyileştirilmesi ve ekonomik ve sosyal uyum için ayrılmıştır. Sonuçta PHARE programının ekipman ve finansal kaynaklar üzerine pozitif etkisi olmuştur. Bu program sektör stratejilerinin geliştirilmesine, ulaşım, çevre ve tarımla ilgili şirketlerin geliştirilmesi için temel kurumsal mekanizmaların uygulanmasına katkı sağlamıştır.

ISPA programı ile ilgili hükümet çevresel ve ulaşım öncelikleri konusunda bir strateji belgesi oluşturmuştur. Bununla birlikte, Polonya kırsal gelişim planı, resmi olarak Avrupa Komisyonu tarafından Ekim 2000'de onaylanmıştır. Ancak ilgili finansal anlaşmaların da 2001'de onaylanmasına rağmen, tarımsal araç olan SAPARD programı, kullanıma sunulmadan önce, zamana ihtiyaç duyulmuş ve program bir yıl sonra 2002'de yürürlüğe konulmuştur. Söz konusu programın iki önceliği vardır. Bunlardan ilki, tüm tahsislerin %65'ini oluşturan ve kaynakların %26'sının ayrıldığı, yeni iş alanlarının oluşturulması ve girişimsel aktivitelerin

şartlarındaki gelişmelerdir. İkinci öncelik ise, tarımsal piyasa verimliliğindeki artıştır. Bu iki öncelikle bağlantılı olarak, tarım sektöründe ulaşılmak istenen üç amaç belirlenmiştir. Bu amaçlardan ilki, gıdaların işlenmesi ve pazarlanmasında gelişimin sağlanmasıdır. İkincisi, birinci öncelikle bağlantılı olan, kırsal altyapının gelişmesi ve üçüncüsü ise kırsal bölgelerdeki ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesidir (Crescenzi, 2004).

Polonya'nın AB'ye katılımı öncesinde, OTP'ye uyum için yaptığı reform ve düzenlemeler sonucunda tarım sektöründe meydana gelen gelişmeler ise ana hatlarıyla şunlar olmuştur (Plewa, 2005);

- ▼ Tarımsal işletmelerin ortalama ölçeğinde bir büyüme yaşanmıştır,
- ▼ Tarımsal üretimdeki azalma durmuştur,
- ▼ Gübre ve böcek zehri kullanımında bir düzelme yaşanmıştır,
- ▼ Tarım ekipmanları talebinde ve tahıl depolama kapasitesinde artış yaşanmıştır,
- ▼ Kırsal altyapıda gelişme sağlanmıştır,
- ▼ Gıda ihracatında artış yaşanmıştır,
- ▼ Endüstriyel kirliliğin tarım üzerindeki olumsuz etkilerinde azalma olmuştur.

4.20.4. Polonya Süt Sektörü

Polonya 2004 yılında Avrupa Birliği'ne katılan on ülke arasındaki en büyük süt üreticisidir. Diğer komşularından daha fazla sayıda süt ineğine sahiptir. 2,8 milyon süt ineği ile AB'nin toplam süt ineği sayısının 11,6%'lık kısmını oluşturmaktadır (EUROSTAT, 2007d). Süt ineği verimi bakımından gittikçe artan bir trende sahip olmalarına rağmen, halen AB ortalamasının altında bir ortalama verim değerine sahip oldukları görülmektedir. Ortalama verimlerinin düşük olmasına karşın, süt ineği sayısının fazla olması Polonya'yı AB süt pazarında dördüncü büyük süt üreticisi konumuna getirmiştir. 2006 yılı rakamlarına göre Polonya toplam AB süt üretiminin %8,7'lik kısmını, Birliğe 2004 yılında katılan on ülke toplam üretiminin ise %54'lük kısmını oluşturmaktadır (Eurostat, 2007d).

Çizelge 4.27. Polonya süt sığırları varlığı (bin adet), toplam süt üretim miktarı (bin ton) ve ortalama verim (kg)

	Süt sığırları varlığı	Sığır sütü miktarı	Ortalama inek verimi
1998	3.411	12.597	3.892
1999	3.316	12.285	3.954
2000	3.098	11.890	3.907
2001	3.005	11.885	4.004
2002	2.873	11.873	4.127
2003	2.898	11.927	4.001
2004	2.796	11.854	4.124
2005	2.795	11.955	4.229

Kaynak: FAOSTAT, 2007

Yukarıda ki çizelgede verilen değerler incelendiğinde, dünya genelinde görülen verimlilikteki artışın ve inek sayısındaki azalmanın Polonya’da da gerçekleştiği görülmektedir (FAOSTAT, 2007). 1998 yılında 3,4 milyon olan toplam süt ineği sayısı %18’lik bir azalma göstererek 2005 yılında 2,8 milyon başa gerilemiştir. Aynı yıllar arasında, üretilen toplam süt miktarında ise sadece %5’lik bir azalma meydana gelmiştir. Bunun en temel sebebi süt ineği veriminde görülen artıştır. Nitekim 1998 yılında 3,890 kg olan ortalama süt ineği verimi, 2005 yılında 4,200 kg’a yükselmiştir. Verimlilikte görülen bu artışa rağmen halen bu rakamın 6200 kg olan AB ortalamasının altında bir değer olduğu unutulmamalıdır.

Komisyon tarafından Polonya’ya yıllık 8,6 milyon ton süt kotası ve direkt satışlar içinde 464 bin ton süt kotası tahsis edilmiştir. Kota aşımı durumunda cezai yaptırımlar gündeme gelebilmektedir. 2004 yılında Birliğe katılan ülkeler arasında en yüksek kota tahsisi Polonya’ya sağlanmıştır ama buna rağmen, süt üretimi ve özellikle ihracatında görülen artışlar, 2006 yılında kota aşımına sebebiyet vermiştir. 2005/2006 üretim yılında Polonya tahsis edilen kota miktarını %4 oranında geçmiştir. Tahsis edilen iki kota miktarının birleştirilmesi sonucunda Polonya’nın ödeyeceği ceza miktarı biraz indirilmiştir. Ancak önümüzdeki yıllarda da kota aşma tehlikesi mevcudiyetini korumaktadır. Tüketiciler çiftliklerden sütü direkt satın almaya teşvik edilerek kullanılmayan direkt satış kotasının kullanılması yoluyla bu

sorunun üstesinden gelinmeye çalışılmaktadır. Bu suretle küçük üreticiler de desteklenebilecektir.

4.20.5. Polonya ve Türkiye Süt Sektöründe Dış Ticaret

Polonya'nın kota aşımına sebebiyet veren en önemli etken, artan süt ihracatı olmuştur (Çizelge 4.28). Özellikle müzakere süresince, AB standartlarında üretimin yakalanmasında gösterilen başarı, Polonya'yı süt sektöründe önemli bir ülke konumuna getirmiştir. Ülkemiz ve Polonya'ya ait ihracat ve ithalat rakamları Çizelge 4.28.'da verilmiştir.

Çizelge 4.28. İthalat ve İhracatı yapılan süt miktarı (ton)

	Polonya		Türkiye	
	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat
1996	214.970	883.400	120.250	34.480
1997	250.130	934.200	111.590	37.940
1998	274.510	1.047.780	130.160	41.170
1999	454.630	828.940	146.850	48.0000
2000	502.020	973.810	120.900	32.280
2001	425.040	1560.110	68.390	50.780
2002	361.120	1.332.300	111.540	69.070
2003	312.570	1.386.800	168.330	92.180
2004	466.520	2.181.440	175.190	103.110
2005	555.260	3.702.490	194.580	161.660

Kaynak: TÜİK, 2007d; GUS, 2007

Polonya'ya ait ithalat ve ihracat rakamları incelendiğinde Polonya'nın sütte sürekli net ihracatçı konumunda olduğu görülmektedir. Özellikle Avrupa Birliği üyeliğinin gerçekleştiği 2004 yılından itibaren, ihraç edilen süt miktarı, iki yılda 3 kata varan artış göstermiştir. İthal ettiği süt miktarında ise bu kadar belirgin bir artış

olmamıştır. İthalattaki bu artışın arkasında Polonya ürünlerinin daha ucuz olması ve Avrupa genelinde tüketici tercihlerinde görülen değişim sonrası, doğal üretim koşullarında üretilen ürünlere olan talebin artması ve Polonya'nın bu üretim alanında gösterdiği başarı yatmaktadır. AB ülkeleri arasında, Euro değerinde görülen dalgalanmalar da Polonya'nın işine yaramış ve AB'de sütün en ucuza üretildiği ülke konumuna gelmiştir (Eyre, 2007). Aynı yıllara ait Türkiye süt ithalat-ihracat miktarlarına baktığımızda (Çizelge 4.28), ülkemizin süt ürünlerinde net ithalatçı konumunda olduğu görülmektedir. İthal edilen süt miktarı ile ihraç edilen süt miktarları arasındaki farkta 2000 yılına kadar belirgin bir değişiklik olmamıştır. 2001 yılından itibaren kapanma eğilimi gösteren ithalat- ihracat farkı 2005 yılında 33 bin ton ile en düşük miktarına ulaşmıştır.

Günümüz Polonya'sında, süt sektöründe görülen sorunların nedeni olarak zaman zaman küçük üreticilerin varlığı gösterilmektedir. 1996 yılında Polonya'da 1.3 milyon süt inekli çiftlik bulunmaktayken, 2006 yılında bu sayı 700 bin rakamına gerilemiştir. Bu işletmelerin yarısı ürettikleri sütü ticari olarak değerlendirmektedir (Şen, 2005). Geçekleşen bu değişime karşın halen rakamlar gelişmiş ülkelerin çok üzerinde bir değere sahiptir. Örneğin 2005 yılına ait İngiltere rakamlarına göz attığımızda 20.313 adet süt üretim çiftliği ve 2 milyon süt ineği bulunduğu ve toplam yıllık süt üretiminin 14 milyon ton olduğu görülmektedir (EUROSTAT, 2007d). Buradan Polonya'da süt üretiminin daha küçük ölçekteki işletmelerde üretildiği açıkça ortaya çıkmaktadır. 2005 yılında Polonya'da 356 adet süt işleme tesisi bulunmakta ve bunların 212 adeti AB'ne satış yapamaya ehildi. Geriye kalan 144 işleme tesisi 2006 yılına kadar AB standartlarını uymak zorundaydı ve ürünlerini sadece yurt içinde satabilmekteydi. Bu işletmelerin pek çoğu 2006 yılı geldiğinde istenen şartları sağlayamamıştır. 1990 yılında 400 olan süt kooperatifi sayısı günümüzde 160 sayısına düşmüştür ve çiftliklerden toplanan ve satın alınan sütün %80'ini oluşturmaktadır. Geriye kalan %20'lik kısmı ise özel tesisler oluşturmaktadır (Şen, 2005).

Polonya'da endüstriyel tarımı savunanlar, üretim yapısının mevcut durumunu geri kalmışlık olarak değerlendirirken, aile çiftliklerini destekleyenler, küçük aile işletmelerinin de AB standartlarını karşılayacak, yüksek kaliteli süt üretebileceğinin

bir kanıtı olarak görmektedirler. Burada özellikle şu durumun altı çizilmelidir; Polonya'nın %19 olan işsizlik oranı özellikle kırsal kesimde bazı bölgelerde %40 oranına kadar çıkabilmektedir (Şen, 2005). Süt ineği sahibi olmak bu durumda geliri olmayan aileler için azda olsa hem bir gelir hem de aile tüketimi için besin kaynağı oluşturmaktadır. Polonya süt üretiminin büyük kısmının küçük çiftliklerde gerçekleşmesi ve bununla beraber AB içerisinde önemli bir süt üreticisi konumunda olması, küçük ölçekli işletmelerin fazla olduğu ülkemiz için güzel bir örnek oluşturmaktadır.

4.21. Polonya Örneğinden Çıkarılacak Dersler

Süt üretiminin küçük ölçekli işletmelerde yapılması ve tarımın istihdamdaki ağırlığı ile birlikte yürüttüğü üyelik müzakere sürecini başarıyla tamamlamış olması, Polonya'yı ülkemiz için eşsiz bir örnek konumuna getirmiştir. Bu başlık altında Polonya örneğinden çıkarılacak dersler maddeler halinde sıralanacaktır;

- AB'de gerçekleşen son reformlardan sonra, üye ülkelere süt kotası tahsis yapılmaya başlanmış ve üretim sınırlandırılmıştır. Polonya müzakere sürecinde yüksek sayılabilecek düzeyde bir kota miktarı elde etmiştir. Fakat buna rağmen, artan ihracatla birlikte, bu miktarın yetersiz kaldığı ve kota aşımının meydana geldiği görülmektedir. Ülkemiz süt üreticilerinin geleceği için de elde edilecek kota miktarı hayati öneme sahiptir. Gerekli kota miktarını elde edebilmek için mevcut üretimi AB standartları ile uyumlu kılmak, kayıt dışı üretimin engellenmesi ve sağlıklı istatistiki verilere sahip olmak gereklidir.
- Müzakere aşamasında, sektörün gerçek durumunu, üretimini, üretimin kalitesini gösteren istatistiklere sahip olmak sadece kota miktarı tahsisinde değil pek çok aşamada fayda sağlamaktadır. Nitekim Polonya sağlam istatistiki verileri sayesinde Birlik'ten yüksek düzeyde yardım elde edebilmiştir (Plewa, 2005). Ülkemiz süt üretiminin de kayıt altına alınması ve sağlam veri ağının kurulması atılacak ilk adım olmalıdır.

- Polonya’da üretimden kopan istihdam, işsizlik oranını büyük düzeyde arttırmıştır. Özellikle günümüz Polonya ekonomisinin en zayıf noktasını, yüksek işsizlik oranı oluşturmaktadır. Ülkemizde de Polonya’da olduğu gibi, tarımda istihdam oranı AB’ne oranla yüksektir. Tarımda gerçekleştirilecek reformlar sonucunda rekabet şansı olmayan işletmelerin kapanması kaçınılmazdır, bu işletmelerden kopacak iş gücünün düşük eğitim düzeyi de göz önüne alınırsa, zaten istihdam emmede zayıf olan diğer sektörlerde yeterli istihdam sağlanması mümkün olmayacaktır. Tarımdan kopacak istihdamın kırsal alandan ayrılmasını engelleyecek alternatif gelir ve üretim çeşitlerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Polonya’da bu amaçla köy turizmi uygulanmıştır (Topçu, 2005). Fakat tek başına bunun yeterli olamayacağı açıktır. Meslek edindirme kursları, alternatif ürün, ve tarıma dayalı sanayinin işletmelere yakın yerlerde kurulması, kırsal alanda istihdam olanaklarını arttıracak diğer alternatiflerdir. Kırsal alanda alınacak önlemlere rağmen, gerçekleşebilecek göçler neticesinde kentsel alanda ortaya çıkması muhtemel problemlerin öngörülmesi ve sosyal riski azaltıcı önlemlerin alınması gerekebilecektir.
- Polonya’nın karşılaştığı sorunlardan bir diğeri AB tarafından getirilen standartlarda süt üretiminin yakalanmasında yaşanmıştır. Birlik ürünlerde ortak standartların yakalanması için sütte yağ oranından hijyene ve çevre güvenliğine kadar pek çok farklı üretim faktörü için düzenlemeler getirmiştir. Örneğin AB içme sütünde 3 farklı yağ oranı belirlemiştir. Yağsız süt (%0,5 veya daha az yağ içeriği), yarı yağlı süt (%1,5 ile %1,8 arası yağ içeriği), tam yağlı süt (%3,5 yağ içeriği) (EC, 2007a). Polonya’da koşulları sağlayamayan işletmeler ya üretim profilini değiştirmiş ya da tamamen kapanarak üretimden kopmuştur. Ülkemizde üretilen sütün ne kadarının AB standartlarına uygun olduğuna dair elde sağlam bir çalışma mevcut değildir, ancak hayvan refahı ve hijyen gibi pek çok alanda eksiklerimizin olduğu açıktır. Aktif üretici örgütlenmesinin tesisi, yapılacak eğitim, yayım, veterinerlik çalışmalarını kolaylaştıracaktır.
- Polonya’nın karşılaştığı sorunlardan bir diğeri, süt üretiminin küçük ölçekli işletmelerde gerçekleştirilmesinden kaynaklanmıştır. Günümüzde de Polonya’da süt üretimine hakim olan işletmeler, AB’nin aksine, küçük ölçekli olanlardır.

Peki Polonya bu işletme yapısına rağmen, AB’de önemli bir süt üreticisi olmayı nasıl başardı? Bu sorunun cevabı hiç kuşkusuz farklı faktörleri içermektedir. Kooperatifler yoluyla üreticiler arasında yeterli örgütlenme seviyesinin yakalanmış olması, ürünlerin toplanmasında, benimsenen devlet politikalarının kolay uygulanmasında avantajlar sağlamıştır. Üreticiler için geliştirilen eğitim programlarının faydalı sonuçlar vermesi, sütte AB kalitesinin yakalanmasını sağlamış ve bu da ithalat yolunu açmıştır. Ülkeler arasında Euro değerinde görülen dalgalanmalar da Polonya’nın işine yaramış ve Birlikte sütün en ucuza üretildiği ülke konumuna gelmiştir. Böylelikle Polonya ithalatla avantajlı bir konum elde etmiştir (Eyre, 2007). Ülkemizde süt üreticileri arasında yeterli örgütlenme düzeyi sağlanacak olursa, eğitim programları gibi pek çok politik aracın uygulanması kolaylaşacaktır. Sütün pazarlanmasında kooperatiflerin etkinliğinin artırılması ile üretici ürününü daha yüksek fiyattan satma imkanı bulacaktır. Örgütlenme, kooperatifçilik gibi alanlarda başarı elde edecek olursak, Polonya örneğinde olduğu gibi, mevcut küçük işletme yapımızla da başarılı sonuçlar elde edebiliriz. Bunun sonucunda üretimden kopacak işgücü miktarı azaltılabilir.

- AB ortalamasına oranla, süt sığırlarının düşük verim düzeyine sahip olması Polonya’nın başarısını engellememiştir. Verimi nispeten düşük olmasına rağmen süt sığırının varlığının yüksek olması, Polonya’yı dördüncü büyük üretici konumuna getirmiştir. Hiç şüphesiz, düşük verim düzeyi üretimde masrafları arttıran bir olgudur, ancak uygulanacak ıslah programlarının başarılı olması uzun vadede gerçekleşebilmektedir. Ülkemizde kültür ırkı ve melezlerinin toplam sığır popülasyonu içerisindeki varlığının artırılması yoluyla, istenilen düzeyde olmasa da, başarılı sonuçlar alınmaktadır. Burada tam başarının sağlanabilmesi için gen varlığının ıslahının yanında, çevre koşullarının iyileştirilmesi de gerekmektedir. AB’de de hayvan refahı son reformlarla iyice ön plana çıkmış ve ülkemiz için uyulması gereken bir zorunluluk halini almıştır.

4.22. Türkiye Süt Sektörü SWOT Analizi

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye süt üretim sektörü SWOT analizi kullanılarak değerlendirilmiştir. Bu analiz yöntemi, incelenen sektörün güçlü (Strenghts) ve zayıf (Weaknesses) yönlerini belirlemekte ve dış çevreden kaynaklanan fırsat (Opportunities) ve tehditleri (Threats) saptamakta kullanılan bir tekniktir. SWOT Analizinde amacımız; iç ve dış etkenleri dikkate alarak, varolan güçlü yönlerimizden ve fırsatlardan en üst düzeyde yararlanacak, tehditlerin ve zayıf yanlarımızın etkisini en aza indirecek plan ve stratejiler geliştirmektir. SWOT analizi, sadece güçlü olduğumuz ve büyük fırsatların yattığı alanlara odaklanmamızı sağlamakla kalmayıp zayıf olduğumuz ve gelecekte bizi bekleyen tehditleri de görmemize yardımcı olur.

Analiz yapılırken sektörü oluşturan temel faktörler göz önüne alınmış ve sonuçlar ana başlıklar altında toplanmıştır.

4.22.1. Güçlü Yönler

1. Mera alanı miktarının fazla olması: Ülkemiz 10,4 milyon ha mera alanına sahiptir ve büyük baş hayvan başına düşen mera alanı 1,5 ha'dır, AB'de ortalaması ise 0,7 ha'dır (FAOSTAT, 2007). Bu durum ülkemizde küçük ölçekli işletmelerin nasıl ayakta kaldıklarını da açıklamaktadır. Küçük üretici, hayvanlarının kaba yem ihtiyacını, merada otlatmak suretiyle karşılamakta ve bu suretle yem maliyetini düşürebilmektedir.
2. Yeni açılan büyük ölçekli süt üretim işletmelerinin varlığı: Son yıllarda açılan büyük ölçekli ve entegre üretim yapan süt işletmelerinin sayısında artış görülmüştür (TZOB, 2006). Bu tarz işletmelerde, üretimde teknoloji kullanımı, yüksek verimli hayvan kullanılması, üretimin ticari amaçlı olarak yapılıyor olması, sağlık ve hijyen açısından kontrol edilmelerinin daha kolay olması, eğitilmiş personel çalıştırmaları ve AB standartlarında üretim yapılması gibi pek çok olumlu faktör yer almaktadır.

3. Süt ve süt ürünleri işleme tesislerinde görülen artış: Son yıllarda süt ürünleri sektörüne yerli ve yabancı büyük sermaye gruplarının ilgisi artmış ve büyük ölçekli süt işleme tesislerinin sayısında artış kaydedilmiştir (Hekimoğlu ve Altındeğer, 2006). Bu durum işlenmiş süt ve süt ürünleri miktarının artmasına katkı sağlamaktadır (Çizelge 4.12..)
4. Mevcut pazar talebi: Kişi başına günlük protein tüketimi ülkemizde 84 gramdır ve bunun sadece 14 gramı hayvansal kaynaklıdır. AB’de ise kişi başına günlük protein tüketimi 102 gram olup, bunun 70 gramı hayvansal kaynaklıdır (TAGEM, 2005). Buradan gelir düzeyi ile beslenme tercihlerinin değişim gösterdiği sonucu çıkmaktadır. Ülkemizde de GSYMH ve buna bağlı olarak gelir düzeyi artıkça, hayvansal kaynaklı protein alımı ve buna bağlı olarak süt ürünlerine olan mevcut talep artmaktadır.
5. Yüksek Süt İneği Popülasyonu: Ülkemizde süt ineği varlığı azalma göstermesine rağmen halen 4 milyon gibi yüksek miktardadır (Çizelge 4.10). Ayrıca verim düzeyi yüksek olan kültür ve kültür melezi ırkı hayvanların toplam içindeki oransal miktarlarında da artış görülmüştür (Çizelge 4.11.). Bu durum süt üretim miktarımızın yıllar itibarıyla değişmeden 10–11 milyon ton seviyesinde kalmasında etkili olmuştur (Çizelge 4.6.).
6. Kırsal kesimde yaşayan yüksek nüfus popülasyonu: Ülkemizde 68 milyon nüfusun %35’i, bir başka deyişle 24 milyonu kırsal alanda yaşamaktadır (TUİK, 2007e). Bu durum, tarımda geleneksel bir üretim yapısına sahip olduğumuzu göstermektedir.

4.22.2. Zayıf Yönler

1. İşletmelerin küçük ölçekli olması: Ülkemizde süt üretimi ağırlıklı olarak küçük sürülerden oluşan işletmelerde gerçekleştirilmektedir. Ülkemizde 4 milyon süt ineğinin %56,6’lık kısmı 1-9 başlık, %25,2’lik kısmı 10-30 başlık işletmelerde bulunurken, sadece %3,5’lik kısmı 50 ve üzeri başlık işletmelerde bulunmaktadır (Çizelge 4.11.). AB’de ise 23 milyon süt ineğinin sadece %13,0’lık kısmı 1-9 baş, %9’luk kısmı 10-30 başlık işletmelerde

bulunurken, %48,8'lik kısmı 50 ve üzeri başlık işletmelerde bulunmaktadır (Çizelge 4.11.). Ülkemizdeki mevcut durum, teknolojik ekipman kullanımı, örgütlenme, bilgi yayılımı, eğitim ve ticari üretim gibi pek çok faktörü olumsuz etkilemektedir.

2. Hayvanların düşük verimliliği: Ülkemiz süt ineklerinin verim düzeyi AB ülkesi süt ineklerine oranla düşüktür. Ülkemizde ortalama verim 2.778 kg iken AB'de bu değer 6.289 kg'dır. Bu sebeple süt ineği sayısı yüksek olmasına rağmen verimli ve yüksek miktarda süt üretimi yapılamamaktadır. Bu durum maliyetler üzerinde de olumsuz bir etkiye sahiptir, zira aynı miktar maliyet ile Avrupalı üretici daha fazla miktarda süt üretebilmektedir.
3. Yüksek istihdam miktarı: Tarımın genelinde var olan yüksek istihdam oranı verimliliği ve kişi başına geliri azaltan bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkemizde tarım sektöründe toplam istihdamın %26,7'lik kısmı istihdam edilmektedir (Çizelge 4.2.). AB'de bu rakam %4,8 gibi düşük bir düzeydedir (Çizelge 4.3.). Bu rakamlardan da görüldüğü üzere, üretim fazla sayıda üretici tarafından yapılmakta ve bu durum tarımda geliri ve verimliliği azaltan bir etki göstermektedir.
4. Çayır ve Meraların düşük ot verimi: Mera alanı miktarı bakımından zengin olan ülkemizde, iş meraların ot verimine geldiğinde tablo ne yazık ki pek iç açıcı değildir. Bulundukları bölge ve aldıkları yıllık yağış miktarına göre verim düzeyleri değişmekle birlikte, ortalama çayır alanlarının kuru ot verimi 250-300 kg/da, meraların verimi ise 25-30 kg/da arasında değişmektedir (Tosun, 1996). AB'ne üye ülkelerde çayır ve mera alanlarının kuru ot verim düzeyi ise 500-700 kg/ha değerine ulaşmaktadır (Pekel, 2000) . Gittikçe kötüleşen iklimsel özelliklere ek olarak aşırı otlatma sebebiyle meralar yıllar boyunca yıpranmış ve verim düzeyi oldukça düşmüştür (TEMA, 2006). Bunun sonucunda meralarda hayvanlarını otlatamayan küçük ölçekli üreticinin yem maliyeti artmış ve büyük firmalarla rekabet edebilirliği iyice azalmıştır. Yeterli yem tüketemeyen süt sığırlarının üretim potansiyelini yansıtamaması ve elde edilen verimim düşük kalması ise bir diğer dezavantajı oluşturmaktadır.

5. Yem bitkileri ekim alanının düşük olması: Ülkemizde yem bitkileri ekim alanı, toplam ekilebilir alanın %3,5'ini oluşturmaktadır. AB ülkelerinde bu değer ortalama %17,5'dir (Şekil 4.6.). Kaba yeme olan talebin yetersiz düzeyde kalması, ülkemizde yem bitkileri üretimin verimli ve ticari bir biçimde yapılmasının önünde bir engeldir. Ticari olmaktan uzak, küçük sayıda hayvan ile üretim yapan, düşük gelirli üreticilerimiz, ürettikleri ana bitkisel ürünün sap ve saman gibi kalıntılarını hayvanlarına kaba yem olarak vermektedir (Açıkgöz ve ark., 2003). Bunun sonucunda ülkemizde var olan 589 yem fabrikası 14 milyon ton olan üretim kapasitesinin sadece 5,8 milyon tonunu kullanabilmektedir (Açıkgöz ve ark., 2003).
6. Süt fiyatlarında görülen istikrarsızlık: Süt fiyatlarının belirlenmesinde politik bir aracın bulunmaması, sektörde fiyat istikrarsızlıklarına neden olmaktadır. Özellikle üreticiler arasında aktif bir işlerliğe sahip organizasyonun bulunmaması, üreticileri süt işleme tesisleri karşısında çaresiz bırakabilmektedir. Nitekim 2005 yılında süt fiyatlarında görülen ani gerileme, sektörü üretici açısından karlı olmaktan çıkarmış ve üretimden kopuşlar yaşanmıştır (Çizelge 4.13.). Süt fiyatları aynı zamanda mevsimsel değişikliklerden de etkilenmektedir. Üretimin fazla, talebin düşük olduğu ilkbahar aylarında süt fiyatı düşmekte, yaz aylarında talepte görülen artışla birlikte yükselmektedir (Ertürk ve Tan, 2000).
7. Yerli ırk süt sığırlarının oransal fazlalığı: Yerli süt sığırı ırkının toplam süt sığırı miktarı içindeki oranı giderek azalıyor olmasına rağmen, halen bu miktar azımsanmayacak kadar yüksek düzeydedir. Örneğin 2005 yılında yerli ırkların toplam içindeki oranı %34 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 4.8.). Verim düzeyi düşük olan yerli ırk hayvanların fazla olması üretim miktarını ve ortalama süt sığırı verimini aşağı çeken önemli bir faktör konumundadır.
8. Süt hayvanlarında görülen hastalıklar: Gıda güvenliği AB tarım müzakerelerinde karşımıza çıkacak önemli bir konu olacaktır. Özellikle terör nedeniyle geçmişte tam olarak kontrol edilmeyen doğu sınırlarından ülkemize giren hayvanlar sebebiyle, zoonoz hayvan hastalıkları yurt genelinde görülen bir olgu haline gelmiştir. Bu hastalıklar yok edilmeyecek veya kontrol altına

alınmayacak olursa Türkiye hiçbir koşulda AB'ne süt, et gibi hayvansal ürünlerini satamayacak ve üyelik sonrası AB pazarı haline gelecek Türkiye iç pazarında da bu ürünlerin satılması imkansız hale gelecektir. Süt kalitesini etkileyen diğer hastalık etmenleri arasında ml'de bulunan toplam bakteri sayısı ve somatik hücre sayısı miktarları da diğer önemli maddelerdir. Türk Gıda Kodeksi Yönetmeliğine göre, 1 ml sütte somatik hücre sayısı 500 bin rakamını geçmemelidir (KKGM, 2006a) . AB somatik hücre üst sınırını 400 bin adet/ml ile sınırlandırmıştır (EC, 2006b) . Türk gıda kodeksi ve 5 yılın ardından 1 ml'deki bakteri sayısı üst limitini 100 bin ile sınırlandırmıştır. AB tarafından da bakteri sayısı için belirlenen rakam aynıdır. Ülkemizde süt üretim şekline göre bakteri ve somatik hücre içeriği bakımından farklılık göstermektedir. Büyük işletmelerde AB standartlarında üretim yapılırken, genele hâkim küçük işletmelerde üretilen sütün bakteri ve somatik hücre içeriği büyük değişim göstermektedir. Sütte, mililitrede bakteri ve somatik hücre sayısının yer yer 20 milyon değerlerine ulaştığı bildirilmektedir (Göncü, 2007). AB standartlarını karşılamayan ürünlerin, Birlik içersine ihracatı mümkün olmayacağı gibi, üyelik sonrası Birliğin iç pazarı olacak yurt içi pazarına çıkışı da mümkün olmayacaktır.

9. Sütte antibiyotik ve kimyasal ilaç kalıntıları: Ülkemiz gıda kodeksinde herhangi bir miktar verilmeksizin, içersinde antibiyotik veya kimyasal ilaç kalıntısı bulunmaması ve bu sütlerin imha edilmesi yönünde bir talimat yer almaktadır (KKGM, 2006b). Kimyasal ilaç kalıntıları, süte, hayvanın otladığı yerlerde kullanılan sinek, yabancı ot, gübre, küf-bakteri üremesini önlemek için yapılan ilaçlamalar, sütün işlendiği fabrikalarda kullanılan temizlik-dezenfeksiyon işlemi sonucunda ekipman yüzeyinde kalan artıklar, vb. yoluyla bulaşmaktadır. Antibiyotik kalıntıları ise, hayvanlara verilen ilaçların dozu ve kullanımı ile ilgili yasalara uyulmaması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Kullanılan penisilin gibi antibiyotikler sütle beraber sütü içene geçebilmekte ve bazı kişilerde bu maddeler alerjik olabilmektedir, ayrıca kimyasal ilaç kalıntıları kanser gibi pek çok hastalığa neden olabilmektedir. Yasa gereği, içinde antibiyotik ve kimyasal ilaç kalıntısı bulunan sütün,

yurtiçi ve yurtdışı satışı yasak olup, imhası gerekir. Ancak ne yazık ki kanunun uygulanmasında halen sıkıntı çekildiği ve ülkemizde üretilen sütte bu tip kalıntılara sık rastlandığı bildirilmektedir (Anonim, 2005; Erdoğan, 2007).

10. Pazarlama yapısı: Ülkemizde sütün pazarlanmasında aracılardan fazla olması sebebiyle, tüketici sütü pahalıya tüketmekte, üretici düşük gelir elde etmektedir ve süt satışından elde edilen kârın büyük bir bölümü aracılardan arasında paylaşılmaktadır (Şekil 4.3.). Bu sebeple çiğ süt/pastörize süt oranı ülkemizde 4–5 arasında değişirken, bu değer Almanya’da 1,8, İngiltere’de 2,5 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 4.13.). Diğer bir ifadeyle ülkemizde üreticiden 1 liraya çıkan sütü, tüketici 4 liraya tüketirken, Avrupa’da üreticinin 1 liraya sattığı sütü tüketici, ortalama 2 liraya tüketmektedir (TZOB, 2005).
11. Örgütlenme eksikliği: Süt üreticileri arasında birlikteliği sağlayacak örgütlenme yapısı, özellikle satış kooperatifleri, ülkemizde istenen düzeyde aktif ve yaygın değildir. Bunun sonucu olarak üretici fiyat oluşumunda yeterli derecede söz sahibi olamamakta ve çoğu zaman kendisine verilen fiyat düşük olsa dahi kabul etmek zorunda kalmaktadır (TZOB, 2005). AB’de süt satışında kooperatiflerin oranı %90’lar seviyesinde iken, ülkemizde bu oran %3 seviyesindedir. Üreticilerin süt fiyatının belirlenmesinde daha fazla rol alabilmesi, bilgi yayımı, teknoloji kullanımı gibi pek çok konuda yeterli ilerlemenin sağlanamıyor olmasının belki de en önemli nedeni örgütlenmedeki yetersizliktir.
12. Yüksek girdi maliyeti: Süt fiyatlarında görülen azalmaya karşın yem ve diğer girdi maliyetlerinde artış görülmesi sektörün belirgin sorunlarından birini oluşturmaktadır. Özellikle yem masrafı, süt hayvancılığında toplam giderlerin %60-70’i gibi büyük bir kısmını oluşturmaktadır (Kılıç ve Ayhan, 2002). Yıllar itibarıyla yem ve süt fiyatları birbirine yakın oranda artmıştır, ancak son yıllarda yem fiyatlarındaki artışın, süt fiyatlarını geçmesi (Çizelge 4.14.) üreticilerin düşük olan gelirlerini daha da kötüleştirmiştir.

13. Kişi başına düşük süt tüketimi: Ülkemizde kişi başına süt tüketimi gelişmiş ülkelerin oldukça gerisindedir ve günlük protein alımımızın büyük kısmı bitkisel kaynaklıdır (TAGEM, 2005). Kişi başına yıllık içme sütü AB’de 74.5 kg, ABD’de 92.1 kg, Avustralya’da 100.3 kg, Brezilya’da 70.8 kg iken Türkiye’de bu miktar sadece 21 kg’dır (Bahçıvan, 2007). Bu sebeple süt üretiminde kârlılık ve buna bağlı olarak miktar artışı istenen seviyede gerçekleşmemektedir.

4.22.3. Fırsatlar

1. Hayvancılığa verilen destekler: 2005/8503 sayılı Hayvancılığın Desteklenmesi Hakkında Kararının tahsisinden sonra 2005 yılında hayvancılığa ayrılan destek miktarı 2004 yılına oranla üç kat artmıştır (Çizelge 4.17.). Damızlık belgeli hayvanların ve suni tohumlamanın destekleniyor olması, süt hayvanlarının ıslahında olumlu gelişmeleri beraberinde getirecektir. Diğer taraftan hastalıktan ari işletmelerin destekleme kapsamında yer alması ve buna paralel olarak süt teşviğinin kooperatif veya DSYB üyesi üreticiye farklı veriliyor olması hem hastalıkların önlenmesinde hem de örgütlenmenin teşvikinde faydalı olacaktır. Bunların yanında, sağıım ünitesi ve soğutma tankı inşasının destekleme kapsamında yer alması, sağıımdan kaynaklanan sorunların giderilmesi ve süte depolama imkanı tanınması bakımından yeni fırsatlar tanıyacaktır. Yem bitkilerine ayrılan destek miktarı ise toplam hayvancılık destek miktarının %24’ünü oluşturmuştur (Çizelge 4.18.). Bunun neticesine, yem bitkileri ekim alanının toplam ekilebilir alan içindeki payı, artarak 2006 yılında %3,5 değerine ulaşmıştır (Şekil 4.6.). Desteklemenin sürmesi halinde, ülkemiz ortalama değerinin artma devam etmesi beklenmektedir.
2. Hayvancılığa uygun ve ıslah edilebilir çayır-mera alanları: Hayvancılıkta en büyük gider kalemini yem masrafları oluşturmaktadır. Mera kanunu 1998 yılında çıkartılmış olmasına rağmen, mera ıslah çalışmalarında gerçek artış 2004 yılından itibaren olmuştur ve 2005 yılında ıslah edilen mera alanı 900

bin dekara ulaşmıştır (Şekil 4.7.). Vafını yitiren mera alanlarının ıslahı ile üretici meradan kaba yem ihtiyacını karşılamak için daha fazla yararlanma imkanı bulacaktır ve böylece yem masraflarını azaltabilecektir. Bu açıdan bakıldığında, özellikle gelir düzeyi düşük olan küçük ölçekli işletmelerin rekabet şansını arttırmada mera ıslahı faydalı sonuçlar sağlayacaktır.

3. Süt üretiminde, büyük ölçekli işletme sayısında görülen artış: Sektöre yeni giren işletmelerin büyük ölçekli olması, modern ve AB standartların süt üretim miktarımızı arttıracaktır. Ayrıca, mevcut işletme sayısının azalması ve buna paralel olarak, işletme başına düşen hayvan sayısının artması beklenmektedir (Akman ve ark., 2000).
4. Tüketicide beslenme bilincinin artıyor olması: Kişi başına düşen gelirin artıyor olması, tüketici bilincinin artmasını ve günlük besin bileşeninde hayvansal ürünlerin payının artmasını beraberinde getirmektedir. Bu değişime paralel olarak, hijyenik koşullarda, modern firmalarca üretilen ürünlere talep artması ve hijyenik olmayan sokak sütçülüğünün payının azalması beklenmektedir.
5. Üniversiteler, Tarım Bakanlığı ve büyük entegre süt firmalarınca gerçekleştirilen modern AR-GE çalışmaları: Büyük sanayi kuruluşlarınca gerçekleştirilen Ar-Ge çalışmaları neticesinde ürün yelpazesi genişlemiş ve daha geniş bir hedef kitlesine hitap edilir hale gelmiştir.
6. Yetişmiş işgücü: Ülke genelinde toplam 27 Ziraat Fakültesi bulunmaktadır ve bu fakültelerden yılda 900 mühendis mezun olmaktadır (Aygün, 2007). Bu sebeple Sektöre girecek süt üretim ve işleme tesisleri personel bulmakta güçlük çekmeyecektir.

4.22.4. Tehditler

1. Kayıt dışı üretim: Ülkemiz süt üretiminin %70'lik büyük kısmı kayıt altında değildir (Anonim, 2005), bu durum düzeltilmediği takdirde, AB ile müzakerelerde belirlenecek süt kotası tahsisi, sadece %30'uk kayıt içi üretim ile sınırlı kalacaktır.

2. Yüksek istihdam miktarı: Gittikçe artan işletme büyüklüğü ve bunun paralelinde azalan işletme sayısı, tarımda istihdam edilen nüfusun üretimden kopmasına neden olmaktadır. Sanayi ve hizmetler sektörünün tarımdan kopan ve kopacak istihdamı barındırabilecek konumda olmaması sebebiyle bu durum sosyal bir risk oluşturma tehdidini barındırmaktadır.
3. AB tam üyelik sürecindeki kota sisteminin getireceği kısıtlamalar: Ülkemizin elde edeceği süt kotası miktarının, üretim miktarımızın altında gerçekleşme ihtimal dahilindedir. AB’de kota miktarının üzerinde gerçekleşecek her üretim için ceza uygulaması mevcuttur. Bu sebeple üretim miktarı kota miktarı ile sınırlı kalmak zorunda olacaktır.
4. Hayvan hastalıkları: Süt hayvanların zoonoz hastalıklar ülkemizde var olan bir olgudur. İnsan sağlığı açısından büyük bir sorun oluşturan zoonoz hastalıklar AB ülkelerine ihracatı imkânsız kılmaktadır. Üyelik sonrası AB iç pazarına dâhil olacak ülke içersinde de Birliğin getirdiği süt standardına uymayan sütün tüketime sunulması yasaklanacaktır. Bu durum mililitrede somatik hücre ve bakteri sayısı açısından da geçerlidir. Mililitresinde 100 binden daha fazla sayıda bakteri veya 400 binden daha fazla sayıda somatik hücre bulunan sütün satışı üyelik sonrası mümkün olmayacaktır (EC, 2006b).
5. Sütte kimyasal ve antibiyotik kalıntıları: Yanlış tip ve dozda kullanımı sonucu antibiyotik kalıntıları süte geçmektedir. Hayvanların otlatıldıkları alanda sinek, yabani ot, gübre, küf-bakteri üremesini önlemek için yapılan ilaçlamalar ve sütün işlendiği fabrikalarda kullanılan temizlik-dezenfeksiyon işlemi sonucunda ekipman yüzeyinde kalan artıklar vasıtasıyla kimyasal ilaç kalıntıları süte geçebilmektedir. İçinde bu tarz kalıntı bulunan sütün satışı hem Türk Gıda Kodeksine göre hem de Birlik düzenlemelerine göre yasaktır. Ülkemizde var olan kayıt dışı üretim sebebiyle Türk Gıda kodeksinin getirdiği kuralların uygulanmasında günümüzde sorunlar yaşanmaktadır. Ancak üyelik sonrası bu ürünlerin mevcudiyetini devam ettirmesi mümkün olmayacaktır.
6. Süt fiyatlarındaki istikrarsızlık: Süt fiyatlarında görülen dalgalanmaları engelleyecek bir politik aracın mevcut olmaması, üretici açısından sektörü

olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum, süt üretiminden kopmalara neden olduğu gibi, sektöre yapılabilecek yatırım üzerinde de caydırıcı bir etki yapmaktadır. Diğer taraftan, süt ve süt ürünleri işleme sanayinde faaliyette bulunan firmaların bu boşluktan istifade etme ve tekel oluşturma ihtimalleri de mevcuttur.

7. İhracat imkânının olmaması: Süt ürünlerinde ihracat imkânının olmaması (Çizelge 4.28), iç pazarda üretim fazlalığına, süt fiyatlarında düşmeye neden olabilmekte ve bu durum süt sektörünün gelişme trendine olumsuz etki yapmaktadır. Avrupa'ya yapılacak süt ihracatı, AB standartlarında üretilen süt miktarını arttıracaktır, ancak ihracat ile birlikte ithalat kanallarının açılması rekabet gücü düşük üreticiyi olumsuz etkileyecektir.
8. AB'nin değişen OTP'sı: OTP dinamik bir politika alanıdır, yıllar içinde önemli değişimler göstermiştir. Zaman içerisinde, AB'nin içinden kaynaklanan gelişmelerin sonucunda, Birliğin geçirdiği genişlemeler neticesinde veya Dünya Ticaret Örgütü Tarım Müzakereleri gibi dış kaynaklı gelişmelere karşılık, AB kendisi için en uygun politikaları uygulayabilmek için, OTP'de, 1968 yılından günümüze kadar pek çok defa kapsamlı reformlar gerçekleştirmiştir. Değişen bir yapıya sahip olan OTP'sı ve özellikle DTÖ Tarım Müzakerelerinin OTP üzerine olan etkileri yakından izlenmelidir.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Ülkemizde günlük protein alımında önemli bir hayvansal protein açığı bulunmaktadır. Süt, bu açığı kapatmada, insanların doğumundan itibaren aldıkları en önemli hayvansal protein kaynağıdır. Bu sebeple, günümüzde süt üretim sektörü, özen gösterilmesi gereken bir üretim dalıdır. Süt sektörünün önemi sadece insan beslenmesindeki vazgeçilmez konumundan kaynaklanmamaktadır, aynı zamanda AB üyelik müzakerelerinde, ülkemizi zorlaması beklenen tarım müzakerelerinin önemli bir alt başlığı olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Ülkemiz süt sektörünün, gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında pek çok eksik ve aksayan tarafının olduğu bir gerçektir. Süt üretiminde küçük ölçekli işletmelerin sayısının fazla olması ve üreticiler arasında işleyen bir örgütlenme mekanizmasının eksikliği, sektörün gelişmesini engellemektedir. Bu sebeple hayvancılık desteklerinin, işletme ölçeğini optimum düzeye getirecek şekilde tahsisine çalışılmalı ve temel hedef var olan işletmelerin kapasitelerini büyütmek ile orta ve büyük ölçekli işletmelerin kurulumunun sağlanması olmalıdır. Ancak, tarımda istihdam edilen nüfusun fazla olması, yapılacak çalışmaların başarısını etkilemektedir. Tarımdan kopacak nüfusun eğitim düzeyinin düşük olması, farklı sektörlerde istihdam edilme imkânlarını sınırlandırmaktadır. Ayrıca kırsal alandan kente gerçekleşecek göç, şehirlerde çarpık kentleşme gibi alt yapı sorunlarına ve sosyal risk faktörünün artmasına sebebiyet verecektir. Küçük işletmelerin rekabet edebilirliklerini arttırmak için kooperatif ve üretici birlikleri gibi örgütlerin mevcut sorunlarının saptanarak giderilmesi ve işlerliklerinin artırılması gerekmektedir. Sütün mevcut pazarlama şeklinde pek çok aracı bulunmakta ve bu durum üreticinin gelir kaybına, tüketicinin ise sütü pahalı tüketmesine neden olmaktadır. Kooperatiflerin sütün pazarlamasındaki etkinliği artırılarak, mevcut araçlar elimine edilmelidir. Böylece üretici, süt fiyatının belirlenmesinde daha fazla söz sahibi olacak ve gelir düzeyi artacaktır. Ayrıca araçlarda kalan kârın ortadan kalkması, üretici gelirini artırıcı etki yaptığı gibi, tüketici açısından sütün fiyatını da aşağı çekecektir. Azalan fiyatlarla, süte olan talep artacak, bu durum süt arzının artmasını da beraberinde getirecektir. AB ülkelerinde, sütün büyük bir kısmı kooperatifler aracılığıyla pazarlanmaktadır,

örneğin Polonya mevcut küçük ölçekli işletme yapısına rağmen, birlik içinde önemli bir süt üreticisi ve ithalatçısı konumuna gelmeyi başarmıştır. Ülkemizde de benzer bir başarı, kooperatiflerin aktif hale getirilmesiyle mümkün olabilir.

AB standartlarında süt üretiminin temini önemli diğer bir husustur. Sütün içindeki somatik hücre sayısı, bakteri sayısı, kalıntı ve zoonoz hastalıklar gibi insan sağlığını etkileyen pek çok hususta birlik standartlar belirlemiştir. Ayrıca barınak ve bakım gibi hayvan refahının temini ile çevreye duyarlı üretim gibi bir dizi konuda da mevcut kural ve yasaklar bulunmaktadır. Belirlenen standartları sağlayamayan üreticinin sütünü ihraç etmesi mümkün olmadığı gibi, üyelik sonrası AB iç pazarı olacak ülke içinde de tüketime sunma olanağı olmayacaktır. Bu sebeple, üreticilerin bilinçlendirilmesi için eğitim çalışmaları yapılmalı, sütün çiftlikte üretiminden sofraya geldiği ana kadar, her aşamasında veteriner kontrolü zorunluluğu getirilmelidir. Veterinerlik hizmetlerine erişim kolaylaştırılmalı ve bu hizmetlerde devlet kurumlarıyla sınırlı kalmayıp, özel teşebbüslerinde yer alması desteklenmelidir. Köylerde ortak kullanım için barınak inşası gibi, hayvan refahı standartlarının yakalanmasında faydalı olacak projeler üretilmelidir.

Sütün nerede, hangi koşullarda ve nasıl üretildiği AB’de tüketici tercihini belirleyen önemli olgulardır. Organik ve kaliteli süt üretiminin temini, ülkemiz ürünlerinin, AB’de markalaşmasını sağlayabilecek olgulardır. Ülkemiz nüfusunun büyük kısmının kırsal alanda yaşaması ve doğal üretim kültürüne hâkim olması bu konuda avantaj sağlayacaktır. Diğer taraftan, ülkemizde süt tüketimi, gelişmiş ülkelere kıyasla düşüktür (Bahçıvan, 2007), bu sebeple kaliteli süte olan talebin, okul sütü, tanıtıcı reklâm gibi çalışmalarla artırılması gerekmektedir. Süte talebin artması, süt üretiminin ticari amaçla yapılar hale gelmesinde faydalı olacaktır.

AB üyeliğiyle birlikte, ekonomik olma özelliğini kaybeden işletmelerin kapanması öngörülmektedir. Bu durum ülkemizde halen yüksek olan işsizlik oranını daha da yukarıya taşıyacaktır. Nitekim tarım müzakerelerinde sağladığı başarılar nedeniyle örnek olarak seçilen Polonya’da da benzer sorunlar ortaya çıkmıştır. 1997 yılında %10 olan Polonya işsizlik oranı, günümüzde %20 seviyesindedir (Çizelge 4.26.). Bu sebeple süte getirilen standartları sağlayamayan işletmelerin, ürün deseni değiştirilerek, tarımsal üretimde kalmaları temin edilmelidir. Ayrıca kente göç

olgusunu hafifletmek için, kırsal alanda alternatif gelir kaynakları yaratılmalıdır. Meslek edindirme kursları, köy turizminin geliştirilmesi ve tarıma dayalı sanayinin kırsal alanda kurulumunun teşviki yeni istihdam imkânları yaratacaktır. Ayrıca kırsal bölgelerde eğitim, sağlık gibi hizmetlere erişim arttırılmalı ve insanlara kaliteli yaşam olanakları sağlanmalıdır.

Ülkemiz süt hayvancılığında görülen bir diğer sorun ise hayvanların düşük verimli olmasıdır. Ortalama verim düzeyini arttırmak için, kültür ve kültür melezi ırkların toplam içindeki varlığı arttırılmalıdır. Özellikle küçük ölçekli işletmelerde bulunan ve hastalıklara karşı daha dirençli olan yerli ırklarımızın suni tohumlama ve embriyo transferi gibi yöntemlerle ıslahı desteklenmelidir. Bu amaçla sperm, damızlık hayvan ithali ve damızlık düve yetiştiriciliği teşvik edilmeli, verimi etkileyen hayvan hastalık ve zararlılarıyla daha etkin mücadele edilmelidir. Ayrıca hayvanların potansiyel verim düzeylerini yansıtabilmesi için, çevre, bakım ve besleme koşullarının iyileştirilmesi hususunda üretici bilinçlendirilmelidir. Kaliteli yeme talebin arttırılması ve yem bitkileri üretiminin gelişmesinin temini, hayvanlardan daha fazla verim alınmasında iyileştirici etki yapacaktır. Yem bitkileri ekim alanının toplam ekilebilir alan içindeki payı, yapılan son desteklemelerle bir nebze artmıştır, ancak halen %3,5 gibi çok düşük düzeydedir (Şekil 4.6.). Bu sebeple yapılan desteklemeler arttırılarak devam ettirilmelidir. Çayır ve mera alanlarının ıslahı, işletmelerin yem giderlerini azaltmada faydalı olacaktır. Bu durum özellikle rekabet seviyesi düşük olan, küçük ölçekli işletmeler için avantaj sağlayacaktır.

Süt üretim sektöründe çözüm bekleyen bir diğer konu, yüksek miktardaki kayıt dışı üretimdir. Ülkemiz süt üretiminin %70'lik büyük kısmı kayıt altında değildir (Anonim, 2005). Kayıt dışı üretilen süt, insan sağlığı açısından pek çok tehdit taşımaktadır. Diğer taraftan vergi ödemeden yapıldığı için, devlet gelir kaybına uğramakta, kayıt içi üretim yapan büyük üreticiler açısından da haksız rekabet ortamı yaratmaktadır. Kayıt dışı üretimin getirdiği en önemli tehlike ise müzakereler esnasında belirlenecek olan süt kotası miktarının tespitinde ortaya çıkacaktır. AB her üye ülkeye üretebileceği maksimum süt miktarını belirlemekte, bu miktarın aşımında ise maddi yaptırım uygulamaktadır. Kota belirlenirken kayıt dışı üretim dikkate alınmayacağı için, üretim seviyemizin çok altında bir kota seviyesiyle karşılaşma

ihtimalimiz bulunmaktadır. Bu sebeple süt üretiminin tamamının kayıt altına alınması, ivedilikle yapılması gereken işlerden birisi olmalıdır.

AB zamanla değişen şartlara ayak uydurmak ve özellikle de sürmekte olan DTÖ Tarım Müzakereleri kapsamında, OTP’de kapsamlı reformlar yapabilmektedir. Bu sebeple, AB müktesebatının büyük kısmını oluşturan OTP’nin, uzman bir kadro tarafından sürekli takibi, ülkemizin uyum süreci açısından önem taşımaktadır. Özellikle AB’nin, DTÖ Tarım Müzakerelerindeki tutumu ve iç piyasa koşulları sürekli takip edilerek, ülkemiz açısından gelecek projeksiyonları yapılmalıdır. Muhtemel problemli veya avantajlı alanların öngörüsü, ülkemizin karar alma sürecini olumlu etkileyecektir.

Sonuç olarak içinde bulunduğumuz süreç, ister AB üyelik süreci olsun, ister daha büyük ölçekte DTO Tarım Müzakereleri olsun, tarımda yapısal değişikliklerin yapılması, ülkemiz için artık kaçınılmaz bir olgu haline gelmiştir. Bu süreçler olmasa dahi, süt sektöründe ve diğer tüm tarımsal üretim alanlarında kapsamlı reformlar yapmamız gerekmektedir. Bu nedenle karşımıza çıkan AB müzakerelerine, bir tehditten ziyade bir değişim fırsatı olarak bakmak ve bu süreçten gerekli değişimleri yapmak için faydalanma yollarını aramak menfaatimize olacaktır.

KAYNAKLAR

- AÇIKGÖZ, E., HATİPOĞLU, R., ALTINOK, S., SANCAK, C., TAN, A., DİLEK, U., 2003. Yem Bitkileri Üretimi ve Sorunları. Adana. 17 Kasım 2007. <http://www.zmo.org.tr/etkinlikler/6tk05/024esvet.pdf>
- AKMAN, N., ÖZKÜTÜK K., KUMLU S., YENER M. S., 2000. Türkiye’de Sığır Yetiştiriciliği ve Sığır Yetiştiriciliğinin Geleceği.
- ALBAYRAK, D., 2005. Enlargement Negotiations Between Poland and the European Union on the Chapter of Agriculture. İstanbul.
- ANONİM, 2005. Süt Sığircılığı Sektörü- Veteriner Hekimlik ve Avrupa Birliği Hakkında Görüşler. 18 Kasım 2007. http://www.egevet.com.tr/sut_sigirciligi_sektoru_veteriner_hekimlik_ve_avrupa_birligi_hakkinda_gorusler.htm
- ARIÇELİK G., 2005. Polonya’dan Alacağımız Dersler. İzmir Borsası Dergisi, Sayı 50, Nisan-Haziran 2005. İzmir.
- ATAKAN, M., 1998. Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası ve Türkiye’nin Uyumu. Ankara.
- AY A., YAPAR S., 2006. Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması ve Türkiye.
- AYGÜN, S., 2007. ATO, Eğitimli Küskünler Raporu. Ankara. 18 Kasım 2007. <http://www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=298&l=1>
- BAHÇIVAN, E. 2007. Türkiye Süt, Et, Gıda Sanayicileri ve Üreticileri Birliği (SETBİR), Basın Açıklaması. Ankara. 16 Kasım 2007. <http://ziraatforum.com/Ziraat-Forum/Haberler/4917-Turkiye-de-Sut-Tuketimi-Hala-Dusuk.html>
- BALABANLI, C. ve ark. 2006. 4342 Sayılı Mera Kanunu Uygulamasında Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Yolları. Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi Seri: A, Sayı:1. Isparta.
- BAŞ, E., 2005. Avrupa Birliğinde Ortak Tarım Politikası alanında 2003 ve 2004 Yıllarında Gerçekleştirilen Reformların Genişleme Süreci ve Türkiye’nin Adaylığı Göz Önüne Alınarak İncelenmesi. Ankara.
- BENLİ, E., 2005. Globalleşen Dünya’da Türkiye Et ve Süt Sanayi. 18 Kasım 2007. <http://www.zmo.org.tr/etkinlikler/abgst03/14.pdf>
- CONSORTIUM INRA-University of Wageningen, 2002. Study on the impact of future options for the Milk quota system and the common market organisation for milk and milk products. 17 Kasım 2007. http://ec.europa.eu/agriculture/publi/reports/milkquota/inrawag_en.pdf

- CRESCENZI, R., 2004. Agricultural and the Regional Differentiation of Agriculture in Poland, Paper for the International Conference of the Regional Studies Association.
- ÇIKIN, A., 2004. Kooperatifçilik Tarihinin Kırılma Noktaları. Ankara.
- ÇİZMECİ, N. C. ve ark., 2004. 2. Tarım Şurası. Hayvan, Su Ürünleri Yetiştiriciliği ve Sağlığı. Ankara.
- DEİK, 2006. Polonya Ülke Bülteni. 18 Kasım 2007. <http://www.deik.org.tr/bultenler/2006217151743Polonya-Subat2006.pdf>
- DPT, 2001. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Süt ve Süt Ürünleri Sanayi Alt Komisyon Raporu. Ankara.
- ERDOĞDU, A., 2007. Antibiyotik Kullanımı Analiz Çalışması Sonuçları. İzmir. 18 Kasım 2007. <http://bornova.vet.gov.tr/AhmetTuranErdogdu.ppt#256>
- ERTÜRK, Y., TAN, S., 2000. Türkiye Besi ve Süt Hayvancılığı Sempozyumu. Ankara. 17 Kasım 2007. <http://www.aeri.org.tr/pdf/46%20-%20SPTRHayvanc%C4%B1%C4%B1k.pdf>
- EUROPEAN COMMISSION, 2006a. Agriculture in the European Union - Statistical and Economic Information. 19 Kasım 2007. http://ec.europa.eu/agriculture/agrista/2005/table_en/index.htm
- EUROPEAN COMMISSION, 2006b. Screening Report Croatia, Chapter 11 Agriculture and Development. 16 Kasım 2007. http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/croatia/screening_report_11_hr_internet_en.pdf
- EUROPEAN COMMISSION, 2006c. Simplification of the Common Agricultural Policy, Action Plan. 17 Kasım 2007. http://ec.europa.eu/agriculture/simplification/actionplan_en.pdf
- EUROPEAN COMMISSION, 2007a. Milk and Milk Products in the European Union. 18 Kasım 2007. http://ec.europa.eu/agriculture/publi/fact/milk/2007_en.pdf
- EUROPEAN COMMISSION, 2007b. Survey of the levies amount in EU, IP/07/145.
- EUROSTAT, 2007a Main Economic Indicators, GDP and Main Aggregates. 19 Kasım 2007. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1996,45323734&_dad=portal&_schema=PORTAL&screen=welcomeref&open=/main/overview/yearlies/B1/B11&language=en&product=EU_MASTER_main_economic_indicators&root=EU_MASTER_main_economic_indicators&scrollto=87
- EUROSTAT, 2007b Economic Accounts for Agriculture. 18 Kasım 2007. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/extraction/evalight/EVALight.jsp?A=1&language=en&root=/theme5/aact/aact_alio1

- EUROSTAT, 2007c. Structural Data of Agricultural Holdings. 17 Kasım 2007.
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1996,45323734&_dad=portal&_schema=PORTAL&screen=welcomeref&open=/agri/ef/ef_ov&language=en&product=EU_MASTER_agriculture&root=EU_MASTER_agriculture&scrollto=0
- EUROSTAT, 2007d. Agricultural Information System-Key Indicators. 16 Kasım 2007.
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/extraction/evalight/EVAlight.jsp?A=1&language=en&root=/theme5/agr/agr_is
- EYRE C., 2007. EU milk cheapest in Poland. Dairy Reporter 7th July. 18 Kasım 2007.
<http://www.dairyreporter.com/news/ng.asp?id=78204>
- FAOSTAT, İstatistik Bölümü İnternet Şubesi Sitesi. 19 Kasım 2007. (<http://apps.fao.org>)
- GÖNCÜ, S., ÖZKÜTÜK, K., GÖKÇE, G., 2007. Çukurova Bölgesi Süt Sığırcılığı ve Kaliteli Süt Üretimi. Adana.
- GUS, 2007. Polonya Devlet İstatistik Kurumu, İnternet Şubesi Kayıtları. 18 Kasım 2007.
http://www.stat.gov.pl/gus/index_ENG_HTML.htm
- GÜNGÖR, S. M., 2005. Süt Sektörüne Bakış, Ankara. 19 Kasım 2007.
<http://www.adsyb.org.tr/pdf/0002.pdf>
- HEKİMOĞLU, B., ALTINDEĞER, M., 2006. Ülkemizde ve Samsun İlinde; Süt Hayvancılığı ve Süt Sektöründeki Mevcut Durum, Sorunlar ve Öneriler. Samsun. 17 Kasım 2007. <http://www.samsuntarim.gov.tr/yayinlar/strateji/sut.pdf>
- İGEME, 2006. İstatistik Bölümü İnternet Sitesi. 17 Kasım 2007. <http://www.igeme.org.tr/>
- INSTITUT NATIONAL DE LA RECHERCHE AGRONOMIQUE, UNIVERSITY OF WAGENINGEN, 2002. Study on The Impact of Future Options for The Milk Quota System and The Common Market Organisation for Milk and Milk Products. 15 Kasım 2007. http://ec.europa.eu/agriculture/publi/reports/milkquota/inrawag_en.pdf
- JESSE E., 2006. The Dairy Industry of Poland. Babcock Institute University of Wisconsin, Dairy Updates No: 105.
- KAYSERİ TARIM İL MÜDÜRLÜĞÜ, 2007. 2006 Yılı Tarımsal Destekleme Miktarları.Kayseri. 16 Kasım 2007. <http://www.kayseritarim.gov.tr/desteklemeler.htm>
- KILIÇ A., 2005. Kaba Yem Üretimi ve Sorunları. 18Kasım 2007.
<http://www.zmo.org.tr/etkinlikler/5tk02/34.pdf>
- KILIÇ, Ö.; AYHAN, V., 2002. Kurutulmuş Domates ve Elma Posalarının Bildircin Rasyonlarında Kullanım Olanakları. İzmir. 17 Kasım 2007.
http://www.zooteknidernegi.org/dergi/makale/2002_43_2_35-43.pdf

- KKGM, 2006a. Türk gıda Kodeksi Yönetmeliği, Çiğ Süt ve Isıl İşlem Görmüş İçme Sütleri Tebliği. Ankara. 19Kasım 2007. <http://www.kkgm.gov.tr/TGK/Tebliğ/2000-6.html>
- KKGM, 2006b. Onaylı Çiftlik Kontrolleri Genelgesi. Ankara. 19 Kasım 2007. http://www.kkgm.gov.tr/genelge/ciftlikler_genelgesi.pdf
- MINISTRE DE L'AGRICULTURE ET DU DEVELOPEMENT RURAL, 2006. Agriculture et Economie Alimentaire en Pologne.
- MİR, C., 2007. Hayvansal Gıdalardaki Antibiyotik ve Hormon Kalıntılarının İnsan Sağlığı Üzerine Olası Etkileri ve Yasal Düzenlemeler. 18 Kasım 2007. <http://www.gidahijyeni.com/showarticle.aspx?ItemID=225&ItemClass=1>
- OECD, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü, (<http://www.oecd.org/>)
- OKTAY, E. TUNALIOĞLU, R., 2005. Türk Tarım Politikasının Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikasına Hayvansal Üretim Açısından Uyumu. Ankara. 17 Kasım 2007. <http://www.aeri.org.tr/pdf/134%20-%20PROTPUyum.pdf>
- ÖZKÜTÜK, K., GÖNCÜ, S., 2005. Süt Doğanın En Mükemmel Gıdasıdır. Adana. 18 Kasım 2007. <http://www.hekimce.com/index.php?kiid=2667>
- PEKEL, E., 2000. Türkiye'de Kamuya Ait Mera, Yaylak Ve Kışlaklarla İlgili Hukuki Ve Yapısal Durum, 4342 Sayılı Mera Kanununun Getirdikleri. Adana. 19 Kasım 2007. <http://www.cu.edu.tr/fakulteler/zf/zb/bilgi/merakanunu.htm>
- PLEWA, 2005. Polish Agricultural Experiences of Accession to the EU. 19 Kasım 2007. <http://paiz.gov.pl/index/>
- SAPAN V., ETİLER D., 2006. Türkiye'de Hayvancılık Sektörü Değerlendirme Raporu. Ankara.
- SOĞUK, H., 2001. Avrupa Birliği ve Türkiye'de Tarım politikası. İKV Dergisi, Sayı 148, Ocak-Nisan 2001
- SWISHER, M.,1998. Agriculture as a Challenge to Polands Accession to the European Union. 17 Kasım 2007. http://www.bc.edu/bc_org/avp/law/lwsch/journals/bciclr/23_1/05_FMS.htm
- SWOT Analizi. 17 Kasım 2007. <http://www.mpm.org.tr>
- SWOT Analysis. 17 Kasım 2007. <http://www.marketinteacher.com>
- ŞAYAN, Y., POLAT, M., 2003. Ekolojik Hayvansal Üretimin Temel İlkeleri. İzmir. 19 Kasım 2007. http://www.bahce.biz/organik/organik_hayvancilik.htm
- ŞEN, K., 2005. The Analyse of Poland Economy Within the Contex of Full Membership to European Union. İstanbul.
- TAGEM, 2005. Tarımsal Araştırma Master Plan Revizyonu. Ankara.

- TEMA, 2006. Mera Kanunu. 17 Kasım 2007. <http://www.tema.org.tr/Calismalarimiz/YasalCalismalar/MeraKanunuUygulamasini.htm>
- TKB, 2007 Tarım Sektöründe Son Gelişmeler. 18 Kasım 2007. http://www.tarim.gov.tr/duyurular/2007Yili_butce_sunus_konusmasi.doc#_Toc154894036
- TKB, 2005 Hayvancılığın Desteklenmesi Hakkında 2005/8503 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararının Uygulama Esasları Tebliği. 19 Kasım 2007. <http://www.tarim.gov.tr/mevzuat/teblig/hayvancilikdestekleme.htm>
- TKB, 2004. 2005–2013 Yılları Hayvancılık Ana Planı ve Stratejisi Hazırlık Çalışması.
- TOPÇU, B., 2005. Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası Açısından Türk Tarım Sektörünün Durumu. Kayseri.
- TOSUN, F., 1996. Türkiye'de Kaba Yem Üretiminde Çayır-Mera ve Yem Bitkileri Yetiştiriciliğinin Dünü, Bugünü ve Yarını. Türkiye 3. Çayır-Mera ve Yem Bitkileri Kongresi. Aktaran: İNCE, İ., 2003. Sakarya İli Tarımsal Deseni ve Bu Desen İçerisinde Çayır Mera Ve Yem Bitkilerinin Durumu. Sakarya.
- TURAN, A., 2005. “Tarım Sanayi Entegrasyonunda Kooperatiflerin Rolü ve Önemi”, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü. Ankara.
- TÜİK, 2007a TÜİK Ulusal Hesaplar, Üretim Yöntemi ile GSYH Değerleri İnternet Şubesi Kayıtları. 18 Kasım 2007. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=55&tb_adi=Üretim%20Yöntemi%20ile%20GSMH&ust_id=16
- TÜİK, 2007b TÜİK İstihdam, İşsizlik ve Ücret İstatistikleri, Hanehalkı İşgücü Anketi Dönemsel Sonuçları. 17 Kasım 2007. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=25&tb_adi=İşgücü%20İstatistikleri&ust_id=8
- TÜİK, 2007c. 1991 ve 2001 yılları tarım sayımı sonuçları
- TÜİK, 2007d Dış Ticaret Rakamları. 16 Kasım 2007. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=12&tb_adi=Dış%20Ticaret%20İstatistikleri&ust_id=4
- TÜİK, 2007e. Nüfus, Konut ve Demografi Verileri. 16 Kasım 2007. http://www.tuik.gov.tr/AltKategori.do?ust_id=11&ust_adi=N%2FCfus%2C+Konut+ve+Demografi
- TÜİK, Çeşitli Yıllar. Tarımsal Yapı ve Üretim
- TÜRKİYE YEM SANAYİCİLERİ BİRLİĞİ, 2007. 1996–2006 Yılları Yem Cinslerine Göre Karma Yem Üretimleri. Ankara. 17 Kasım 2007. <http://turkiyeyembir.org.tr/dosyalar/cinskarma.xls>
- TZOB, 2005. Ülkemiz Süt Hayvancılığında Mevcut Durum, Sorunlar. Ankara. 18 Kasım 2007. http://www.tzob.org.tr/tzob_web/rapor.htm

TZOB, 2006. Basın Bülteni.16 Aralık 2006. 19 Kasım 2007. http://www.tzob.org.tr/tzob_web/basin_bulten/2006/16_12_2006.htm

ÜNAL, N. R., BESLER T. H., 2006. Beslenmede Sütün Önemi. Sinem Matbaacılık. Ankara.

YENİ, R., Dölekoğlu,C., Ö., 2004. Tarımsal Destekleme Politikasında Süreçler ve Üretici Transeferleri. Ankara. 19 Kasım 2007. <http://www.aeri.org.tr/pdf/98%20-%20PRDest%C3%9CrTr.pdf>

ÖZGEÇMİŞ

Cevher ÖZDEN, 1980 yılında İzmir’de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Tarsus’ta, lise eğitimini Ankara’da Anadolu Meteoroloji Meslek Lisesini 1998 yılında bitirerek tamamladı. Aynı yıl Ağrı Meteoroloji İstasyon Müdürlüğünde memuriyete başladı. 1998–2000 yılları arasında Ağrı havaalanı, 2000 yılında ise Mersin Meteoroloji İstasyon Müdürlüğünde görev aldı. 2000 yılında Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Hayvansal Üretim Lisans programını kazandı, 2004 yılında Tarım Ekonomisi bölümünden mezun oldu. Aynı yıl Tarım Ekonomisi ana bilim dalında yüksek lisans eğitime başladı. Halen İncirlik Meteoroloji Meydan Müdürlüğünde görev yapmakta olan Cevher ÖZDEN iyi derecede İngilizce ve Fransızca ile orta derecede Almanca bilmektedir.